

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ
В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

Монографія

ОІДІП.ІЮЄ

2021

УДК 339.137.2:338.43
3-12

Рецензенти: **Морозов Р. В.**, д. е. н., професор Херсонського державного аграрно-економічного університету

Грущинська Н. М., д. е. н., професор Дипломатичної академії України

Прохорчук С. В., к. е. н., професор ЗВО «Міжнародний університет бізнесу і права»

Рекомендовано до друку Вченою радою
ЗВО «Міжнародний університет бізнесу і права»
(протокол № 9 від 22.04.2021 р.)

Забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств
3-12 в умовах сталого розвитку : монографія / О. І. Протосвіцька, О. М. Федорчук, В. М. Свиридовський, В. В. Дудченко. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. – 196 с.

ISBN 978-966-289-538-4

Монографія присвячена комплексному дослідженню теоретико-методологічних та прикладних засад і розробці практичних рекомендацій щодо забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку. Проведено аналіз впливу показників економічної, соціальної, екологічної складових сталого розвитку на забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств в сучасних умовах господарювання. Сформовано організаційно-економічний механізм управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств для впровадження дій щодо зростання конкурентних можливостей аграрних підприємств. Запропоновано напрями зміцнення економічної, соціальної, екологічної складових сталого розвитку аграрних підприємств для підвищення їх конкурентоспроможності.

Монографія орієнтована на широке коло спеціалістів, фахівців, керівників, науковців, аспірантів і студентів економічних спеціальностей, усіх, хто цікавиться питаннями організації та управління розвитком підприємств.

УДК 339.137.2:338.43

ISBN 978-966-289-538-4

© О. І. Протосвіцька, О. М. Федорчук,
В. М. Свиридовський, В. В. Дудченко, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ	
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	
В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	7
1.1. Генезис та сутність конкурентоспроможності аграрних підприємств як економічної категорії в науковій думці	7
1.2. Концептуальні аспекти формування конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку	20
1.3. Методичні підходи до оцінки рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств на засадах сталості	33
Висновки до розділу 1.	51
РОЗДІЛ 2	
АНАЛІЗ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ	
АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	55
2.1. Діагностика економічної і соціальної складових сталого розвитку аграрних підприємств	55
2.2. Дослідження екологічної складової сталого розвитку аграрних підприємств	86
2.3. Оцінка конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку	101
Висновки до розділу 2.	109
РОЗДІЛ 3	
УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ	
АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	112
3.1. Концептуальні засади стратегії конкурентоспроможності аграрних підприємств в контексті сталого розвитку	112
3.2. Пріоритетні напрями зміцнення економічної і соціальної складових сталого розвитку аграрних підприємств	128

3.3. Екологічні перспективи у реалізації концепції конкурентоспроможності аграрних підприємств на умовах сталості	146
Висновки до розділу 3.	157
ВИСНОВКИ	159
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	163
ДОДАТКИ	181
Додаток А	
Класифікація наукових підходів до визначення дефініції «конкурентоспроможність підприємства».	181
Додаток Б	
Трагування сутності дефініції «сталий розвиток» в науковій думці.	184
Додаток В	
Динаміка посівних площ сільськогосподарських культур в розрізі усіх категорій господарств Миколаївської області.	186
Додаток Г	
Динаміка урожайності сільськогосподарських культур в розрізі категорій господарств Миколаївської області.	188
Додаток Д	
Виробництво основної продукції сільського господарства в розрізі усіх категорій господарств Миколаївської області.	190
Додаток Е	
Вихідні дані для визначення інтегрального коефіцієнта конкурентоспроможності аграрних підприємств Миколаївської області в середньому за 2017–2019 рр.	193

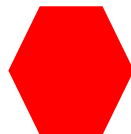
ВСТУП

Розвиток сільського господарства є одним із визначальних векторів забезпечення продовольчої безпеки країни, формування її експортного потенціалу, джерелом наповнення бюджету та зміцнення економіки держави в цілому. Кон'юнктура світового ринку сприяє нарощуванню виробництва аграрної продукції: високі ціни стимулюють збільшення обсягів виробництва, а зростання чисельності населення планети сприяє збереженню такої тенденції в довгостроковій перспективі.

Формування концепції сталого розвитку потребує глибокого переосмислення сутності та рушійних сил трансформації системи управління аграрними підприємствами. Переорієнтація економіки України на економіку сталого розвитку потребує розробки дієвого господарського механізму, досліджень економічних категорій, які характеризують економіку сталого розвитку. Концепція сталого розвитку передбачає певні обмеження в експлуатації природних ресурсів, але ці обмеження не є абсолютними, а відносні і пов'язані із сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери справлятися з наслідками людської діяльності.

Конкурентоспроможність аграрних підприємств характеризує можливість та ефективність адаптації їх до умов конкурентного середовища. Економічні перетворення в Україні не забезпечили автоматичного формування дієвого конкурентного середовища, не сприяли підвищенню конкурентоспроможності аграрних підприємств та зростанню їхньої інвестиційної привабливості.

Фундаментальні аспекти управління конкурентоспроможністю знайшли своє відображення в працях закордонних учених Г. Асселя, Ф. Котлера, Г. Минцберга, Пітерса, М. Портера, Ф. Тейлора, А. Сміта, А. Файоля, Р. Уотермена, Е. Чемберлена, Й. Шумпетера та ін. Вагомий внесок у дослідження питань теоретичного обґрунтування конкурентоспроможності виробництва зробили такі науковці, як Г. Азоев, Б. Буркинський, С. Войт, О. Градов, О. Загорянська, Ю. Іванов, В. Кузьома, І. Ліпсіц, І. Ліфіц, О. Павлов, О. Паршина, М. Портер, С. Светуньков, Р. Фатхутдінов, А. Юданов та ін. Проблеми формування конкурентних переваг аграрних підприємств в сучасних умовах господарювання, враховуючи вплив

глобалізаційних процесів, відображені у наукових дослідженнях вітчизняних учених: Я. Базилюка, Н. Басюркіної, В. Білошапки, Н. Гарашенка, В. Герасимчука, В. Діканя, Ю. Іванова, І. Іртищевої, С. Кваши, В. Лагодієнка, В. Немченка, І. Савенко, І. Седікової, С. Покропивного, О. Федорчука, Л. Шульги тощо.

За умов наявності значного наукового арсеналу, питання конкурентоспроможності аграрних підприємств залишаються актуальними і потребують подальшого дослідження в напрямку формування системи управління конкурентними перевагами аграрних підприємств через гармонійне поєднання економічної, екологічної та соціальної складових сталого розвитку.

Віддаючи належне науковій та практичній значущості праць названих авторів, необхідно підкреслити, що певне коло завдань концептуального, методологічного та методичного характеру є недостатньо розвинутими. Все це потребує переосмислення, а, можливо, і синтезування положень із різних предметних областей з метою уточнення теоретико-методологічної бази розробці практичних рекомендацій щодо забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку. Подальшого вирішення потребують питання концептуальних засад стратегії конкурентоспроможності аграрних підприємств в контексті сталого розвитку, опрацювання напрямів зміцнення економічної і соціальної складових сталого розвитку аграрних підприємств тощо.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

1.1. Генезис та сутність конкурентоспроможності аграрних підприємств як економічної категорії в науковій думці

Сучасний стан розвитку світової економіки характеризується глобалізаційними процесами, які супроводжуються стрімкими темпами науково-технічного прогресу, активізацією інноваційних процесів та вимагають нових підходів до забезпечення конкурентоспроможності підприємств. Головним завданням забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств є комплекс заходів, спрямованих на активізацію інноваційної активності, впровадження сучасних моделей управління підприємством, сприяння використанню новітніх інформаційно-комунікативних технологій, які є рушійною силою економічних трансформацій, стимулювання виробництва якісної продукції, здатної витримати жорсткі умови конкуренції на європейському ринку.

Українська економіка відстає від провідних економік світу через відсутність платформи для структурної перебудови економіки та функціонування підприємств; недосконалість інституційного забезпечення; економічної та політичної нестабільності; високого рівня інфляції тощо.

Динамічні процеси інтеграції України до світового економічного простору обумовлюють об'єктивну необхідність формування господарських одиниць, які б виробляли конкурентоспроможну продукцію відповідно до міжнародних стандартів і були конкурентоспроможними на світовому ринку. Інтенсивні процеси

економічних перетворень у всьому світі свідчать про формування єдиного глобального простору, що потребує на макrorівні формування інноваційних засобів управління конкурентоспроможністю держави як учасника світогосподарських процесів, а на мікрорівні – вироблення і реалізації обґрунтованих стратегій конкуренції. У 1989 році Г. Хемел і К. Прахалад зазначали, що у близькому майбутньому основною метою стратегій підприємств буде змагання на рівних з конкурентними перевагами своїх глобальних конкурентів [187, с. 25].

Дефініція «конкуренція» пов'язана з процесом переходу української економіки на ринкові методи господарювання і виступає важливим фактором маркетингового середовища підприємства, яке істотно впливає на його діяльність.

Вперше теоретичні положення щодо рушійних сил конкурентної боротьби були визначені в середині XVIII століття представниками класичної політичної економії, які в своїх працях обґрунтували принципи досконалої конкуренції. Основним положенням класичної теорії був принцип абсолютних переваг, який запропонував А. Сміт. Він визначав «конкуренцію» як суперництво між продавцями та покупцями за найбільш вигідні умови продажу і купівлі відповідно [151, с. 86].

Теорія конкуренції А. Сміта полягала в тому, що він уперше сформулював головний принцип конкуренції – принцип «невидимої руки», відповідно до якого з ринку витісняються підприємці, які виготовляють непотрібну ринку продукцію. Модель досконалої конкуренції повністю виключала будь-який контроль над ринковими процесами. Конкуренція була вільною від держави, а ринок – від монополії.

Подальший розвиток поняття «конкуренція» знайшло відображення в працях Д. Рікардо, який розробив теорію порівняльних витрат, становлення та розвиток якої припадає на кінець XVIII – початок XIX століття. На основі порівняння витрат різних країн на виробництво споріднених товарів було виділено існування різних видів конкурентних переваг країн на світовому ринку.

Науковці неокласичної політекономії, намагаючись повніше розкрити економічні механізми функціонування ринку, розробили моделі чистої монополії, олігополістичної і монополістичної

конкуренції. Особливо значною є теорія монополістичної конкуренції у XIX столітті А. Маршала, сутність якої полягала в можливості отримання часткової і довгострокової стійкої рівноваги на ринку за рахунок розвитку технології, яка впливаючи на якісні показники продукції створювала перевагу, що відіграла першочергову роль при формуванні рівня цін [103, с. 47].

А. Курно в своїх працях встановив рівність між маржинальним річним доходом і рівноважною монополією ціною та зробив теорію чистої монополії і дуополії [91, с. 247]. В середині XX століття американськими економістами П. Самуельсоном і В. Столпером визначено наявність механізму згладжування цін на основні виробничі фактори на світовому ринку за умов використання країнами схожих матеріально-виробничих та техніко-технологічних ресурсів [144, с. 43].

Початком нового етапу розвитку теорії конкуренції стали праці Й. Шумпетера, який трактував конкуренцію як суперництво старого над новим: нові товари, нові технології, нові джерела забезпечення споживання, нові типи організації виробництва. Тобто, впровадження інновацій забезпечить високий рівень конкурентоспроможності продукції у довгостроковій перспективі [207, с. 230].

М. Портер, трактував конкуренцію «...як динамічний процес, що розвивається, безупинно мінливий ландшафт, на якому з'являються нові товари, нові шляхи маркетингу, нові виробничі процеси й ринкові сегменти» [125, с. 5]. Іншої думки дотримувався Ф. Хайек, який стверджував, що конкуренція – це процес, за допомогою якого люди одержують і передають знання [182, с. 105]. К. Макконел, С. Брю визначали конкуренцію як «...наявність на ринку великої кількості незалежних покупців і продавців, можливість для покупців і продавців вільно виходити на ринок і залишати його» [95, с. 510]. В свою чергу, П. Хейне вважав, що конкуренція – це прагнення якнайкраще задовольнити критерії доступу до рідких благ [186, с. 530].

За твердженням Г. Азоева, конкуренція «...це суперництво на якому-небудь поприщі між окремими юридичними або фізичними особами (конкурентами), зацікавленими в досягненні однієї й тієї ж мети» [1, с. 45].

Р. Фатхутдинов визначав конкуренцію «...як процес управління суб'єктом своїми конкурентними перевагами для одержання перемоги або досягнення інших цілей у боротьбі з конкурентами за задоволення об'єктивних або суб'єктивних потреб у рамках законодавства або в природних умовах» [169, с. 140].

А. Юданов трактував конкуренцію «...як боротьбу фірм за обмежений обсяг платоспроможного попиту споживачів, що ведеться ними на недоступних сегментах ринку» [208, с. 87].

Аналіз наукових джерел показує, що проблематика конкуренції досліджується на основі багатьох теоретичних платформ, що приводить до різних наукових узагальнень та висновків, тобто дефініція «конкуренція» розглядається як:

— суперництво між виробниками матеріальних благ на ринку, які функціонують з метою досягнення кращих результатів, або більш оптимального розподілу наявних ресурсів;

— елемент ринкового механізму, що дає можливість врівноважити попит та пропозицію товарів та послуг на ринку за допомогою ціноутворення;

— критерій, за яким визначається тип галузевого ринку.

Конкуренція є необхідним зовнішнім спонукальним мотивом виробників підвищувати продуктивність праці, розширювати масштаби виробництва, сприяти прискоренню науково-технічного прогресу, впроваджувати нові форми організації виробництва та системи заробітної плати. За умов конкурентної боротьби товаровиробники намагаються знижувати витрати, покращувати якісні характеристики продукції, підвищуючи тим самим власну конкурентоспроможність.

З метою забезпечення конкурентоспроможності підприємства на зовнішньому або внутрішньому ринках необхідно підтримувати сформовані конкурентні переваги і, водночас, відшукувати та реалізовувати нові.

За словами Р. Фатхутдінова «...конкурентна перевага – ексклюзивна цінність, якою володіє система, що надає їй переваги перед конкурентами» [169, с. 57]. З. Шершньова та С. Оборська стверджують, що конкурентні переваги «...це характерний для певної галузі перелік чинників, що приносять їй переваги перед іншими галузями, а також одним підприємством над іншими» [195, с. 66].

Проте, зазначені чинники змінюються залежно від впливу особливостей галузей та етапів «життєвого циклу» підприємства».

В. Василенко трактує «...конкурентні переваги як характеристики, властивості товару або товарної марки, що створюють для підприємства певні переваги над прямими конкурентами» [16, с. 58].

І. Должанський та Т. Загорна розглядають конкурентну перевагу як рівень ефективного використання наявних у розпорядженні підприємства всіх видів ресурсів [44, с. 27].

Трактування сутності поняття «конкурентні переваги» з точки зору наукових підходів представлено на рисунку 1.1 (див. стор. 12).

Відтак, в процесі дослідження розглядатимемо конкурентні переваги як будь-які суттєві особливості, якими володіє та користується підприємство, що забезпечують йому пріоритетність та ефективність видів діяльності стосовно конкурентів. Вчені поняття «конкурентні переваги» ототожнюють з можливостями підприємства більш ефективно розпоряджатися наявними ресурсами, тобто його конкурентоспроможністю. Проте, слід відмітити, що наявність конкурентних переваг вказує про конкурентоспроможність підприємства, але на неї можуть впливати і інші чинники, які не пов'язані з діяльністю підприємства (кон'юнктура ринку, природні явища, соціальні фактори тощо). Саме тому, на нашу думку, ці поняття не можна ототожнювати.

Ретельний аналіз існуючих точок зору щодо визначення поняття конкурентоспроможності підприємства дав змогу класифікувати їх за: ринковим підходом; ресурсним підходом; комплексним та підходом стосовно конкурентоспроможності продукції (додаток А).

Відтак, узагальнення поняття «конкурентоспроможність підприємства» дозволяє трактувати його як:

- процес боротьби між виробниками за провідні позиції на ринку;
- результат ефективного господарювання за умов конкурентного ринку;
- характеристика підприємства, що відображає сукупність переваг над конкурентами, гармонійність розвитку підприємства;
- здатність підприємства виробляти продукцію, надавати послуги, виконувати роботи, що в сукупності буде конкурентним на ринку.

Рис. 1.1. Узагальнення підходів щодо трактування поняття «конкурентні переваги»

Джерело: сформовано автором

І. Кадирус до особливостей дефініції «конкурентоспроможність підприємств» відносить: порівняння, просторовість, динамічність, предметність, атрибутивність, системність, об'єктивність і стверджує, що вони є основною умовою для проведення аналізу та являються головними маркерами для вирішення завдань, досягнення поставлених цілей підприємства [65].

Аналогічно І. Сіменко до суттєвих характеристик поняття «конкурентоспроможність підприємства» відносить:

— порівняльний характер (відносна оцінка) – конкурентоспроможність може бути визначена тільки при порівнянні з конкурентами, тобто результат оцінки буде справедливий тільки в умовах конкретного ринку в конкретний проміжок часу;

— періодичність – конкурентоспроможність охоплює як поточне положення підприємства на ринку, так і перспективи його зміни;

— залежність від конкурентоспроможності продукції (товару) – виробник не може бути конкурентоспроможним, якщо його продукція не має збуту, бо це означає зниження обсягів реалізації і погіршення фінансово-економічних показників, рентабельності, оборотності, ліквідності тощо;

— залежність від власних можливостей та ринкової активності підприємства – конкурентоспроможність є обов'язковою, але недостатньою умовою конкурентоспроможності підприємства, тому що в деяких випадках продукція може бути конкурентоспроможною при її реалізації за демпінговими цінами, які не компенсують витрати на виробництво і збут. З точки зору споживача, вона виступає як конкурентоспроможна, але зниження фінансових результатів і ефективності використання ресурсів виробника може призвести до його конкурентоспроможності в майбутньому [150].

В свою чергу, Н. Петрова систематизувала низку факторів, які впливають на конкурентоспроможність підприємства, виокремивши певні ознаки (рис. 1.2, див. стор. 14).

Ми визначаємо, конкурентоспроможність підприємства як здатність формування системи управління підприємством, яка направлена на виробництво якісної продукції, ефективне використання ресурсів, цілеспрямовану роботу з персоналом, впровадження інновацій, з метою функціонування підприємства в умовах конкурентної боротьби.

Основними умовами забезпечення конкурентоспроможності підприємства є:

— застосування наукових підходів до стратегічного менеджменту;

— забезпечення єдності розвитку техніки, технології, економіки, управління;

— застосування сучасних методів дослідження й розробок;

- розгляд взаємозв'язків функцій управління будь-яким процесом на всіх стадіях життєвого циклу продукції;
- формування системи заходів із забезпечення конкурентоспроможності різних об'єктів.

Рис. 1.2. Класифікація факторів впливу на конкурентоспроможність підприємства

Джерело: побудовано на основі [115]

В аграрній політиці пріоритетне місце займає процес формування конкурентоспроможних господарських структур ринкового типу, здатних з максимальною ефективністю використовувати землю та забезпечувати стабільну продовольчу безпеку держави. Значення конкурентоспроможності підприємств аграрної сфери в умовах сучасної економіки незмінно зростає, набуває більшої необхідності насичення ринку сільськогосподарськими продуктами вітчизняного виробництва, покращення їх якості, розширення асортименту та визначає спроможність країни реалізувати свою продукцію як усередині так і поза країною.

Сільське господарство відіграє одну з ключових ролей у розвитку економіки України, оскільки гарантує продовольчу безпеку

країни, постачає предмети виробництва іншим галузям національної економіки, забезпечує розвиток сільської місцевості та зайнятості, нарощує експортний потенціал країни. Водночас, сільськогосподарський сектор економіки вважається небезпечним видом діяльності з огляду шкідливого впливу на навколишнє середовище. Результатом функціонування сільськогосподарських підприємств є ерозія і агрохімічні отруєння ґрунтів, використання водних ресурсів, забруднення річок, озер тощо. Актуалізація питання забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств визначається винятковим значенням аграрного ринку, здійсненні зовнішньоекономічних зв'язків.

Дослідження показали, що сільське господарство характеризується такими особливостями:

— поєднання одним підприємством різних видів діяльності, що забезпечує їх гнучкість та можливість швидко переорієнтувати свою діяльність відповідно до вимог ринку, оперативно реагуючи на зміни, що відбуваються у зовнішньому середовищі;

— в процесі функціонування підприємства використовується природні ресурси, трудові ресурси, засоби виробництва та фінансові ресурси;

— сезонність виробничого процесу, яка виявляється в нерівномірному використанні робочої сили та засобів виробництва, розподілі продукції і доходів протягом року, з чим пов'язані проблеми отримання кредиту у фінансово-кредитних установах та необхідністю створення додаткових страхових резервів насіння, кормів тощо;

— відсталість соціальної інфраструктури у сільській місцевості, що, з одного боку, ускладнює роботу аграрних підприємств, а з іншого – стимулює їх кооперуватися з метою виробництва, переробки та транспортування продукції;

— низький рівень техніко-технологічної бази, адже майже не відбувається її оновлення, тому більше половини основних засобів зношені, що вимагає підвищення фізичних зусиль працівників підприємств.

Конкурентоспроможність в економічній аграрній науці належить до ключових категорій, що відображають ефективність формування, використання ресурсного потенціалу, спеціалізації,

інвестиційних можливостей та резервів, важелів управління, маркетингу в аграрних підприємствах всіх форм власності і організації виробництва. Її рівень визначається обсягами, асортиментом та якістю виробленої продукції, фінансово-економічним станом суб'єкту господарювання. З метою досягнення стану підвищення конкурентоспроможності першочергове значення мають ефективна організація та висока культура виробництва, підприємницька ініціатива, рівноправний доступ до ресурсів, сприятлива цінова кон'юнктура, державна підтримка вітчизняного товаровиробника.

Складність вирішення питання забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств зумовлено:

— недосконаліми інструментами державного регулювання розвитку аграрної сфери;

— недостатньо розвиненою інфраструктурою аграрного ринку;

— збільшенням агроекологічних дисбалансів;

— неефективним використанням сільськогосподарських угідь, їхній занепад, забруднення, зниження якості ґрунтів, відсутності у вітчизняних сільськогосподарських виробників мотивації до дотримання агроекологічних вимог на фоні значного рівня розораності земель тощо;

— витісненням агрохолдингами дрібних сільськогосподарських підприємств і господарств населення, що опосередковано сприяє зростанню екологічного навантаження та соціальної напруженості;

— дрібні виробники не мають доступу до позик, інвестицій, сучасних технологій, досягнень науково-технічного прогресу, виходу на міжнародний ринок збуту сільськогосподарської продукції;

— недостатнім контролем за якістю та безперечністю продукції аграрного сектора;

— низьким рівнем оплати праці працівників сільського господарства порівняно із заробітною платою в середньому по економіці України;

— занепадом села і сільських територій;

— низьким рівнем соціального забезпечення працівників і мешканців сільської місцевості, умов праці та проживання [92, с. 67].

Конкурентоспроможність аграрних підприємств має характерні особливості пов'язані із: специфікою сільського господарства як виду економічної діяльності; значним рівнем конкуренції у середовищі сільськогосподарських товаровиробників; значною кількістю та різноманітністю виробників (підприємств). Процес формування та розвитку конкурентоспроможності між вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами на аграрному ринку мав специфічні особливості, які у подальшому вплинули на визначення даного поняття.

На думку М. Малік та О. Нужна, конкурентоспроможність аграрних підприємств «...це здатність суб'єктів економічної діяльності аграрної сфери пристосовуватись до нових умов господарювання, використовувати свої конкурентні переваги і перемагати в конкурентній боротьбі на ринках сільськогосподарської продукції та послуг, максимально ефективно використовувати земельні ресурси, якомога повніше задовольняти потреби покупця шляхом аналізу структури ринку і гнучко реагувати на зміну його кон'юнктури» [97, с. 63].

Специфічні риси сільськогосподарського виробництва визначають повну залежність від погодних умов, природних ресурсів, тривалим циклом виробництва тощо. У загальному вигляді конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства може бути визначена як його порівняльна перевага стосовно інших підприємств даної галузі усередині країни і за її межами.

О. Ю. Єрмаков, Єсаулов В.А. характеризують «...конкуренцію сільськогосподарських підприємств як протистояння сталого-інноваційному, де конкуруючі економічні суб'єкти розглядають структуру ринку та аналізують рівень свободи продавця і покупця на ньому, поставивши собі за мету якомога повніше задовольнити потреби покупця, отримуючи при цьому найбільший прибуток» [46, с. 131].

Конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства науковці трактують як загальну модель ринково орієнтованого господарювання сільськогосподарського підприємства з конкретизацією способів і методів її побудови, певним переліком організаційно-економічних дій, які необхідно здійснити для забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на ринках їх продукції [46, с. 140].

В свою чергу, В. Г. Андрійчук визначає конкурентоспроможність аграрних підприємств як здатність підприємства виробляти конкурентоспроможну продукцію і забезпечувати її збут [2, с. 59].

О. О. Школьнік стверджує, що конкурентоспроможність аграрного підприємства характеризується продуктивністю наявних ресурсів, рівнем витрат та цін, чинниками економічного середовища (кредитно-грошова та фіскальна політика, обмінний курс національної валюти, циклічність коливання економіки, макроекономічна стабільність, інвестиційний клімат), можливістю участі у вітчизняному та світовому ринках, ефективністю людських ресурсів, а також науково-технологічним потенціалом і визначається як здатність сільськогосподарських підприємств підтримувати та розвивати ринкову частку на національному та міжнародному ринках [204, с. 120].

Конкурентоспроможність аграрного підприємства є кількісно-вимірною величиною, тобто відносним показником, що відображає можливості підприємства протистояти конкурентному тиску на аграрному ринку у певний період часу.

Факторами, що знижують конкурентоспроможність аграрних підприємств, є:

- нормативно-правова нестабільність в агросфері;
- диспаритетне цінове середовище стосовно промислової і сільськогосподарської продукції;
- екстенсивне використання трудових ресурсів;
- зниження якості робочої сили, зайнятої в сільськогосподарських підприємствах;
- відсутність міжнародних сертифікатів якості у вітчизняних виробників;
- зростаючі політичні й економічні ризики для агробізнесу в Україні в умовах реформ;
- дефіцит фінансових ресурсів для інвестиційних та інноваційних проектів у сільськогосподарських підприємствах.

Аграрне підприємство є конкурентоспроможним в тому випадку, коли воно здатне адаптуватись до мінливих умов господарювання, ефективно здійснювати свою діяльність в умовах ризику та невизначеності, раціонально використовувати природні

ресурси та виробляти якісну сільськогосподарську продукцію, яка дає максимальну користь споживачам.

І. І. Вініченко, Д. В. Маховський зазначають, що поглиблення інтеграційних відносин з європейськими країнами – це один із важливих факторів конкурентоспроможності аграрних підприємств. У зв'язку з цим перед економічними суб'єктами виникає проблема виробництва продукції, яка повинна відповідати вимогам аграрного ринку Європи (якість сільськогосподарської продукції та безпечність за міжнародними стандартами і стабільність виробництва) [18, с. 11].

На нашу думку, «конкурентоспроможність аграрних підприємств» – це здатність системи управління підприємства функціонувати в мінливих умовах господарювання, використовуючи специфічні конкурентні переваги та інвестиційні можливості з метою виробництва і реалізації якісної, безпечної, доступної сільськогосподарської продукції, яка задовольняє потреби споживачів на ринку.

Відтак, джерелом конкурентних переваг аграрних підприємств є:

— природно-кліматичні умови (рівнинний рельєф, помірний клімат, великі площі сільськогосподарських угідь, окремих полів тощо);

— ресурсний потенціал (земельні ресурси, трудові ресурси, виробничі ресурси тощо);

— географічне положення (наявність транспортних коридорів, вигідний радіус доставки сільськогосподарської продукції, транзитне положення тощо);

— кон'юнктура ринку (високий попит на основні експортоорієнтовані культури, можливість створення аграрних пулів).

В процесі діяльності аграрних підприємств постає питання виробництва сільськогосподарської продукції, яка повинна відповідати вимогам європейського ринку, що передбачає стабільність виробництва і відповідність якості та безпечності її міжнародним стандартам. Слід відмітити, що конкурентоспроможність аграрних підприємств визначається не лише ефективним використанням ресурсів та можливостей, а здатністю суб'єкта господарювання швидко реагувати на зміни потреб споживачів, захищати інтереси

вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників на зовнішніх ринках, впроваджувати інновації для виробництва конкурентоспроможної продукції.

1.2. Концептуальні аспекти формування конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку

Поступова інтеграція аграрного сектору України до світового економічного простору, в тому числі до Європейського Союзу, посилення процесів глобалізації змінили основні пріоритети і напрями суспільного механізму економічних відносин. Епіцентром всебічного оновлення аграрних відносин, пошуку нових ефективних форм господарювання є аграрні реформи, внаслідок яких змінюються інтереси як суспільства в цілому, так і сільського населення. Модель функціонування аграрного сектору зазнала трансформації внаслідок еволюційних змін, тобто від концепції «подолання голоду» до «продовольчої безпеки», а нині «сталого розвитку».

Парадигма суспільства сталого розвитку суттєво відрізняється від парадигми індустріального суспільства, яке ґрунтується на пріоритеті економічного зростання шляхом широкого використання індустріальних способів виробництва, в тому числі в сільському господарстві. Це пояснюється тим, що в індустріальному суспільстві відбувається концентрація виробництва та населення, урбанізація, формування системи цінностей, орієнтованих на ефективність, раціональність безвідносно природного середовища. Соціальний та економічний прогрес в індустріальному суспільстві відбувається по лінії нарощування обсягів виробництва матеріальних благ та одержання економічної вигоди будь-якою ціною. За таких умов охорона навколишнього середовища підпорядковується економічному розвитку, що обумовлює принципову неможливість дієвого захисту навколишнього середовища.

Сутність дефініції «сталий розвиток» має багатоцільовий характер і визначає пріоритетним вектором перехід до біосферної

моделі розвитку природокористування, тобто до безпечного в усіх аспектах прояву розвитку техносфери і стабільного стану природного середовища, їх гармонійного співіснування в рамках встановлених припустимих обмежень, що означає перехід до розвитку суспільства, мета і цінності якого зорієнтовані на стабільність всіх сфер життя, збереження для майбутніх поколінь фундаментального права на життєздатне і життєзабезпечуюче навколишнє середовище.

В процесі дослідження визначено такі позиції наукових інтересів, що виокремились під час обговорення концепції сталого розвитку:

— міждисциплінарний підхід до створення теоретичних засад сталого розвитку, що поєднує методичну базу природничих наук, ідеї соціальної філософії та математичний апарат;

— застосування принципу системності в аналізі і синтезі складових сталого розвитку, що припускає виділення специфічних і загальних критеріїв, які відображають сутність поняття і механізмів економіко-екологічної та соціально-політичної стабільності;

— трансформація загальнотеоретичних положень сталого розвитку щодо конкретних сфер економічної діяльності;

— шляхи, методи і засоби формування екологічної культури і свідомості, розвиток комунікативних процесів у контексті управління суспільною свідомістю.

Ідеї сталого розвитку офіційно проголошено на Міжнародній конференції з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро United Nations Conference on Environment and Development, що розглядала навколишнє середовище і соціально-економічний розвиток як взаємопов'язані і взаємозалежні галузі. У головному документі, який було прийнято на конференції, – «Порядку денному на XXI століття», сталий розвиток пов'язується з гармонійним досягненням таких цілей, як висока якість навколишнього середовища і здорова економіка для всіх народів світу, задоволення потреб людей [86, с. 9].

Концепція сталого розвитку характеризується як конструктивна реакція суспільства на інформацію про деградацію усіх природних систем життєзабезпечення, що в сучасних умовах загрожує виживанню людства. Об'єктивна необхідність концепції сталого

розвитку пояснюється соціально-економічними, екологічними, інформаційними, правовими передумовами (рис. 1.3).

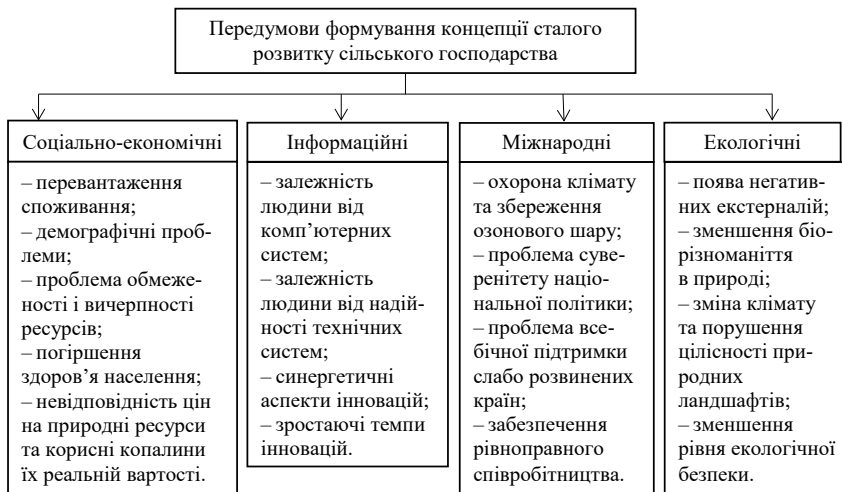

Рис. 1.3. Передумови формування концепції сталого розвитку сільського господарства

Джерело: узагальнено автором

Використовуючи термінологічний підхід визначимо, який зміст та складові включає в себе поняття «сталий розвиток» (додаток Б). Отже, ми розглядатимемо поняття «сталий розвиток сільського господарства» як процес досягнення продовольчої безпеки, якісна зміна структури харчування і безперебійне постачання продуктів харчування населенню, а промисловості – сировини, без втрати компонентів навколишнього середовища, що використовуються у процесі виробництва для задоволення потреб у сільськогосподарській продукції. Основними цілями сталого розвитку сільського господарства є забезпечення:

- якісних параметрів природно-ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва;
- продовольчої безпеки та якісного, безпечного харчування населення з метою підтримки здоров'я нації і зростання показників життєдіяльності;

— екологізації сільськогосподарського виробництва через залучення інновацій;

— виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції, забезпечення її конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Модель сталого розвитку сільського господарства має ґрунтуватися на гармонійному поєднанні основної тріади: господарська діяльність (економічне процвітання), людина (соціальний прогрес) та природа (екологічний баланс) (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Основні складові частини сталого розвитку сільського господарства

Джерело: узагальнено автором

Економічна складова сталого розвитку сільського господарства направлена на зниження витрат на виробництво одиниці продукції при раціональному використанні природного потенціалу. З екологічного погляду сталий розвиток сільського господарства забезпечуватиме стабільність біологічних і фізичних систем, зменшення екологодеструктивного впливу на навколишнє природне середовище, покращення агроландшафтів. Основними цілями соціальної складової розвитку сільського господарства є збільшення кількості робочих місць, тобто зниження безробіття та ліквідація убогості населення, сприяння соціальної інтеграції. Тому в процесі впровадження моделі сталого розвитку сільського господарства України одним із важливих напрямів є вирішення ряду питань, пов'язаних із формуванням умов для підвищення рівня конкурентоспроможності

аграрних підприємств як головної рушійної сили у забезпеченні продовольчої безпеки нашої держави.

Конкурентоспроможність аграрних підприємств є результатом їх конкурентних переваг у всьому спектрі питань управління. Конкурентоспроможність аграрних підприємств характеризується показниками високої виробничої ефективності продукції, яка реалізується завдяки сучасному обладнанню, технологіям, кваліфікованими працівниками та здатністю завоювати й тривалий час утримувати стійкі позиції на ринку, що забезпечується завдяки ефективному використанню принципів стратегічного управління.

Аналіз конкурентоспроможності аграрного підприємства на ринку допускає вивчення факторів, які поділяються на зовнішні й внутрішні. Зовнішні фактори впливу на конкурентоспроможність аграрних підприємств визначені в соціально-економічних та організаційних відносинах, що дозволяють підприємству виробляти продукцію, яка за ціновими та неціновими характеристиками більш приваблива. Внутрішні фактори – це об'єктивні критерії, які визначають можливості підприємства щодо забезпечення власної конкурентоспроможності (рис. 1.5, див. стор. 25).

В науковій думці використовується три основних підходів до управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств. Так, відповідно до процесного підходу, управління конкурентоспроможністю підприємством включає такі основні завдання, як здобуття конкурентних переваг, їх утримання та нарощення в конкурентних умовах ринку. Процесний підхід будується за принципом «ціль-завдання», тобто підприємець ставить конкретну ціль, а далі формує ряд завдань для досягнення поставленої мети. Таким чином, застосування процесного підходу до управління конкурентоспроможністю визначає необхідність запуску постійного процесу розвитку внутрішніх можливостей підприємства відповідно до вимог мінливого зовнішнього середовища. Ситуаційний підхід передбачає визначення пріоритетності методів управління на основі врахування поточної ситуації. Для того, щоб підприємство було конкурентоспроможним в майбутньому необхідно передбачити можливі зміни ситуації. Системний підхід базується на чіткому визначенні суб'єкта та об'єкта управління, всіх складових елементів та процесів, а також їх взаємодії. Вперше сутність системного управління

конкурентоспроможністю досліджував Р. Джонсон, який стверджував, що це ефективна система, яка об'єднує діяльність різних підрозділів підприємства, відповідальних за розробку базових і майбутніх параметрів конкурентоспроможності, підтримку досягнутого рівня конкурентоспроможності та його підвищення для забезпечення виробництва і експлуатації продукції на найбільш економічному рівні з повним задоволенням потреб споживачів [39, с. 349].

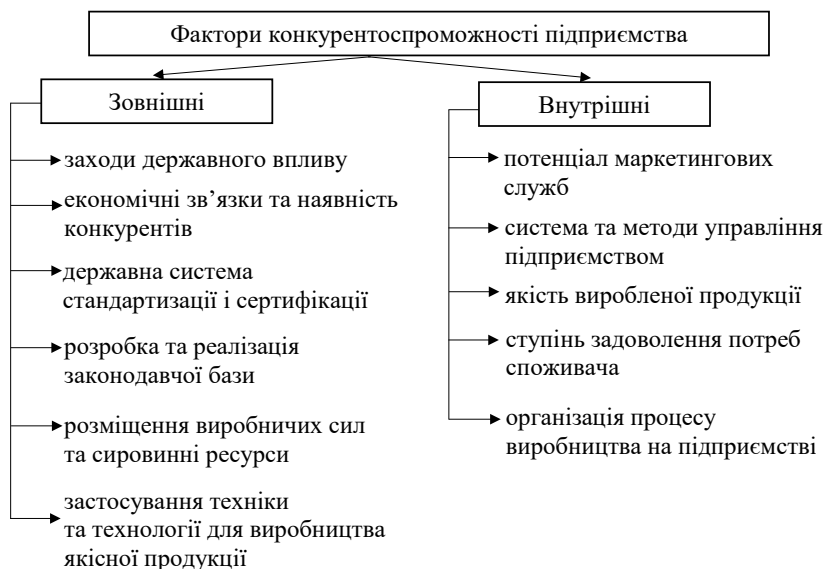

Рис. 1.5. Фактори, що впливають на конкурентоспроможність аграрних підприємств в умовах сталого розвитку

Джерело: сформовано автором

Р. Є. Мансуров вважає, що «...управління конкурентоспроможністю підприємства – діяльність, спрямована на формування ряду управлінських рішень, які, відповідно, повинні бути спрямовані на протистояння можливим зовнішнім впливам для досягнення лідерства відповідно до поставлених стратегічних завдань» [99, с. 91]. На наш погляд, таке тлумачення орієнтовано лише на зовнішні впливи, що обмежує впровадження напрямів ресурсного підходу до управління конкурентоспроможністю, та орієнтацію

на досягнення лідерських позицій, що визначає лише один з варіантів можливої поведінки підприємства.

В свою чергу, О. Є. Кузьмін, Н. І. Горбаль під управлінням конкурентоспроможністю підприємства розуміють ті «...аспекти виконання загальних функцій управління, які визначають політику у сфері створення і реалізації конкурентоспроможної продукції, цілі і відповідальність у даній сфері діяльності суб'єкта господарювання, що реалізується за допомогою таких засобів, як планування конкурентоспроможності, оперативне управління нею, її забезпечення й підвищення в рамках певної системи конкурентоспроможності» [82, с. 140].

Аналогічної думки дотримується М. М. Галелюк та стверджує, що конкурентоспроможність підприємств – «...це конкретна функція менеджменту, що реалізується через здійснення загальних функцій з метою підтримання та підвищення КСП підприємства та його товарів, що є складовими єдиної системи» [25, с. 58]. Прерогатива функціонального підходу у цих визначеннях спрощує розуміння проблеми і обмежує можливості формування цієї категорії на інноваційних засадах.

І. О. Піддубний, А. І. Піддубна вважають, що управління конкурентоспроможністю підприємства «...це напрям менеджменту, спрямований на формування, розвиток і реалізацію конкурентних переваг і забезпечення життєдіяльності цього суб'єкта економічної діяльності» [118, с. 76]. Таке тлумачення відповідає сучасним пріоритетним напрямам управління конкурентоспроможністю підприємства, яке ґрунтується на розмежуванні понять «управління» (як засобу прямого впливу на об'єкт управління) та «регулювання» (як засобу непрямого впливу, який зобов'язує діяти в руслі об'єктивних економічних законів, формою реалізації яких є законодавче підґрунтя).

Система управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств, як зазначив В. Г. Андрійчук, включає, як один з елементів, державне регулювання конкурентоспроможності підприємства, адже головною серед причин глибокої економічної кризи є криза управління економікою, яка характеризується посиленням безробіття, розвитком інфляційних процесів, дестабілізацією грошово-фінансової системи, зниженням інвестиційної діяльності,

зростанням внутрішнього боргу держави, зниженням життєвого рівня населення [2, с. 35].

В процесі дослідження поняття «управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств» ми визначаємо як сукупність управлінських дій, спрямованих на ефективне використання ресурсного потенціалу, а також розробку конкурентних стратегій, що забезпечують формування й підтримку конкурентних переваг та інвестиційних можливостей з метою створення умов для виробництва і реалізації конкурентоспроможної екологічно чистої сільськогосподарської продукції, підвищення рівня і якості життя населення.

Визначимо принципи системи управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств (рис. 1.6).

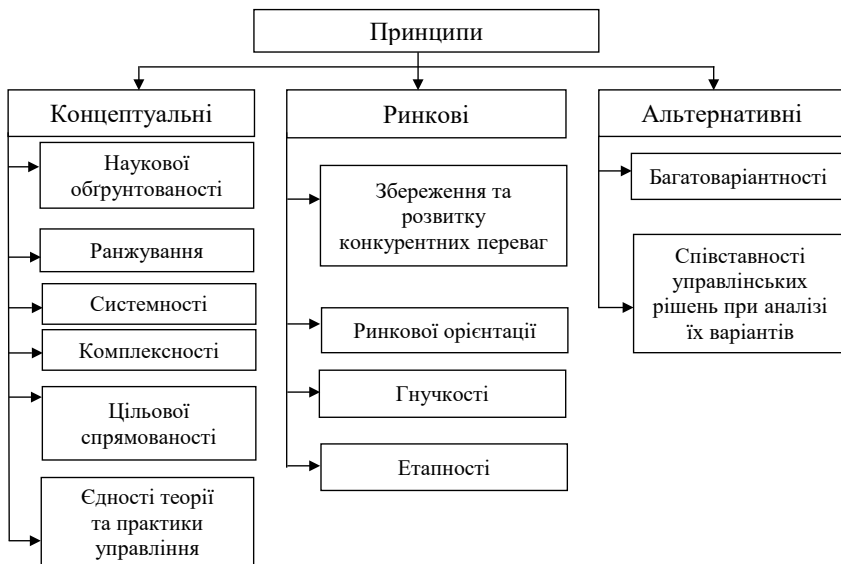

Рис. 1.6. Принципи дослідження системи управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств

Джерело: систематизовано автором

Посилення позицій у конкурентній боротьбі залежить від якості стратегічного управління, оскільки лише стратегічне спрямування

діяльності дає змогу забезпечити підприємству виживання і отримання успіху в конкурентному середовищі. Сутність стратегічного управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств розкривається в розробці стратегії та довгострокової програми дій для досягнення цілей та вирішення завдань щодо її підвищення при мінімальному використанні обсягу ресурсів відповідно до ситуації, що склалася на ринку. Поєднання цільового та інтегрального підходів до реалізації концепції стратегічного управління дає можливість встановлювати цілі розвитку, порівнювати їх з наявними можливостями (ресурсним потенціалом) підприємства та приводити їх у відповідність шляхом розробки та реалізації системи стратегій («стратегічного набору»).

Стратегічне управління виконує велику кількість завдань, які стосуються стратегічного аналізу, реалізації, розробки та контролю за виконанням стратегій підприємств. І. Ансофф концепцію стратегічного управління пов'язує з двома протилежними стилями поведінки підприємства: прирістним і підприємницьким [3, с. 72]. Прирістний стиль спрямований на мінімізацію відхилень від традиційної поведінки як усередині підприємства, так і за її межами, а підприємницький стиль прагне безупинної зміни досягнутого стану підприємства.

3. Шершньова стверджує, що стратегічне управління – це реалізація концепції, в якій поєднується цільовий, системний, ситуаційний та інтегральний підходи до діяльності підприємства, що дає змогу встановлювати цілі розвитку, порівнювати їх з наявним потенціалом та приводити їх у відповідність з останнім, розробляючи та реалізуючи стратегічний набір [196, с. 570].

Ефективне стратегічне управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств залежить від розробки і реалізації відповідних заходів на державному рівні та на рівні підприємств. За період економічних перетворень в Україні сформовано достатню нормативно-правову базу конкурентного законодавства. Так, використовуються такі закони України: «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності»; «Про антимонопольний комітет України»; «Про природні монополії»; «Про захист економічної конкуренції» тощо [53; 55]. Актуальним є питання

розробки механізму державної підтримки науково-технічної та інноваційної діяльності, який сприяв би забезпеченню законодавчо встановлених нормативів бюджетного фінансування науки і науково-технічного прогресу та створення законодавчого підґрунтя, що сприяє використанню науково-технічних досягнень і забезпечують на їх основі виробництво конкурентоспроможної екологічно чистої сільськогосподарської продукції, вживання заходів для захисту інтелектуальної власності на вітчизняні винаходи і розробки на внутрішньому ринку і за кордоном.

Результативність стратегічного управління забезпечується дотриманням процесу його здійснення, який включає декілька взаємопов'язаних етапів (рис. 1.7).

Рис. 1.7. Схема стратегічного управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств

Джерело: сформовано автором

Ефективна система управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства впливає на вибір конкурентної стратегії розвитку підприємства. Вибір загальної стратегії конкурентоспроможності аграрних підприємств забезпечує повне і ефективне використання наявних можливостей. Основною ознакою виступає адаптація можливостей підприємства до конкретних умов ринку через виявлення базових стратегій підвищення конкурентоспроможності. Формування стратегії конкурентоспроможності аграрних підприємств базується на прийнятті управлінського рішення щодо пріоритетності фінансування функціональних стратегій з метою забезпечення конкурентних переваг на ринку. Результатом реалізації такої стратегії є досягнення високих науково-технічних рівнів, зростання ефективності виробництва, кращих рівнів ресурсозбереження й екологізації діяльності.

Складовими стратегії забезпечення конкурентоспроможності підприємства є:

— товарно-ринкова стратегія, включає в себе рішення по таких аспектах, як номенклатура та асортимент продукції та ступінь їх оновлення, масштаби виробництва, якість продукції, реклама, обслуговування споживача, ціноутворення;

— ресурсно-ринкова стратегія, включає в себе рішення по таких аспектах, як обсяг ресурсних запасів, якість ресурсів, поведінка на ринку ресурсів;

— технологічна стратегія включає в себе рішення по таких аспектах, як характер технології, ступінь стабільності технології, НДДКР та оновлення технології, технологічні розриви;

— інтеграційна стратегія, включає в себе рішення по таких аспектах, як вертикальна інтеграція, горизонтальна інтеграція, діагональна інтеграція;

— інвестиційно-фінансова стратегія включає в себе рішення по таких аспектах, як залучення зовнішніх фінансових ресурсів, повернення залучених коштів, інвестування власних коштів;

— соціальна стратегія включає в себе рішення за такими аспектами як чисельність робітників, взаємозамінність робітників, диференціація робітників, ступінь патерналізму, соціальний тип колективу;

— управлінська стратегія включає в себе рішення по таких аспектах як тип управління, організаційна структура, управлінська структура.

З метою підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств доцільно здійснити низку заходів: створити умови для стабілізації та збільшення виробництва сільськогосподарської продукції; встановити закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, які б відшкодовували не лише витрати на її виробництво, а й забезпечували прибуток; запровадити підтримку сільськогосподарських товаровиробників усіх форм власності в напрямках, які сприяють залученню інвестицій, кредитів для технічного й технологічного перетворень; зменшити податковий тиск на аграрний сектор та встановити пільги на окремі види сільськогосподарської продукції тощо.

Для підвищення системи управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств необхідний організаційно-економічний механізм управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств, який представляє собою сукупність підсистем, що відображають агреговані комплекси дій щодо зростання конкурентних можливостей підприємства.

В економічному словнику дефініція «механізм» трактується як «...послідовність станів, процесів, що визначають собою будь-яку дію, явище», або ж «система, пристрій, що визначає порядок будь-якого виду діяльності». Механізм управління містить цілі управління, елементи об'єкта та їх зв'язки, на які здійснюється вплив заради досягнення цілей [47].

Шкурूपій В. О. визначає «...теоретичний підхід, який ґрунтується на особливостях способу виробництва та коливання продуктивних сил в суспільстві» [98, с. 140]. Відтак, розрізняють такі підсистеми: організаційно-економічні та соціально-економічні, тому використовується поняття «організаційно-економічний механізм» [98, с. 139].

Гуменюк В. Я. при дослідженні сутності та галузевих особливостей господарювання розглядає «...економічний та господарський механізм як синоніми і виділяє складові економічного механізму: ціноутворення, оподаткування, залучення та використання виробничих ресурсів» [98, с. 141].

Організаційно-економічний механізм – це поєднання організаційних та економічних блоків, що направлені на організаційні і економічні характеристики системи управління, визначають специфіку конкурентних переваг, з одночасним розвитком і поглибленням організаційно-економічного потенціалу, рентабельності діяльності суб'єктів господарювання.

Організаційно-економічний механізм спрямований на вирішення всіх низки завдань для досягнення таких цілей, як модернізація виробництва на підприємстві, отримання конкурентних переваг та досягнення економічного розвитку на мезо- та макрорівнях. Організаційний блок механізму – це система адміністративних методів, способів та прийомів формування та діяльності суб'єктів господарської діяльності. Сюди входять всі зв'язки, що виникають у процесах управління, виробництва, утворення цін, фінансування тощо. Він включає в себе: планування, організацію, контроль, забезпечує взаємодію держави та підприємств, сприяє поширенню інновацій у суспільстві.

Економічний блок механізму – це сукупність форм, інструментів, методів впливу на економічні відносини та процеси фінансування, оподаткування господарської діяльності, процеси ціноутворення на продукцію. До методів управління належать оподаткування, кредитування, інвестування, бюджетне фінансування, венчурне фінансування, іноземне фінансування, самофінансування, матеріальне стимулювання тощо. До основних інструментів належать прибуток, амортизаційні відрахування, податки, ціна, ставка відсотку, дотації, субвенції тощо.

Таким чином, результати теоретичного аналізу показують, що підґрунтям системи управління конкурентоспроможності аграрних підприємств виступають конкурентні переваги, конкурентний потенціал, які за рахунок взаємодії формують конкурентоспроможність підприємства та визначають його конкурентний статус на ринку. Поєднання економічної, екологічної та соціальної складових сталого розвитку аграрних підприємств впливає на забезпечення їх конкурентоспроможності в сучасних умовах господарювання.

1.3. Методичні підходи до оцінки рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств на засадах сталості

Концепція стратегічного управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств в умовах сталого розвитку передбачає серйозну трансформацію методичного інструментарію, який має враховувати наявність та використання основних конкурентних переваг підприємства.

Ткачук Г. Ю. акцентує увагу на тому, що підприємство – це складна система, багатогранність якої полягає у значній кількості взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів, явищ та процесів [163, с. 150]. Вона стверджує, що сукупність процесів є динамічною і залежить від попереднього стану системи та функціонування навколишнього середовища; процеси, які відбуваються в зовнішньому середовищі, впливають на кількісні характеристики системи (зростання або зменшення кількості елементів системи) та якісні (структура господарських зв'язків) [150, с. 156]. Тому для встановлення наявності зв'язків між економічними, соціальними, екологічними явищами, елементами, процесами, їх інтенсивності та розвитку доцільно використати набір методів і прийомів.

Аналіз діяльності за допомогою різних методів оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств дає змогу робити висновки, що підприємства, які мають конкурентні переваги у вигляді раціональної структури активів, високого рівня продуктивності та рентабельності можуть збільшувати обсяги виробництва, забезпечуючи розширене відтворення виробництва сільськогосподарської продукції. Розрахунок рівня конкурентоспроможності підприємств ґрунтується на підставі показників результативності його діяльності в динаміці.

Конкурентоспроможність аграрного підприємства формується під впливом базових і похідних факторів. До базових факторів належать доходи і витрати; розмір необоротних активів; обсяг власних і запозичених фінансових ресурсів; прибуток підприємства. До похідних – розрахункові показники: рентабельність;

ефективність використання матеріальних ресурсів; продуктивність праці; показники фінансового стану підприємства. Фактори внутрішнього і зовнішнього середовища поєднують у собі велику кількість показників, за допомогою яких можна оцінити спроможність підприємства ефективно використовувати ресурсний потенціал та зовнішні можливості, а також вистояти у конкурентній боротьбі. Складність оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств розкривається через врахування міжгалузевого характеру проблеми конкурентоспроможності: продукція виготовляється у сфері виробництва, а її якісні і інші параметри реалізуються у сфері споживання.

Узагальнення різних точок зору вітчизняних та зарубіжних науковців щодо методів оцінки, моніторингу та планування конкурентоспроможності аграрних підприємств вказує на дискусійні питання щодо визначення переліку, групування і інтегрування показників конкурентоспроможності підприємств.

Сформовано різні ознаки методів дослідження конкурентоспроможності аграрних підприємств, а саме за:

- рівнем теоретичного обґрунтування;
- охопленням різних чинників впливу;
- можливостями реалізації вчення кількісної школи менеджменту;
- доступністю інформаційних масивів.

Так, І. О. Піддубний і А. І. Піддубна виділяють «...такі класифікаційні ознаки існуючих методик діагностики конкурентоспроможності підприємств:

- статус методичного підходу – державні (обов'язкові) і наукові (рекомендаційні) [118, с. 76];
- база і засіб формування ключових активів і топ-характеристик конкурентних переваг підприємства – дослідження стану природоресурсних, техніко-технологічних, інноваційних, глобальних, соціокультурних конкурентних переваг [118, с. 76];
- інформаційне забезпечення – використання кількісної, якісної або змішаної інформації [118, с. 76];
- методика дослідження показників стану конкурентоспроможності – ретроспективний (динамічний), порівняльний, еталонний аналіз [118, с. 76];

— технологія дослідження стану конкурентоспроможності підприємства та формулювання висновків – індексний метод, метод, що ґрунтується на використанні концепції життєвого циклу конкурентних переваг, графічний та статистичний методи» [118, с. 76].

І. З. Должанский і Т. О. Загорна розподіляють «...методи оцінки конкурентоспроможності на три групи:

— методи, що характеризують ринкові позиції підприємства (модель БКГ, модель М. Портера, метод «Мак-Кінзі», модель Shell/DPM, метод PIMS та деякі інші) [44, с. 28];

— методи, що характеризують рівень менеджменту підприємства (метод LOTS, ситуаційний аналіз, метод експертного оцінювання, метод картування стратегічних груп) [44, с. 28];

— методи, що характеризують фінансово-економічну діяльність підприємства (фінансово-економічний метод, маржинальний аналіз)» [44, с. 28].

Ми погоджуємося з деякими науковцями, що конкурентоспроможність підприємства прямо залежить від якості менеджменту, проте викликає дискусію виокремлення таких об'єктів управління конкурентоспроможністю:

— на оперативному рівні – конкурентоспроможність продукції;

— на тактичному рівні – інтегральний показник фінансово-господарського стану підприємства;

— на стратегічному рівні – зростання вартості активів і капіталу підприємства [149, с. 63].

Деякі науковці при аналізі конкурентоспроможності підприємств враховують фазу життєвого циклу підприємства. Проте при такому підході не включається система різнобічних цілей у користувачів інформації про конкурентоспроможність підприємства. Життєвий цикл підприємства цікавить споживача продукції не такою мірою, як інвестора при виборі (чи зміні) об'єктів інвестування, чи менеджмент і власника підприємства – при виробленні стратегії конкуренції [44, с. 25].

Р. А. Фатхутдінов пропонує оцінювати конкурентоспроможність підприємства за такими групами показників:

— переваги у зовнішньому середовищі (макросередовище, інфраструктура регіону, мікросередовище);

— переваги у внутрішньому середовищі (технології, організація процесів, ресурси);

— переваги у якості і ресурсоемності товарів, нововведень (товари, нововведення, послуги);

— переваги ринків (за обсягами ринків, за числом конкурентів, за оперативністю і надійністю фінансових операцій, за безпекою торгівлі) [170, с. 295].

Р. А. Фатхутдінов пропонує визначати інтегральний показник конкурентоспроможності підприємства (K_n) за формулою (1.1) [170, с. 290]:

$$K_n = \sum a_i \cdot b_j \cdot K_{ij} \rightarrow 1, \quad (1.1)$$

де a_i – питома вага товару в обсягу продаж за досліджуваний період;

b_j – показник значущості ринку, на якому представлено товар підприємства (показник значущості для промислово розвинутих країн 1,0; для інших країн – 0,7; для внутрішнього ринку – 0,5);

K_{ij} – конкурентоспроможність i -го товару на j -му ринку.

О. Б. Чернега стверджує, що конкурентоспроможність підприємства включає певний набір конкурентних характеристик, які оцінюються експертним шляхом і взаємодіють мультиплікативним способом за формулою (1.2):

$$K = \int (Xq) = \prod_{i=1}^n \frac{ai}{bi} \cdot \prod_{j=1}^m \frac{cj}{dj} \cdot \prod_{q=1}^{n+m} \frac{vq}{100} \rightarrow \max, \quad (1.2)$$

де K – рівень конкурентоспроможності підприємства;

x_q – q -а конкурентна характеристика;

q – число конкурентних характеристик (параметрів);

a_i – коефіцієнт в балах за i -м параметром, що максимізується;

b_i – максимальний коефіцієнт за i -м параметром;

$i = 1, \dots, n$ – число параметрів, що максимізуються;

c_j – мінімальний коефіцієнт за j -м параметром, що мінімізується;

d_j – коефіцієнт в балах за j -м параметром;

$j = 1, \dots, m$ – число параметрів, що мінімізується;

v_q – значущість q -го параметру ($q = 1, \dots, n + m$), %.

Г. І. Іспірян, А. К. Нгуен показник якості маркетингової діяльності враховують при розрахунку конкурентоспроможності підприємства ($КС_n$) за формулою (1.3) [64, с. 66]:

$$КС_n = КС_v \cdot P_m, \quad (1.3)$$

де $КС_v$ – конкурентоспроможність виробу;

P_m – рівень управління маркетингом, який визначається швидкістю реагування на зміни попиту і виходу на ринок з новим товаром (порівняно з конкурентами).

Недоліком даної методики є те, що конкурентоспроможність є результативним показником, який залежить від взаємодії системи факторів ресурсного потенціалу, насамперед – його інноваційної, кадрової та фінансової складових.

На практиці використання приведених методик зводиться до економічного визначення математичних конструкцій і отриманих на основі їх використання числових значень показників конкурентоспроможності.

Вчення Ж. Ж. Ламбена зводиться до того, що конкурентні переваги розглядаються як характеристики, при цьому він виділяє два типи конкурентних переваг:

1. Зовнішні конкурентні переваги, які засновані на ексклюзивних особливостях, якостях товару, що створюють цінність для покупця за рахунок підвищення ефективності експлуатації (споживання), у тому числі скорочення витрат у споживача. Такий ефект дає змогу збільшити «ринкову силу» підприємства у тому розумінні, що воно може змусити ринок прийняти ціну вищою, ніж у пріоритетного конкурента, який не здатний запропонувати особливі характеристики товару. Логічним рішенням у такій ситуації є вибір стратегії диференціації, яка базується переважно на маркетингових нововведеннях і реалізує переваги у виявленні і задоволенні очікувань покупців, незадоволених існуючим спектром товарів.

2. Внутрішні конкурентні переваги, які засновані на перевагах підприємства у формуванні витрат виробництва, внутрівиробничого управління, товару, що створює вигоди для виробника, здатного досягти собівартості одиниці продукції, нижчої ніж у конкурента. Отже, внутрішня конкурентна перевага досягається

за рахунок вищої продуктивності праці, рентабельності виробництва та наявності потенціалу забезпечення низько затратного виробництва продукції. При реалізації конкурентом заходів щодо зниження цін таке підприємство має відповідний запас стійкості і зберігає створені конкурентні переваги. Логічно, що підприємство з такими характеристиками реалізує стратегію домінування за витратами, яка базується переважно на виробничих і організаційних нововведеннях.

Зовнішні і внутрішні конкурентні переваги мають різну природу і часто бувають несумісними, хоча останні дослідження демонструють можливості одночасного поєднання ефектів підвищення якості і скорочення собівартості продукції.

До основних методів аналізу конкурентоспроможності аграрних підприємств належать:

- метод різниць;
- метод рангів;
- метод сум;
- метод добутків;
- матричний метод.

А. А. Мазаракі, Н. М. Ушакова, Л. О. Лігоненко пропонують визначати рівень конкурентоспроможності підприємств за допомогою методу різниць, сутність якого полягає у визначенні переваг та недоліків підприємства за окремими показниками, що порівнюються [94, с. 159]. При цьому оцінюється і порівнюється лише одне підприємство з одним підприємством-конкурентом. Недоліком даного методу є відсутність узагальнюючого показника, який точно встановив би рівень конкурентоспроможності та надав можливість проаналізувати конкурентні переваги перед конкурентами та відставання від них, що є важливою умовою формування рівня конкурентоспроможності підприємства.

Метод рангів визначає загальні положення, сильні та слабкі сторони підприємства, що оцінюється в боротьбі з конкурентами. Застосування цього методу ґрунтується на визначенні місця підприємств-конкурентів за кожним об'єктом оцінки шляхом ранжування досягнутих значень показників. Розрахунки сприяють визначенню за якими порівняльними показниками оцінки підприємство випереджає конкурентів, а за якими – відстає. Підсумок

рангів за всіма показниками дозволяє виявити найбільш конкурентоспроможне підприємство за критерієм мінімуму набраних рангів або критерієм максимуму набраних рангів. Недоліком застосування методу рангів є неможливість врахування абсолютної величини показника конкурентоспроможності аграрного підприємства [163, с. 180].

За методом сум показник конкурентоспроможності підприємства розраховується шляхом сумування результатів діяльності кожного досліджуваного підприємства за порівняльними показниками.

Чим вищим є показник – тим вищим є рівень конкурентоспроможності підприємства. Недоліком методу є можливість отримання високої оцінки рівня конкурентоспроможності для підприємства, яке відстає за багатьма параметрами від інших за рахунок того, що відставання за одними показниками компенсується високим значенням за іншим показником чи показниками. Аналогічним є метод добутоків, який передбачає отримання показника рівня конкурентоспроможності шляхом множення обраних показників [163, с. 182].

Найбільш економічно обґрунтованим методом оцінки рівня конкурентоспроможності є матричний метод, перевагою якого є те, що він враховує не тільки абсолютне значення показників, які порівнюються, але і їх близькість до найкращого (еталонного) значення. «Підприємством-еталоном» є підприємство, у якого всі показники ідеальні. Отримані результати за даним методом дають можливість одержати комплексний результат оцінки рівня конкурентоспроможності підприємства та визначити його конкурентний статус.

Етапи матричного методу такі:

- складання матриці одиничних показників для проведення порівняння з конкурентами;
- виділення найкращого значення окремого оцінюючого показника із даної сукупності підприємств та присвоєння йому еталонного значення;
- визначення відхилення від еталонного значення показника по всіх досліджуваних підприємствах;
- визначення місця підприємства у конкурентній боротьбі.

Найвищий рівень конкурентоспроможності буде у підприємства з найвищим значенням узагальнюючого показника [163, с. 190].

До специфічних методів оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств відносяться методи, що потребують детальних розрахунків та дають можливість оцінити вплив кожної складової внутрішніх та зовнішніх факторів на рівень конкурентоспроможності підприємств, а саме:

- метод ефективної конкуренції;
- метод оцінки конкурентоспроможності підприємства на основі визначення конкурентоспроможності продукції;
- метод оцінки конкурентоспроможності підприємства на підставі рівня фінансової стійкості підприємства;
- бенчмаркінг.

Метод ефективної конкуренції полягає в тому, що найбільш конкурентоспроможними є ті підприємства, на яких найкраще організована робота всіх структурних підрозділів, ефективність роботи яких оцінюється ефективністю використання наявних ресурсів.

На ефективність діяльності кожної зі служб впливає безліч чинників – ресурсів підприємства. В основі підходу лежить оцінка групових показників або критеріїв конкурентоспроможності. Суть підходу полягає в бальній оцінці здібностей підприємства по забезпеченню конкурентоспроможності. Кожна з сформульованих в ході попереднього аналізу здібностей підприємства по досягненню конкурентних переваг оцінюється експертами з точки зору наявних ресурсів. При цьому склад і структура оцінюваних здібностей значно варіюють у різних методиках: від показників собівартості і фінансової стійкості до здатності підприємства адаптуватися до нововведень.

Найчастіше показник конкурентоспроможності підприємства знаходиться шляхом обчислення середньозваженого значення з отриманих експертних оцінок з урахуванням питомої ваги, яка відводиться кожній з оцінених здібностей в досягненні конкурентних переваг підприємства.

До переваг даного підходу відноситься облік різносторонніх аспектів діяльності підприємства. У той же час лежить в основі підходу посилення про те, що показник конкурентоспроможності

підприємства може бути визначений шляхом елементарного підсумовування здібностей підприємства до досягнення конкурентних переваг, є недоведеним, оскільки сума окремих елементів складної системи, як правило, не дає того ж результату, що і вся система в цілому.

Кожен з них має різні ступені важливості для розрахунку конкурентоспроможності підприємства ($K_{п/п}$), експертним шляхом були розроблені коефіцієнти вагомості критеріїв.

Розрахунок критеріїв і коефіцієнтів визначається за формулами середньозваженої арифметичної:

$$K_{п/п} = 0,15E_{п} + 0,29\Phi_{п} + 0,23E_{с} + 0,33K_{т}, \quad (1.4)$$

де $E_{п}$ – ефективність операційної діяльності підприємства;

$\Phi_{п}$ – фінансовий стан підприємства;

$E_{с}$ – результативність організації, реалізації і просування продукції на ринку;

$K_{т}$ – конкурентоспроможність продукції.

$$E_{п} = 0,31B + 0,19\Phi + 0,40P_{т} + 0,10П, \quad (1.5)$$

де B – показник затрат виробництва на одиницю продукції;

Φ – відносний показник фондівіддачі;

$P_{т}$ – відносний показник рентабельності товару;

$П$ – відносний показник продуктивності праці.

$$\Phi_{п} = 0,29K_{а} + 0,20K_{п} + 0,36K_{л} + 0,15K_{о}, \quad (1.6)$$

де $K_{а}$ – відносний показник автономії підприємства;

$K_{п}$ – відносний показник платоспроможності підприємства;

$K_{л}$ – відносний показник ліквідності;

$K_{о}$ – відносний показник оборотності оборотних коштів.

$$E_{с} = 0,37P_{п} + 0,29K_{з} + 0,21K_{м} + 0,13K_{р}, \quad (1.7)$$

де $P_{п}$ – рентабельність продажів;

$K_{з}$ – затовареність готовою продукцією;

$K_{м}$ – завантаження виробничих потужностей;

$K_{р}$ – ефективності реклами і засобів стимулювання збуту.

Перевагами даного методу є зручність його використання при дослідженні конкурентоспроможності аграрного підприємства, охопленні основних напрямів його діяльності. Проте, має

обмеженість застосування через велику кількість розрахункових показників, обмеженість інформаційних ресурсів, а також завчасно визначеної вагомості кожного показника, яка може бути не доречною і не може вважатися абсолютно достовірною в умовах діяльності аграрних підприємств.

Метод оцінки конкурентоспроможності підприємства на основі визначення конкурентоспроможності продукції ґрунтується на визначенні поняття «конкурентоспроможність продукції».

Конкурентоспроможність продукції розраховується як відношення отриманого ефекту (Е) від її використання до витрат, понесених на придбання, експлуатацію, обслуговування та ремонт (В):

$$K = E \div B \rightarrow \max, \quad (1.8)$$

де Е – отриманий результат від реалізації продукції;

В – сума витрат, які віднесені на придбання, експлуатацію, обслуговування та ремонт.

На конкурентоспроможність продукції впливають такі фактори: продуктивність праці, система оподаткування підприємства, технічні та технологічні параметри виробництва, нововведення тощо.

Конкурентоспроможність продукції – це, передусім, відповідність за її техніко-економічними, нормативно-правовими, організаційними та іншими параметрами вимогам ринку. Визначається вона тільки у порівнянні з іншими товарами і завжди конкретно, виходячи зі ступеня задоволення потреб споживачів.

Показники конкурентоспроможності – це сукупність системних критеріїв кількісної оцінки рівня конкурентоспроможності продукції, які базуються на параметрах конкурентоспроможності.

М. Юдін, В. Немцов, Л. Довгань, С. Клименко, Т. Омельченко та інші пропонують рівень конкурентоспроможності продукції визначати опираючись на систему одиничних, групових (зведених) та інтегральних показників та використовуючи диференціальний, комплексний, змішаний методи. Ці методи використовуються від розрахунку одиничних (найпростіших показників конкурентоспроможності продукції) до більш складних (групових, інтегральних та розрахунку коефіцієнта конкурентоспроможності продукції на конкретному ринку).

Кожен із етапів розрахунку конкурентоспроможності продукції може бути останнім, в залежності від наявної інформації про продукцію конкурентів та мети дослідження. Якщо за мету дослідження ставиться досягнутий чи ні рівень конкурентоспроможності за певними показниками, то можна обмежитись лише диференційним методом оцінки рівня конкурентоспроможності. Якщо ж необхідно дослідити відмінність між продукцією підприємства та продукцією конкурентів у кількісному виразі та визначити різницю у споживчому ефекті, що приходиться на одиницю витрат споживача на придбання та використання продукції, то слід використовувати комплексний метод оцінки рівня конкурентоспроможності продукції. Якщо необхідно визначити спроможність товару конкурувати в окремих умовах ринку та вимірювати конкурентоспроможність продукції кількісно, то слід застосовувати змішаний метод оцінки рівня конкурентоспроможності продукції.

Метод оцінки конкурентоспроможності підприємства на підставі рівня фінансової стійкості підприємства характеризується багатомірним підходом з використанням факторів зовнішнього і внутрішнього впливу, тобто ступінь рентабельності підприємства і становище конкурентів. Основною метою даного методу є визначення показників конкурентоздатності для виявлення безліч найбільш близьких підприємств стосовно деякого еталонного.

Для аналізу конкурентоспроможності підприємства будується матриця виду (1.9):

$$A = | a_{ij} | ; i = 1, n; j = 1, m, \quad (1.9)$$

де n – кількість підприємств;

m – кількість показників;

a_{ij} – показник j , що характеризує підприємство i .

Показники, що складають матрицю, є відносними величинами, і визначають оцінку використання потенціалу підприємства. А. Шеремет, Р. Сайфулін, Г. Савицька у своїх інтерпретаціях методики зосереджують увагу лише на фінансових показниках для розрахунку рейтингової оцінки, що має однобічний характер. При цьому використовуються такі показники:

- рентабельність активів;
- рентабельність інвестицій;

- рентабельність основних виробничих засобів;
- рентабельність продукції (робіт, послуг);
- фондвіддача;
- коефіцієнт оборотності оборотних засобів;
- коефіцієнт концентрації власного капіталу;
- коефіцієнт маневреності;
- коефіцієнт абсолютній ліквідності.

Цими показниками можна варіювати залежно від стратегічного спрямування розвитку підприємства, головної мети, внутрішніх цілей та мотивації персоналу. Оцінка конкурентоспроможності на основі перерахованих показників базується на комплексному, багатомірному підході до цього складного явища і виключає суб'єктивність, оскільки враховує реальне положення всіх підприємств-конкурентів.

У матрицю A необхідно включити додатковий рядок-еталон, значення якого постають еталонними показниками. Як еталонний приймається значення показника, що характеризує середньо галузевий рівень. Крім того, також допустимо прийняти як еталон максимальне значення показника в стовпці j . Якщо зміна всіх показників у більший бік розглядається як позитивне явище, то для оцінки конкурентоспроможності можна використовувати значення векторів. Таким чином, одержуємо узагальнені характеристики всіх векторів, і кожний з них можна порівняти з нормативним.

Найбільш конкурентоздатне підприємство, значення вектора якого максимальне. Але значення вектора не завжди може слугувати достатньою і всеосяжною характеристикою.

Серед показників конкурентоспроможності варто також виділити рівень спів спрямованості кожного з векторів A_i і вектора-еталона A_j . Такою оцінкою може слугувати кут α між векторами, α знаходиться з формули (1.10):

$$\cos \alpha = A_0 \cdot A_i / (|A_0| \cdot |A_i|), \quad (1.10)$$

де $A_0 \cdot A_i$ – скалярний добуток векторів.

Що менше α , то ближче значення функції $\cos \alpha$ до 1, якщо вектори спрямовані однаково, то $\cos \alpha$ дорівнює 1. За допомогою цього показника можна судити про міру задоволення роботи підприємства вимогам еталона. В випадку неможливості

розглянути збільшення показників, як позитивну сторону, для визначення рівня конкурентоспроможності підприємства задаються нижні (p_j^H) або верхні (p_j^B) межі допустимих змін кожного із m показників. На основі матриці A і розглянутих меж допустимих змін m показників розраховується матриця R , елементами якої є показники r_{ij} .

Якщо зміни A_{ij} відбуваються в більший бік і розглядаються як позитивне явище, тоді:

$$r_{ij} = p_j - k_{ij}. \quad (1.11)$$

Якщо зміни A_{ij} відбуваються в менший бік і розглядаються як негативне явище, тоді:

$$r_{ij} = k_{ij} - p_j. \quad (1.12)$$

Отже, чим менше значення показника r_{ij} , то краще характеризує підприємство і показник j .

Далі на основі матриці визначаємо показники конкурентоспроможності підприємства за формулою (1.13):

$$B_i = r_{ij} / L_j, \quad i = 1, n, \quad j = 1, m, \quad (1.13)$$

де L_j – оптимальний показник j по підприємству-лідеру.

Величина $\sum(b_i)$ по підприємству визначить рівень його конкурентоспроможності (S_i). Рейтинг підприємств за рівнем конкурентоспроможності розраховується за формулою (1.14):

$$F_i = 1 / S_i. \quad (1.14)$$

Даний метод охоплює фінансову діяльність підприємств, яка має велике значення в умовах ринкової економіки. Водночас, метод не відображає інші не менш важливі види діяльності (виробничу, маркетингову тощо), що можуть компенсувати або суттєво змінювати і впливати на фінансовий стан підприємства. Бенчмаркінг – діяльність, за допомогою якої підприємство вивчає «кращу» продукцію та маркетинговий процес, що використовується прямими конкурентами, які працюють на ринку, для виявлення можливих способів вдосконалення їх власних методів.

Методу бенчмаркінгу є:

— розрахунок конкурентоспроможності підприємства та пошук його слабких сторін;

- обґрунтування необхідності запровадження нових напрямів діяльності;
- розробка заходів кардинального поліпшення бізнес-процесів;
- з'ясування перспективних прийомів роботи для підприємства;
- запровадження інноваційних підходів до вдосконалення бізнес-процесів;
- формулювання «довгострокових» цілей за показниками якості роботи, які значно перевершують поточні;
- переформатування корпоративної культури і ментальності.

Бенчмаркінг охоплює всі сфери та напрями діяльності підприємства, а саме: логістику, маркетинг, управління, фінансовий менеджмент тощо. Бенчмаркінг ставить задачу перетворення діяльності всередині підприємства відповідно до вимог ринку, а досвід лідерів ринку дає можливість краще зрозуміти потреби споживачів та визначити внутрішні резерви для формування конкурентоспроможності та підвищення прибутковості.

Принцип взаємності бенчмаркінгу передбачає добросовісну поведінку між партнерами щодо погодження меж діапазону інформації, порядку обміну даними, логіку проведення дослідження. Усе повинно бути заздалегідь встановленим та погодженим. Принцип аналогії бенчмаркінгу ґрунтується на схожості основних процесів. Аналогія процесів і встановлення критеріїв добору партнерів по бенчмаркінгу є тим, від чого залежить успіх діяльності.

Принцип оцінювання бенчмаркінгу розкривається в порівнянні показників, визначених на декількох підприємствах, метою якого є встановлення розходжень в характеристиках для досягнення найкращого значення. Найважливішим вважається визначення ключових характеристик процесу, що дозволяє поліпшити характеристики на основі вивчення процесу. Принцип достовірності бенчмаркінгу характеризується тим, що він проводиться на основі фактичних даних, точного аналізу і вивчення процесу, а не тільки на базі інтуїції. Розглянемо такі основні види та принципи бенчмаркінгу як методу оцінки конкурентоспроможності підприємства (рис. 1.8, див. стор. 47).

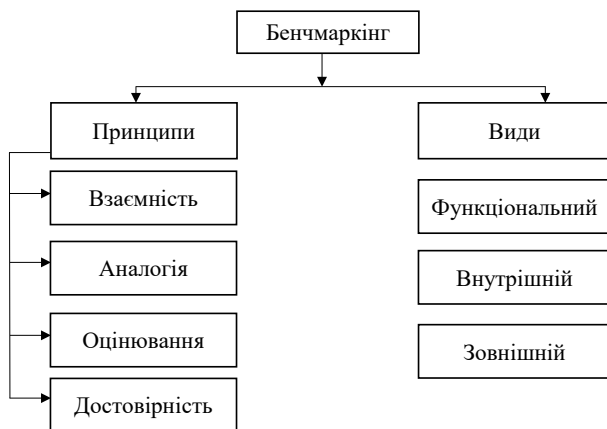

Рис. 1.8. Класифікація принципів та видів бенчмаркінгу

Джерело: систематизовано автором

Бенчмаркінг проводиться на різних рівнях:

— на мікрорівні – це інструмент, який використовується для зміцнення конкурентних позицій підприємства на ринку;

— на мезорівні – проводиться по чинниках, характерних для галузі в цілому;

— на макрорівні – зіставляється ефективність державної політики, що впливає на конкурентоспроможність (ціни на основні чинники виробництва, дані, що характеризують інфраструктуру, рівень інновацій тощо).

Методика проведення бенчмаркінгу включає етапи, які розкриті на рис. 1.9 (див. стор. 48).

На першому етапі проводиться діагностика підприємства, внаслідок чого визначаються основні результативні показники функціонування підприємства. В процесі аналізу стану підприємства використовуються різні методи та підходи, які дозволяють більш реально оцінити ступінь ефективності роботи підприємства.

Другий етап проведення бенчмаркінгу ґрунтується на визначенні предмета еталонного зіставлення. Досліджуються розбіжності між реальними і плановими показниками і планується майбутній рівень ефективності.

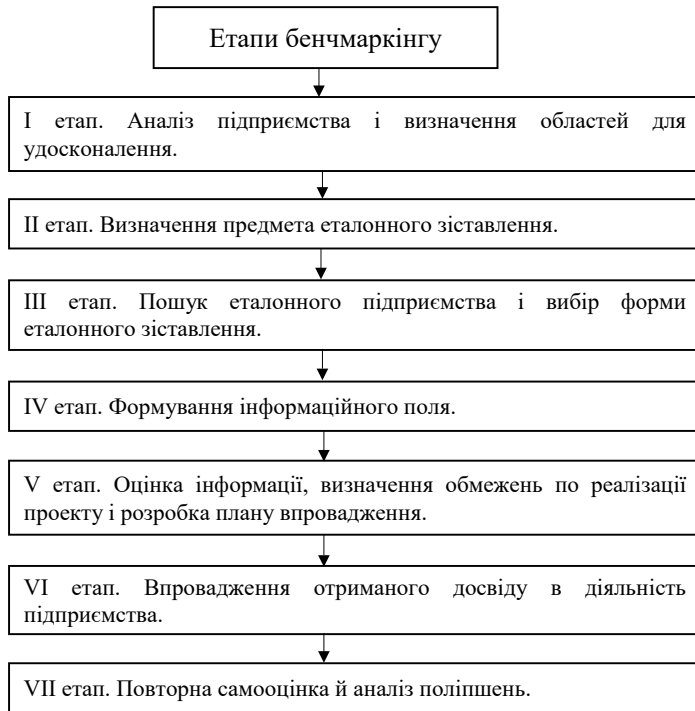

Рис. 1.9. Етапи проведення бенчмаркінгу на підприємстві

Джерело: сформовано автором

На третьому етапі необхідно довести результати до відомих, хто повинен мати дану інформацію, і розробити нові цілі. Важливим моментом є одержання ухвали й у разі потреби перегляду цілей у відношенні ефективності.

На четвертому етапі здійснюється моніторинг прогресу і аналізуються контрольні крапки бенчмаркінгу у міру необхідності. На даному етапі кращі методи уже впроваджені і періодично, у міру необхідності, піддаються переоцінці. З цією метою необхідно розробити план дій, упровадити дії і здійснювати моніторинг, повторно перевіряти крапки бенчмаркінгу.

Відповідно до такого поділу виділяють три види бенчмаркінгу: внутрішній, зовнішній та функціональний.

Внутрішній – порівняння характеру й якості роботи аналогічних підрозділів у межах підприємства протягом визначеного часу. Зовнішній – вимір характеристик підприємства й їх зіставлення з характеристиками конкурентів; дослідження специфічних продуктів, можливостей процесу або адміністративних методів підприємств-конкурентів.

На п'ятому етапі відбувається моніторинг даних, систематизація обмежень по впровадженню проекту і розробка плану. Отримавши згруповані кількісні і якісні дані про функціонування еталонного підприємства, його основних індикаторів, процесів, методів, що застосовуються, аналізують отриману інформацію, розраховують, який обсяг інформації допоможе в поліпшенні роботи, і розробляють проект упровадження досвіду еталонного підприємства.

Впровадження накопиченого досвіду в функціонування підприємства через формування плану, процедур контролю, аналізом процесу здійснюється на шостому етапі проведення бенчмаркінгу на підприємстві.

За результатами моніторингу виконання робіт, аналізу кінцевих результатів розробляється пакет інформації для повторної самооцінки й аналізу вдосконалення. Впровадження плану удосконалювання сприяє підвищенню ефективності процесу, що використовується, а у випадку успішного проведення проекту і формування ефективних результатів дозволяє використовувати нові можливості.

Зазвичай бенчмаркінг проводиться за такими параметрами:

- ринкова частка;
- якість та ціна продукції;
- технологія виробництва;
- собівартість продукції, що випускається;
- рентабельність продукції, що випускається;
- рівень продуктивності праці;
- обсяг продажів;
- канали збуту продукції;
- близькість до джерел сировини;
- співвідношення світових та внутрішніх цін;
- репутація фірми.

Бенчмаркінг є надзвичайно корисним інструментом, особливо в ситуації, коли необхідно переглянути внутрішню ефективність діяльності підприємства та визначити нові пріоритети діяльності. Зіставлення показників ефективності дає можливість зрозуміти вразливі та раціональні сторони функціонування суб'єктів господарювання порівняно з конкурентами. Це дозволяє знайти незаповнені ринкові ніші, вийти на ймовірних партнерів по виробничо-технічній кооперації тощо. Таким чином, користь бенчмаркінгу полягає в тому, що виробничі та маркетингові функції стають максимально керованими, коли досліджуються і впроваджуються на своєму підприємстві кращі методи та технології інших, провідних підприємств даної галузі. Такий аналіз може призвести до зростання прибутковості підприємництва з високою економічністю, створення корисної конкуренції та задоволення потреб покупців.

Одним із методичних підходів до оцінки фактичного стану підприємства та перспектив його розвитку в порівнянні з аналогічними характеристиками підприємств-конкурентів отримав назву SWOT-аналіз (переваги-недоліки-можливості-загрози). Суть методу полягає у виявленні сильних та слабких сторін, визначенні критичних сфер, які під дією специфічних зовнішніх та внутрішніх конкурентних факторів впливають на результати діяльності підприємства. Визначення потенційних можливостей аграрних підприємств щодо ефективності функціонування, підвищення його конкурентоспроможності та конкурентної позиції на ринку сприяє моніторингу конкурентного потенціалу з метою характеристики ресурсної бази господарювання. Рівень конкурентного потенціалу аграрних підприємств визначається:

- станом, структурою та складом конкурентного потенціалу підприємства;
- відповідністю конкурентного потенціалу конкурентній політиці підприємства;
- здатністю конкурентного потенціалу забезпечувати стійкість та адаптивність за умов мінливого зовнішнього середовища.

В процесі дослідження конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку визначено критерії, які відображають цільові орієнтири, і визначаються відповідно до ситуації

на певний термін, та індикатори, тобто кількісне вимірювання наближення системи до орієнтирів, відтак, кожна детермінанта сталого розвитку має кількісне значення через систему показників (рис. 1.10, див. стор. 52).

Основними детермінантами конкурентоспроможності аграрних підприємств, які визначають їх потенційні конкурентні можливості, є:

- конкурентоспроможність у боротьбі за споживача;
- моніторинг зовнішніх і внутрішніх змін та реакція на них;
- можливість у короткий термін мобілізувати необхідну кількість ресурсів;
- забезпечення високого рівня продуктивності праці;
- ліквідність, платоспроможність, ринкова стабільність, висока ефективність, результативність господарської діяльності.

Конкурентоспроможність аграрних підприємств забезпечується його конкурентним потенціалом, який формує конкурентні переваги та забезпечує конкурентний статус підприємства на ринку. Отже, за основу дослідження нами обрано методику оцінки конкурентоспроможності, сутність якої полягає у виділенні груп показників, які характеризують економічну, екологічну, соціальну складові сталого розвитку та оцінюють рівень конкурентоспроможності аграрного підприємства, які в сукупності дозволяють отримати характеристику рівня забезпечення конкурентних переваг та використання інвестиційних можливостей.

Висновки до розділу 1

1. З'ясовано, що основним завданням забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств є комплекс заходів, спрямованих на активізацію інноваційної активності, впровадження сучасних моделей управління підприємством, сприяння використанню новітніх інформаційно-комунікативних технологій, які є рушійною силою економічних трансформацій, стимулювання виробництва якісної продукції, здатної витримати жорсткі умови конкуренції на європейському ринку.

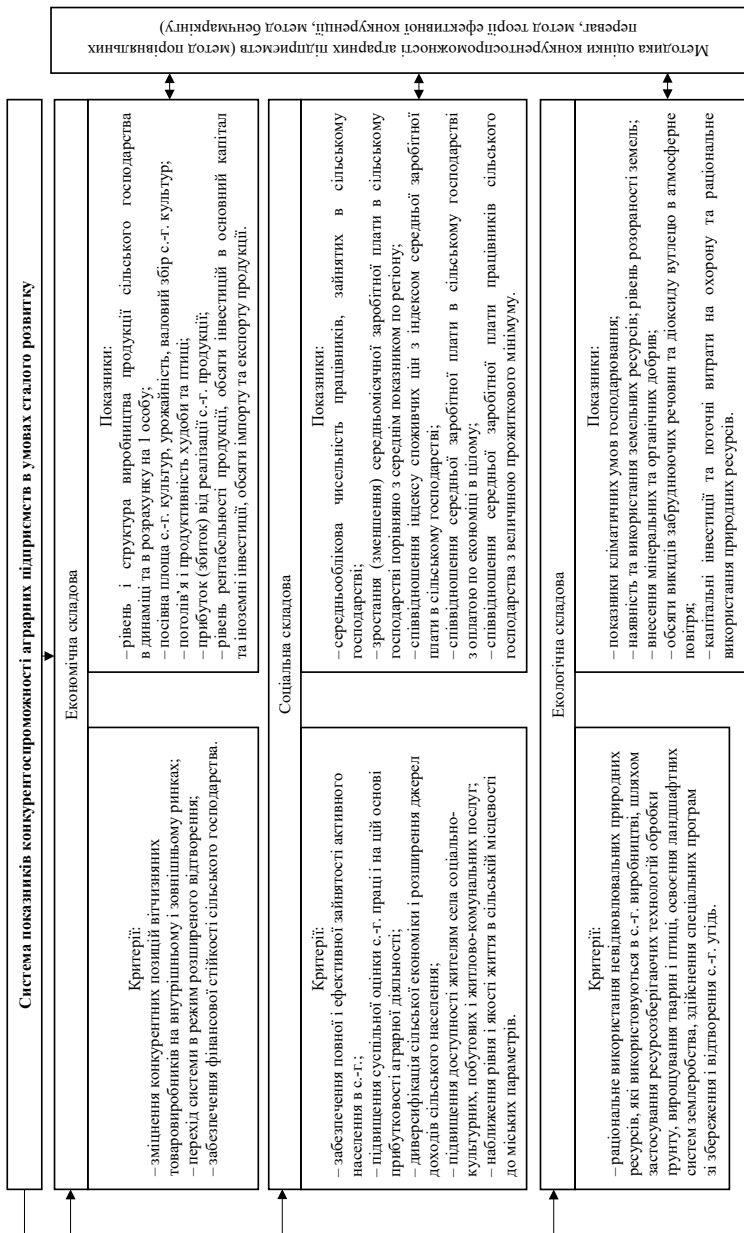

Рис. 1.10. Методичний інструментарій дослідження конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку

Джерело: розроблено автором

2. Аналіз наукових джерел показує, що дефініція «конкуренція» розглядається як суперництво між виробниками матеріальних благ на ринку, які функціонують з метою досягнення кращих результатів, або більш оптимального розподілу наявних ресурсів; елемент ринкового механізму, що дає можливість врівноважити попит та пропозицію товарів та послуг на ринку за допомогою ціноутворення; критерій, за яким визначається тип галузевого ринку. Конкурентні переваги як будь-які суттєві особливості, якими володіє та користується підприємство, забезпечують йому пріоритетність та ефективність видів діяльності стосовно конкурентів.

3. В процесі дослідження визначено конкурентоспроможність підприємства – це здатність формування системи управління підприємством, яка направлена на виробництво якісної продукції, ефективне використання ресурсів, цілеспрямовану роботу з персоналом, впровадження інновацій, з метою функціонування підприємства в умовах конкурентної боротьби.

4. Обґрунтовано, що факторами зниження конкурентоспроможності аграрних підприємств, є: нормативно-правова нестабільність в агросфері; диспаритетне цінове середовище стосовно промислової і сільськогосподарської продукції; зниження якості робочої сили, зайнятої в сільськогосподарських підприємствах; відсутність міжнародних сертифікатів якості у вітчизняних виробників; дефіцит фінансових ресурсів для інвестиційних та інноваційних проектів у сільськогосподарських підприємствах. Фактори впливу на конкурентоспроможність аграрних підприємств поділяються на зовнішні та внутрішні.

5. Визначено, що конкурентоспроможність аграрних підприємств – це здатність системи управління підприємства функціонувати в мінливих умовах господарювання, використовуючи специфічні конкурентні переваги та інвестиційні можливості з метою виробництва і реалізації якісної, безпечної, доступної сільськогосподарської продукції, яка задовольняє потреби споживачів на ринку.

6. В процесі дослідження поняття «управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств» визначаємо як сукупність управлінських дій, спрямованих на ефективне використання

ресурсного потенціалу, а також розробку конкурентних стратегій, що забезпечують формування й підтримку конкурентних переваг та інвестиційних можливостей з метою створення умов для виробництва і реалізації конкурентоспроможної екологічно чистої сільськогосподарської продукції, підвищення рівня і якості життя населення.

7. Запропоновано методику оцінки конкурентоспроможності, сутність якої полягає у виділенні груп показників, які характеризують економічну, екологічну, соціальну складові сталого розвитку та оцінюють рівень конкурентоспроможності аграрного підприємства, які в сукупності дозволяють отримати характеристику рівня забезпечення конкурентних переваг та використання інвестиційних можливостей.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

2.1. Діагностика економічної і соціальної складових сталого розвитку аграрних підприємств

За сучасних умов процес послаблення економічних позицій аграрних підприємств супроводжується необхідністю визначення вектору діяльності та необхідних для цього ресурсів, які відповідають можливостям досягнення цілей господарювання в поточному періоді та у перспективі. Одним з важливих завдань, що потребує розробки кардинальних стратегій, спрямованих на забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки, є активізація діяльності сільськогосподарських підприємств. Цей процес передбачає пошук, використання резервів та вдосконалення складових внутрішнього потенціалу підприємств з метою підвищення їх конкурентоспроможності. Пріоритетними завданнями для товаровиробників є підтримка досягнутого рівня виробничо-економічних і соціальних результатів діяльності, удосконалення взаємовідносин на партнерських і взаємовигідних засадах, модернізація застарілих економічних зв'язків і методів управління, вихід на нові сегменти галузевого ринку, прискорення темпів організаційного розвитку.

Сільське господарство має визначальне значення у досягненні продовольчої безпеки держави, а Миколаївська область володіє вагомим природно-ресурсним потенціалом – має 2 млн га сільськогосподарських угідь, з яких 1,7 га ріллі, що становить 5% орної землі в Україні, і виробляє конкурентоспроможну як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках сільськогосподарську

продукцію. Виробнича структура сільського господарства – рослинницько-тваринницька. Природно-кліматичні умови та родючі землі області сприяють формуванню значного потенціалу сільськогосподарського виробництва, дозволяють отримувати високі врожаї практично всіх сільськогосподарських культур.

Використовуючи інструментарій SWOT-аналізу визначимо стратегічні пріоритети розвитку сільськогосподарської діяльності Херсонської області:

Сильними сторонами області є:

1. Вигідне геополітичне розташування. Територією області проходять важливі транспортні шляхи з Європи в Азію та у зворотному напрямку.

2. Область має розвинутий транспортно-дорожній комплекс. Наявність міжнародних автотранспортних магістралей, що поєднують країни Європи з південними областями Росії та країнами Кавказу, морських портів (м. Херсон, м. Скадовськ), річкового порту (м. Херсон), міжнародної поромної переправи (м. Скадовськ) складають потужний резерв розвитку.

3. Сприятливі природно-кліматичні умови.

4. Наявність підприємств, що належать до основних галузей національної економіки. Все більшу роль у економіці області відіграє сільське господарство. Домінуючу роль за своїм значенням має зернове виробництво. До особливостей сільського господарства області можна також віднести наявність поширеної меліоративної системи. Спостерігається розвиток харчової промисловості та переробки сільськогосподарської продукції.

До слабких сторін можна віднести:

1. Нестабільність та невизначеність законодавчих актів, відсутність фінансових та податкових стимулів, різкі та непередбачувані зміни в податковій політиці.

2. Відсутність чіткого ефективного механізму державної підтримки сільськогосподарської діяльності.

3. Перевага сировини у структурі експорту.

4. Слабка методична та нормативна база обґрунтування позицій щодо міжнародного співробітництва.

5. Недостатній рівень надходження іноземних інвестицій, низька інвестиційна привабливість.

Можливості розвитку:

1. Існує резерв і можливість залучення іноземних інвестицій у галузі економіки області, зокрема у промисловість і АПК.

2. Підприємства області мають сталі технологічні зв'язки із підприємствами країн СНД, що є передумовою розширення зв'язків та міжгалузевої інтеграції.

3. Оптимізація структури зовнішньоекономічних операцій у напрямку збільшення експорту, підвищення частки готових виробів у експорті товарів.

4. Розширення асортименту та підвищення якості послуг підприємств інфраструктури зовнішньоекономічної діяльності.

5. Створення спільних підприємств, виробничих та фінансових об'єднань різних організаційно-правових форм.

6. Розвиток транспортної інфраструктури, залучення транзитних вантажопотоків.

Загрози:

1. Погіршення фінансово-економічного стану підприємств області.

2. Погіршення інвестиційного клімату регіону, економічної або екологічної ситуації.

3. Посилення залежності підприємств області від іноземних партнерів, зокрема від постачання давальницької сировини.

4. Посилення сировинної спрямованості господарства області.

В областях Причорноморського регіону вирощують такі сільськогосподарські культури:

- зернові та зернобобові: пшениця, ячмінь та кукурудза на зерно;
- технічні: соняшник і соя.

Частка земель сільськогосподарського призначення в структурі земельних ресурсів Херсонської області дорівнює 71,4%. На її території розташований другий за розмірами піщаний масив у Європі. Піски займають площу 161,2 тис. га, а з міжарендними землями – 210 тис. га. Тобто в середньому 6,5% території Херсонської області – це піщані, а по суті опустелені території. Розглянемо розмір та структуру земельних ресурсів Причорноморського регіону (табл. 2.1, див. стор. 58).

Дані таблиці 2.1 показують, що в Приморноморському регіоні найбільшу питому вагу в структурі земель займають землі

сільськогосподарського призначення, а саме: Миколаївська область – 83,6 %, Одеська область – 79,8 %, **Одеська** область – 71,4 %. В свою чергу, найменшу частку в структурі земель займають відкриті заболочені землі від 0,9 % до 2,2 %. Ліси та лісокриті площі в Миколаївській області становлять 5,1 %, в Херсонській – 6,7 %, в Одеській – 5,3 %.

Проаналізуємо обсяги виробництва валової продукції сільського господарства саме в Миколаївській області, оскільки

Таблиця 2.1

**Розмір та структура земельних ресурсів
Причорноморського району**

на 01.01.2019 р.

	Усього земель	Землі с.-г. призначення	Ліси та лісокриті площі	Забудовані землі	Землі під водою	Відкриті заболочені землі	Інші землі
тис. га							
Україна	60355	42726,4	10633	2552,9	2426,4	982,3	1034
Причорноморський район, всього	8636	6745,8	499,6	304,4	770,3	123,7	192
в тому числі область: Миколаївська	2459	2054,1	124,5	99	128,8	21,1	31
Одеська	3331	2659,2	223	131,2	210,6	73,4	34
Херсонська	2846	2032,5	152,1	74,2	430,9	29,2	127
%							
Україна	100	70,8	17,6	4,2	4,0	1,6	1,7
Причорноморський район, всього	100	78,1	5,8	3,5	8,9	1,4	2,2
в тому числі область: Миколаївська	100	83,6	5,1	4,0	5,2	0,9	1,3
Одеська	100	79,8	6,7	3,9	6,3	2,2	1,0
Херсонська	100	71,4	5,3	2,6	15,1	1,0	4,5

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [156]

за інформацією таблиці 2.1, в ній розташована найбільша кількість земель сільськогосподарського призначення порівняно з іншими областями Причорноморського регіону (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Динаміка обсягів виробництва валової продукції
сільського господарства в розрізі усіх категорій господарств
Миколаївської області**

(у постійних цінах 2016 р., млн грн)

Показники	Роки						2019 р. в % до	
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2010 р.	2015 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Усі категорії господарств</i>								
Продукція сільського господарства всього, в тому числі:	19424,6	23207,6	25152,9	22887,9	24279,9	25976,4	133,7	112,0
продукція рослинництва	15651,5	19922,4	21975,9	19724,7	21301,1	23024,0	147,1	115,6
продукція тваринництва	3773,1	3285,2	3177,0	3163,2	2978,8	2952,4	78,2	89,9
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>								
Продукція сільського господарства всього, в тому числі:	10991,7	13967,3	15676,8	14045,2	15336,9	16798,5	152,8	120,3
продукція рослинництва	10139,0	13431,5	15170,3	13564,8	14832,6	16236,1	160,1	120,9
продукція тваринництва	852,7	535,8	506,5	480,4	504,3	562,4	66,0	105,0
<i>Господарства населення</i>								
Продукція сільського господарства всього, в тому числі:	8432,9	9240,3	9476,1	8842,7	8943,0	9177,9	108,9	99,3

Таблиця 2.2 (закінчення)

1	2	3	4	5	6	7	8	9
продукція рослинництва	5512,5	6490,9	6805,6	6159,9	6468,5	6787,9	123,1	104,6
продукція тваринництва	2920,4	2749,4	2670,5	2682,8	2474,5	2390,0	81,8	86,9

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області [154]

Інформація таблиці 2.2 свідчить, що в 2019 році порівняно з 2010 роком обсяги виробництва валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств Миколаївської області зросли на 33,7 %, порівняно з 2015 роком відповідно на 12,0 %. Так, протягом 2010–2019 років обсяги валової продукції рослинництва в усіх категоріях господарств збільшилися на 47,1 %, в сільськогосподарських підприємствах – на 60,1 %, в господарствах населення – 23,1 %. Проте, обсяги виробництва валової продукції тваринництва за вказаний період зменшились в усіх категоріях господарств на 10,1 %, в сільськогосподарських підприємствах – на 34 %, в господарствах населення – на 18,2 %. Внесок області в загальнодержавне виробництво зернових культур складає 5–6 %, соняшнику – 7 %, овочів – 3 %, молока та яєць – 2,4 %. Наявність розвиненої власної сировинної бази дає можливість ефективно працювати підприємствам харчової та переробної промисловості.

До факторів, що стосуються специфіки Херсонської області слід віднести:

— нерозвиненість ринкової інфраструктури, і, як наслідок, дефіцит достовірної комерційної, юридичної та ринкової інформації;

— відсутність чітко визначених пріоритетних галузей, несистемність та відсутність координації зовнішньоекономічної діяльності;

— відсутність ефективної співпраці суб'єктів підприємницької діяльності з органами влади.

З цієї причини регіональні та місцеві органи влади не отримують оперативної інформації про результати діяльності підприємств,

здійснювані проекти, а отже, не мають можливості контролювати та сприяти розвитку зовнішньоекономічної діяльності;

— низька правова і підприємницька культура, порушення умов договорів;

— високий рівень витрат на виробництво та реалізацію продукції, енергоємність виробничих процесів, що веде до зниження конкурентоспроможності;

— спад інноваційної активності, що веде до зниження виробництва високотехнологічних конкурентоспроможних видів продукції.

Основної галуззю сільського господарства Миколаївської області є рослинництво, що займається обробіткою культурних рослин для виробництва рослинницької продукції.

Рослинництво забезпечує населення продуктами харчування, тваринництво – кормами, промисловість – сировиною, зовнішню торгівлю – експортними товарами. В області питома вага продукції рослинництва в загальному обсязі досягає 60 %. Воно охоплює цілий ряд галузей: зернове господарство, вирощування олійних культур, картоплі, городини, кормових та інших культур. Поєднуючись між собою, ці культури формують структуру посівної площі. Основними культурами рослинництва є зернові (озима пшениця, ярий ячмінь, кукурудза) під якими зайнято більш 40 % посівних площ, технічні культури – соняшник, соя, ріпак, овочево-баштанні культури. Розвинуте садівництво та виноградарство.

Основою збільшення виробництва сільськогосподарських культур і підвищення матеріального добробуту населення є раціональне використання земельних ресурсів (додаток В). На одного мешканця області припадає майже 1,4 га ріллі, або в 2 рази більше ніж в середньому по Україні, а на одного працівника, зайнятого в сільському господарстві, приходить понад 11 га орної землі. За період 2010–2019 рр. в Миколаївській області в усіх категоріях господарств відбулося не значне зменшення посівних площ зернових та зернобобових культур на 3,1 %, картоплі – на 4,1 %, проте площа посіву сої скоротилась майже в 2 рази. Однак за цей період зросли посіви високорентабельних експорторієнтованих культур: соняшнику – на 29,3 %, ріпаку озимого та кользи на 13,3 %, а це порушує систему сівозмін і призводить до виснаження

грунтового покритву. Посівні площі картоплі й овочів відкритого ґрунту зменшилися відповідно на 4,1 %, 0,5 %, нині вирощування цих культур зосереджено переважно в господарствах населення.

Найпростішими і вихідними показниками для оцінки діяльності аграрних підприємств є натуральні: врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тварин. Одержання вищої врожайності – це найважливіше завдання сільськогосподарських підприємств, оскільки вона забезпечує виробництво певного обсягу продукції та безпосередньо впливає на рівень інших показників господарювання, зокрема, на розвиток тваринницьких галузей. Чим вища врожайність зернових і кормових культур, тим вищий рівень продуктивності тварин. Важливість підвищення урожайності посилюється тим, що вона визначає рівень та ефективність використання землі як головного засобу виробництва (додаток Г).

Інформація додатка Г свідчить, що в 2019 році порівняно з 2010 роком в усіх категоріях господарств урожайність зернових та зернобобових культур значно підвищилась на 40,6 %, соняшнику – на 43,9 %, ріпаку озимого та кользи – на 62,1 %, овочевих культур – на 35,5 %. Аналогічна ситуація спостерігається в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення. Це пояснюється тим, що аграрні підприємства використовують високоефективні індустріальні технології вирощування культур, які передбачають застосування потужної сучасної техніки, якісних сортів, збалансування органічних та мінеральних добрив.

Однак, орієнтація аграрних підприємств на вирощування рентабельних зернових та олійних культур не сприяє збалансованому постачанню на ринок різноманітної продукції харчування. Тому, останнім часом спостерігається недовиробництво окремих малорентабельних або збиткових сільськогосподарських культур, зокрема, круп'яних, що призводить до зниження пропозиції їх на ринку, появи ажіотажного попиту та стрімкого подорожчання товару.

Галузь тваринництва має м'ясо-молочний напрямок. До 30 % великої рогатої худоби сконцентровано в особистих приватних господарствах населення, а свиней – понад 46 %.

Економічне призначення тваринництва забезпечувати населення високоякісними, калорійними, дієтичними і вітамінізованими продуктами харчування, а промисловість – сировиною.

Екологічне значення полягає в забезпеченні землеробства органічними добривами, внесення у ґрунт яких повертає в природу значну кількість органічної маси, сприяє підвищенню його родючості, вмісту гумусу, розвитку мікрофлори, інтенсифікації ґрунтотворного процесу і кругообігу речовин в породі. Тому проблемам розвитку тваринництва, удосконаленню чистоти його ведення необхідно надавати особливо важливого значення.

Таблиця 2.3

**Динаміка поголів'я великої рогатої худоби
в усіх категоріях господарств Причорноморського регіону**

тис. гол. на початок року

Рік	Україна	Причорноморський район		В тому числі області		
		тис. гол.	%	Миколаївська	Одеська	Херсонська
2010	4826,7	463,7	9,6	149,5	187,8	131,4
2015	3884	438,3	11,3	132,4	191,7	114,2
2016	3750,3	421,9	11,2	135,1	179,4	107,4
2017	3682,3	415,1	11,3	140,4	169,5	105,2
2018	3530,8	412,7	11,7	145,1	165,5	102,1
2018 р. в % до 2010 р.	73,2	89,0	-	97,1	88,1	77,7

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [156]

Розрахунки таблиці 2.3 свідчать, що в 2018 році порівняно з 2010 роком поголів'я великої рогатої худоби в усіх категоріях господарств в цілому по Україні скоротилось на 26,8 %. За цей період в Причорноморському регіоні показник зменшився на 11 %, в тому числі в Одеській області на 11,9 %, в Херсонській області на 22,3 %, в Миколаївській області на 2,9 %. Протягом 2010–2018 років в Одеській області налічується найбільша кількість голів великої рогатої худоби, а саме 165,5 тис. гол. порівняно з Миколаївською та Херсонською областями.

На жаль, протягом останнього періоду в Миколаївській області відбувається катастрофічне зменшення поголів'я продуктивної худоби і досить великий занепад тваринництва (табл. 2.4).

Таблиця 2.4
**Динаміка поголів'я худоби та птиці в розрізі
 усіх категорій господарств Миколаївської області**

(тис. гол.)

Види продукції	Роки						2019 р. в % до	
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2010 р.	2015 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Усі категорії господарств</i>								
Велика рогата худоба всього, в тому числі: корови	149,5	132,4	135,1	140,4	145,1	98,5	68,2	74,4
Свині	93,5	82,3	79,9	77,8	74,6	60,8	65,0	73,9
Вівці та кози	147,7	129,1	114,6	99,9	90,5	83,1	56,3	64,4
Птиця свійська	53,2	52,9	54,0	56,3	66,3	49,5	93,1	93,6
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>								
Велика рогата худоба всього, в тому числі: корови	3856,2	3133,5	2908,9	2708,9	2723,6	2554,2	66,2	81,5
Свині	23,3	19,2	17,9	17,2	17,4	17,2	73,8	89,6
Вівці та кози	8,7	7,9	7,4	6,7	6,7	7,1	81,6	89,9
Птиця свійська	68,7	51,4	47,4	37,6	35,8	41,2	60,0	80,2
<i>Господарства населення</i>								
Велика рогата худоба всього, в тому числі: корови	16,1	8,0	6,6	7,0	11,3	9,7	60,2	121,3
Свині	1893,2	903,6	729,8	755,0	745,2	739,1	39,0	81,8
Вівці та кози	121,2	113,2	117,2	123,2	127,7	81,3	67,1	71,8
Птиця свійська	84,8	74,4	72,5	71,1	67,9	53,7	63,3	72,2

Таблиця 2.4 (закінчення)

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Свині	79,0	77,7	67,2	62,3	54,7	41,9	53,0	53,9
Вівці та кози	37,1	44,9	47,4	49,3	55,0	39,8	107,3	88,6
Птиця свійська	1963,0	2229,9	2179,1	1953,9	1978,4	1815,1	92,5	81,4

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області [154]

Дані таблиці 2.4 свідчать, що протягом 2010–2019 років суттєво знизилось поголів'я великої рогатої худоби на 26,2 %, на 10,4 % порівняно з 2015 роком, в господарствах населення відповідно на 32,9 % та 28,2 %; поголів'я свиней скоротилось в сільськогосподарських підприємствах відповідно на 40,0 % та 19,8 %, але в господарствах населення спостерігається менше його зменшення. Птахівництво завжди відігравало велику роль у забезпеченні населення високоякісними продуктами харчування. Скорочення поголів'я вівців та кіз, птиці свійської відбулося переважно в сільськогосподарських підприємствах, в свою чергу в господарствах населення цей показник підвищився, отже змінилась структура утримання худоби.

Зменшення поголів'я худоби та птиці призводить до зниження показників ефективності діяльності аграрних підприємств, виникнення проблем щодо відтворення маточного стада тощо (табл. 2.5, див. стор. 66).

Дані таблиці 2.5 показують, що протягом останніх десяти років спостерігається коливання показників продуктивності продукції тваринництва: середнього річного удою молока від однієї корови та середнього річного настригу вовни від однієї вівці. Так, в 2019 році порівняно з 2010 роком середній річний удій від однієї корови в усіх категоріях господарств зріс на 26,6 %, в сільськогосподарських підприємствах – в 2 рази, в господарствах населення – на 18,2 %. Причиною підвищення цього показника є зміна структури виробництва кормів: зернофуражних і зернобобових культур та багаторічних трав, використання комбікормів і мікробіологічних добавок. Збалансованість кормів за перетравним протеїном та всіма елементами дає можливість досягнення високої

продуктивності тварин. Середній річний настриг вовни від однієї вівці в 2019 році порівняно з 2010 роком в сільськогосподарських підприємствах збільшився на 13,3 %, в господарствах населення – на 2,4 %, проте, за останні 5 років відмічається зменшення цього показника: в господарствах усіх категорій – 5,1 %, в сільськогосподарських підприємствах – 26,1 %, в господарствах населення – 2,3 %.

Таблиця 2.5

Продуктивність худоби та птиці в розрізі категорій господарств Миколаївської області

(кг)

Показники	Роки						2019 р. в % до	
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2010 р.	2015 р.
<i>Середній річний удій молока від однієї корови</i>								
Господарства усіх категорій	3839	4110	4208	4321	4275	4859	126,6	118,2
Сільськогосподарські підприємства	3359	4798	5444	6210	6938	6907	205,6	144,0
Господарства населення	3888	4038	4082	4143	4015	4597	118,2	113,8
<i>Середній річний настриг вовни від однієї вівці</i>								
Господарства усіх категорій	3,0	3,9	4,0	4,3	3,7	3,7	123,3	94,9
Сільськогосподарські підприємства	1,5	2,3	2,1	3,5	1,7	1,7	113,3	73,9
Господарства населення	4,2	4,4	4,4	4,4	4,3	4,3	102,4	97,7

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області [154]

Протягом 2010–2019 років обсяги виробництва рослинництва і тваринництва в розрізі усіх категорій господарств Миколаївської області коливалося як в сільськогосподарських підприємствах, так і в господарствах населення (додаток Д). Так, в 2019 році

порівняно з 2010 роком виробництво зернових та зернобобових культур в усіх категоріях господарств зросло на 42,6 %, порівняно з 2015 роком на 8,3 %; ріпак озимий і кольза майже в 2,3 рази та 4,8 разів; соняшник – на 81,4 % та 13,3 %.

М'ясо – один із найважливіших, висококалорійних продуктів харчування кожної людини. Обсяги виробництва м'яса у забійній вазі в 2019 році порівняно з 2010 роком в усіх категоріях господарств збільшилися на 10,9 %, в господарствах населення відповідно на 20,7 %, проте, зменшилися в сільськогосподарських підприємствах на 28,3 %, що може призвести до загрози продовольчій безпеці області. У структурі виробництва м'яса сільськогосподарськими підприємствами найбільшою залишається частка м'яса птиці всіх видів, тоді як господарства населення надавали перевагу виробництву свинини, яловичини тощо. В процесі дослідження виявлено, що за останні десять років виробництво молока в сільськогосподарських підприємствах збільшилось на 62,3 %, проте, в господарствах населення зменшилось на 25 % за рахунок скорочення поголів'я худоби. Виробництво яєць у господарствах всіх категорій в 2019 році порівняно з 2010 році зменшилось на 51,9 %, а порівняно з 2015 роком лише на 3,1 %; в сільськогосподарських підприємствах цей показник протягом 2010–2019 років зменшився на 66,5 %, порівняно з 2015 роком зріс на 2,3 %; в господарствах населення виробництво яєць скоротилось незначно, приблизно на 4,5 %.

Динаміка обсягу виробництва сільськогосподарської продукції Миколаївської області в розрізі усіх категорій господарств в розрахунку на одну особу представлена на рисунку 2.1 (див. стор. 68).

В процесі дослідження встановлено, що виробництво продукції рослинництва та тваринництва в усіх категоріях господарств Миколаївської області на одну особу зросло з 5350 грн в 2010 році до 9762 грн в 2019 році, тобто майже в 2 рази. При цьому обсяг продукції рослинництва в розрахунку на одну особу за даний період збільшився на 83,3 %, продукції тваринництва в розрахунку на одну особу відповідно на 80,4 %. Це свідчить про підвищення ефективності виробництва продукції аграрних підприємств.

Миколаївська область вважається однією із регіонів інтенсивного землеробства в Україні та має великий земельний фонд, що характеризується високим ступенем освоєння. Ступінь

задоволення потреб населення в продуктах харчування і товарах широкого вжитку із сільськогосподарської сировини залежить від кінцевих результатів виробничої діяльності аграрних підприємств. Підвищення економічної ефективності функціонування аграрних підприємств тісно пов'язано з ефективним використанням земельних ресурсів та залежить від впливу на неї факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. Такими факторами є поліпшення родючості ґрунтів; посилення концентрації та інтенсифікації виробництва, виробничо-галузева структура виробництва, державне регулювання останнього й реалізації продукції та підтримка виробників. Ця оцінка ґрунтується на використанні системи взаємопов'язаних показників натурального та вартісного обчислення, які відображають дію і форми вияву об'єктивних економічних законів у матеріальному виробництві аграрної сфери економіки, з урахуванням її особливостей, вплив різних чинників на процес виробництва.

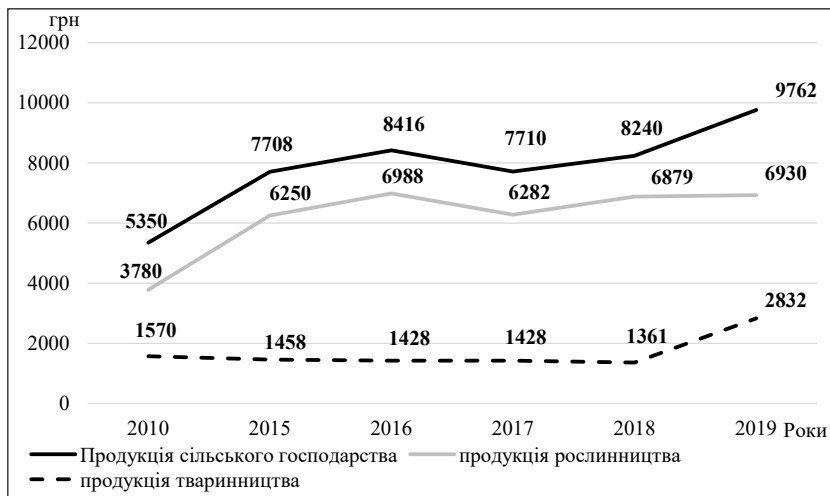

Рис. 2.1. Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції Миколаївської області в розрізі усіх категорій господарств в розрахунку на одну особу, грн

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області [154]

Використання земельних ресурсів нині носить економічно неприродний, руйнівний характер і здійснюється переважно без чітко окресленого еколого-економічного та соціального обґрунтування. Валова продукція за її окремими видами в натуральному виразі в розрахунку на одиницю земельної площі характеризує досягнутий рівень ефективності господарювання. На рівень такого виробництва впливає низка факторів, а тому важливо знати, які з них призвели до збільшення даних показників, а які – до зменшення (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Динаміка обсягів виробництва валової продукції сільського господарства в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь Миколаївської області

(тис. грн)

	Роки						2019 р. в % до	
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2010 р.	2015 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Усі категорії господарств</i>								
Валова продукція сільського господарства всього, в тому числі:	409,1	494,9	536,1	1583,7	1663,7	1821,5	445,2	368,1
продукція рослинництва	305,2	401,3	445,1	1364,8	1459,6	1614,5	529,0	402,3
продукція тваринництва	103,9	93,6	91,0	218,9	204,1	207,0	199,2	221,2
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>								
Валова продукція сільського господарства всього, в тому числі:	352,5	491,8	549,8	971,9	1050,9	1177,9	334,2	239,5
продукція рослинництва	314,9	465,4	524,9	938,6	1016,3	1138,5	361,5	244,6
продукція тваринництва	37,6	26,4	24,9	33,2	34,6	39,4	104,8	149,2

Таблиця 2.6 (закінчення)

Господарства населення								
Валова продукція сільського господарства всього, в тому числі:	496,0	498,9	518,2	611,9	612,8	643,6	129,8	129,0
продукція рослинництва	290,3	318,9	340,5	426,2	443,2	475,9	163,9	149,2
продукція тваринництва	205,7	180,0	177,7	185,6	169,6	167,6	81,5	93,1

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області [154]

Аналіз даних таблиці 2.6 свідчить, що в 2019 році порівняно з 2010 роком обсяг виробництва продукції сільського господарства в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь в усіх категоріях господарств Миколаївської області зріс в 4,5 разів, порівняно з 2015 роком – в 3,7 разів, в тому числі обсяги виробництва продукції рослинництва в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь збільшились в 5,3 раз та 4,0 раз; стосовно виробництва продукції тваринництва, то цей показник зріс на 99,2 % порівняно з 2010 роком та в 2,2 рази порівняно з 2015 роком. За останні десять років в сільськогосподарських підприємствах обсяг продукції рослинництва в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь зріс в 3,6 разів, порівняно з 2015 роком в 2,4 рази; галузі тваринництва відповідно на 4,8 % та 49,2 %.

В господарствах населення обсяги виробництва продукції рослинництва в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь в 2019 році порівняно з 2010 роком збільшились на 63,9 %, порівняно з 2015 роком на 49,2 %. Такий стан використання земельних ресурсів характеризується як позитивний та вказує на подальше підвищення ефективності використання земельних ресурсів, яке обумовлено нагальною потребою забезпечення виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції у ринковому середовищі, якісного харчування населення та збільшення обсягу реалізації продукції на зовнішньому ринку.

Рентабельність є одним із суттєвих показників стану аграрних підприємств, який визначає перспективи їх подальшого розвитку,

можливість досягнення стратегічних цілей і завдань. Для характеристики ступеня ефективності сільськогосподарського виробництва і подальших перспектив його розвитку цей показник важливий, оскільки однаковий рівень рентабельності для окремих видів продукції не створює рівних умов для забезпечення однакових темпів зростання обсягу виробництва цих видів продукції, що пояснюються їх різною фондомісткістю.

Сільськогосподарське виробництво має ряд економічних, організаційних та технологічних особливостей, які зумовлюють виробничі ризики у цій галузі та визначають фінансові результати господарювання. В аграрній сфері, де виробничий і робочий періоди не збігаються, існує сезонність виробництва, в результаті чого спостерігається нерівномірне, переривчасте використання робочої сили та засобів виробництва, нерівномірне надходження продукції. Продукцію рослинництва отримують у третьому або четвертому кварталі поточного року, часто затримують її реалізацію з метою цінового виграшу, відтак надходження грошових коштів відбувається зі значним запізненням. Оскільки ведення сільського господарства тісно пов'язане з природними умовами та живими організмами, аграрні підприємства мають найбільший період обороту капіталу. Сезонність виробництва і пов'язана з нею нерівномірність надходження грошових коштів протягом року впливають на рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції (табл. 2.7, див. стор. 72).

Аналіз цифрових даних показує, що в 2019 році порівняно з 2015 роком рівень рентабельності виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах характеризується як нестабільний в часі. Так, за аналізований період рівень рентабельності зернових та зернобобових культур зменшився на 23,1 в. п., соняшнику – на 37,1 в. п., овочевих культур на 60,3 в. п., картоплі – на 35,2 в. п., м'яса вівців та кіз на 66,8 в. п., однак відбулося підвищення рівня рентабельності виробництва молока – на 51,1 в. п., м'яса ВРХ – на 10,9 в. п. та м'яса птиці свійської – на 3,0 в. п.

Чинники низької ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств поділяються на три групи:

— макроекономічні (об'єктивні у відношенні до збиткових підприємств – платоспроможний попит, інфляція, високі відсоткові ставки, рівень цін, нестабільність міжнародної торгівлі);

- мезоекономічні (формуються на галузевому та міжгалузевому рівнях);
- мікроекономічні (залежать від форм, методів та організації роботи і системи управління на підприємстві).

Таблиця 2.7

Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах Причорноморського регіону

(%)

Види продукції	Роки					Абсолютний приріст (зниження), -, + 2019 р. до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Культури зернові та зернобобові	43,7	45	33,4	41,9	20,5	-23,1
Соняшник	79,4	81,6	65	49,4	42,4	-37,1
Культури овочеві	53,0	31,2	34,5	20,3	-7,3	-60,3
Картопля	9,5	-38,5	-12,1	-28,2	-25,7	-35,2
Молоко	9,6	23,1	59,7	37,3	60,7	51,1
Велика рогата худоба на м'ясо	-38,6	-58,1	-26,3	-10,9	-27,7	10,9
Свині на м'ясо	-9,6	-0,1	37,3	5,3	-21,1	-11,4
Вівці та кози на м'ясо	-11,1	-44,1	-9	-25,6	-77,9	-66,8
Птиця на м'ясо	-82,9	-98,9	-13,8	-77,4	-80,0	3,0
Яйця	-	-	-18,9	-7,8	-27,0	-27,0

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області [154]

Фактори збитковості аграрних підприємств є похідними від кризового стану національної економіки: необґрунтована економічна політика уряду, некеровані інфляційні процеси, глибока економічна криза, політична нестабільність суспільства, спад ділової активності в економіці тощо. До того ж основними причинами низької ефективності діяльності аграрних підприємств Миколаївської області є прорахунки керівників, а саме:

у визначенні якісних характеристик виробленої продукції, в оцінці ринків збуту і конкурентного середовища, в якому функціонують підприємства, у застосуванні технологій виробництва основних видів продукції рослинництва і тваринництва, формуванні витрат виробництва, визначенні потреб кваліфікованих працівників і виробничих потужностей тощо.

Забезпечення інвестиційного клімату – це найбільш важлива передумова ефективного функціонування і розвитку аграрних підприємств, оскільки сприяє нарощуванню обсягів їх виробництва, збільшенню виробничого потенціалу, та в цілому зростанню результативності галузі й зміцненню продовольчої безпеки країни. У ринкових умовах господарювання забезпечення та підтримання економічного зростання, результативність модернізаційних перетворень, підвищення результативності галузі сільського господарства, зумовлюються можливістю забезпечення сільськогосподарських товаровиробників відповідними інвестиційними ресурсами (табл. 2.8, див. стор. 74).

Дані таблиці 2.8 свідчать, що обсяг інвестицій в сільське господарство Миколаївської області має тенденцію до збільшення. Так, обсяг капітальних інвестицій зріс з 429 317 тис. грн в 2010 році до 2 061 309 тис. грн в 2019 році, їх частка в сільське господарство в загальному обсязі зросла з 9,7 % в 2010 році до 16,4 % в 2019 році, проте порівняно з 2015 роком зменшилась на 4,1 в. п. Сума прямих іноземних інвестицій в сільське господарство Миколаївської області збільшилась на 1253,5 млн доларів США, в свою чергу, частка прямих іноземних інвестицій в сільське господарство в загальному їх обсязі за аналізуємий період зменшилась на 0,5 в. п. Інвестиції торкаються глибинних основ господарської діяльності, визначаючи процес економічного зростання загалом. Причинами, що зумовлюють необхідність інвестицій, є відновлення наявної матеріально-технічної бази, нарощування обсягів виробництва, освоєння нових видів сільськогосподарської діяльності.

Проаналізуємо джерела фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств Херсонської області (табл. 2.9, див. стор. 75).

Дані таблиці 2.9 показують, що в середньому за 2014–2018 роки в Херсонській області самофінансування дорівнювало

Таблиця 2.8
Інвестиційний клімат в сільському господарстві Миколаївській області

Показники	Роки							Абсолютний приріст (зниження), -, + 2019 р. до	
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2010 р.	2015 р.	
	Капітальні інвестиції, тис. грн	429317	1226314	2491069	2581986	2384172	2061309	1631992	834995
Частка капітальних інвестицій в сільське господарство в загаль- ному їх обсязі, %	9,7	20,5	25,6	23,1	23,6	16,4	6,7	-4,1	
Прямі іноземні інвести- ції, млн доларів США	3084,5	5341,0	5051,3	4329,0	4183,2	4338,0	1253,5	-1003	
Частка прямих інозем- них інвестицій в сіль- ське господарство в загальному їх обсязі, %	1,9	2,5	2,3	2,1	1,9	1,4	-0,5	-1,1	

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області [154]

8837,82 млн грн, кредитування – 676,2 млн грн, капітальні інвестиції – 1376,37 млн грн, державне фінансування – 11,64 млн грн, тобто основним джерелом надходження грошових коштів залишається самофінансування.

Таблиця 2.9

**Джерела фінансового забезпечення
сільськогосподарських підприємств Херсонської області**

млн грн

Джерело фінансових ресурсів	Рік					Середній показн. за 2014–2018 рр.	Середн. показн. до 2014 р. %
	2014	2015	2016	2017	2018		
Самофінансування	6366,30	7411,40	8920,10	10150,40	11340,90	8837,82	178,14
Кредитування	570,00	405,00	551,00	670,00	1185,00	676,20	у 2,08 рази
Капітальні інвестиції	661,03	1285,10	1485,60	1780,00	1670,10	1376,37	у 2,53 рази
Державне фінансування	19,40	9,10	8,50	10,20	11,00	11,64	56,70
Всього	7616,73	9110,60	10965,20	12610,60	14207,00	10902,03	186,52

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Херсонській області [155]

Стратегія розвитку Миколаївської області на період до 2020 року ставить перед собою надзвичайно важливе завдання – перетворити Миколаївщину на регіон сталого економічного зростання на основі інноваційної промисловості, розвинутого транспортно-логістичного комплексу, важливий продовольчий центр країни з екологічним, високоефективним сільським господарством.

Створення всебічно розвинутого високопродуктивного сільського господарства вимагає відповідного рівня розвитку матеріально-технічної бази. Матеріально-технічна база являє собою найважливішу складову частину продуктивних сил і має багатогранне

значення у розвитку аграрного виробництва. З року в рік в аграрних підприємствах кількість техніки, потрібної для виконання основних технологічних операцій, зменшується (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

**Наявність техніки у сільськогосподарських підприємствах
Миколаївської області**

Вид техніки	Роки						2019 р. в % до	
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2010 р.	2015 р.
Трактори	6470	6573	6945	6400	6408	6421	99,2	97,7
Зернозбиральні комбайни	1345	1292	1449	1366	1366	1332	99,0	103,1
Кукурудзо-збиральні комбайни	105	78	69	69	65	65	61,9	83,3
Машини і комбайни для збирання овочів і баштанних культур	18	36	33	37	34	32	177,8	88,9

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області [154]

Дані таблиці 2.10 свідчать, що стан матеріально-технічного забезпечення у сільськогосподарських підприємствах Миколаївської області за досліджуемий період погіршився. Так, кількість тракторів в 2019 році порівняно з 2010 роком зменшилась на 0,8 %, порівняно з 2015 роком на 2,3 %; кількість зернозбиральних комбайнів за цей період зменшилась на 1 %; наявність кукуруддозбиральних комбайнів – на 38,1 % та 16,7 %. Проте, протягом 2010–2019 років наявність машин і комбайнів для збирання овочів і баштанних культур зросла з 18 одиниць до 32 одиниць, тобто на 77,8 %, отже, аграріями придбано техніки на 356 330 тис. грн. Такий стан матеріально-технічного забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції негативно впливає на динаміку продуктивності праці у аграрних підприємствах.

Розрахунки таблиці 2.11 свідчать, що в Херсонській області аграрні підприємства не забезпечені технічними засобами, спостерігається значне їх зношення. Так, в 2018 році порівняно з 2014 роком кількість тракторів скоротилась на 7,9 %, зернозбиральних комбайнів на 10,4 %, кукурудзозбиральних комбайнів на 23,5 %, збільшилась кількість дощувальних машин для зрошення сільськогосподарських культур на 2,8 %.

Таблиця 2.11

Динаміка формування основних технічних засобів у аграрних підприємствах Херсонської області

Показники	2014	2015	2016	2017	2018	У середньому за 2014–2018 рр.	До 2014 р., %
Трактори, тис. шт; у розрахунку на 10 000 га ріллі, шт.	151,3 46,5	130,8 40,2	127,9 39,3	132,7 40,8	129,3 39,7	139,4 42,9	92,1 92,2
Зернозбиральні комбайни, тис. шт; у розрахунку на 10 000 га посівної площі (без кукурудзи), шт.	32,8 36,0	27,2 29,0	26,7 35,0	27,4 38,0	26,8 38,0	29,7 36,2	89,6 100,7
Кукурудзозбиральні комбайни, тис. шт; у розрахунку на 10 000 га площі кукурудзи, шт.	2,5 9,5	1,8 3,9	1,6 3,9	1,5 5,0	1,5 4,0	1,9 5,2	76,5 55,0
Дощувальні машини для зрошення сільськогосподарських культур, тис. шт; у розрахунку на 100 га зрошуваних угідь, шт.	3,6 0,17	3,7 0,17	3,8 0,18	4,1 0,20	4,2 0,20	3,7 0,18	102,8 105,9
Установки та агрегати для доїння корів, тис. шт; у розрахунку на 100 корів, шт.	10,6 0,40	10,5 0,50	10,2 0,50	10,3 0,50	9,5 0,50	10,5 0,33	99,0 82,00

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Херсонській області [155]

Трудові ресурси відіграють важливу роль у діяльності аграрних підприємств, хоча в сучасних умовах поширеною є автоматизація виробництва. Проте, не всі підприємства можуть дозволити собі повне механізоване оснащення через значну вартість обладнання і часто використовують найманих працівників, але, якщо навіть вдалося придбати дорогу техніку, то необхідно наймати кваліфікованих працівників. Підвищення економічної ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств, насамперед, залежить від обґрунтування раціональних параметрів їх функціонування та розвитку, запровадження інтенсивних технологій агропромислового виробництва, інновацій в управлінні та організації агробізнесу. І. А. Романюк стверджує, що це також збільшення продуктивності праці й зайнятості, зростання людського капіталу й поліпшення рівня використання трудоресурсного потенціалу, соціального захисту працівників і сільських жителів загалом [138, с. 62].

На думку М. Ігнатенко, економічну діяльність аграрних підприємств також повинна супроводжувати їх соціальна відповідальність, яка означає турботу про розвиток персоналу, якість продукції, екологію довкілля й організацію сільських територій, підвищення продуктивності й ресурсозбереження [63, с. 258].

Праця у сільському господарстві залишається мало престижною, продовжує погіршуватися демографічна ситуація на селі: зменшується загальна чисельність і питома вага сільського населення, зростає кількість людей пенсійного віку. Внаслідок цього відбувається подальший міграційний вплив сільської молоді у міста і далеке зарубіжжя. В українському суспільстві ще не утвердилося розуміння особливої ролі сільського господарства, необхідності забезпечення пріоритетності його розвитку, насамперед як соціально значимої галузі.

Сільське господарство – друга за обсягами та перша по зайнятості трудових ресурсів галузь матеріального виробництва Миколаївської області. В стратегії розвитку сільського господарства Миколаївської області саме людина стає центром та пріоритетом розвитку. Моніторинг людських ресурсів, який зумовлює економічний ріст, підвищення конкурентоздатності, соціальну згуртованість та рівень мотивації представлено в таблиці 2.12 (див. стор. 79).

Таблиця 2.12

**Аналіз показників стану економічної активності
сільського населення Миколаївської області**

Показники	Роки						Абсолютний приріст (зниження), -, + 2019 р. до	
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2010	2015
Економічно активне населення у віці 15–70 років, тис. осіб	200,6	182,8	171,6	168,5	170,1	180,2	-20,4	-2,6
Економічно неактивне населення, тис. осіб	82,4	86,3	56,1	96,7	93,5	83,7	1,3	-2,6
Рівень економічної активності населення, %	70,9	67,9	75,4	63,5	64,5	67,3	-3,6	-0,6
Рівень зайнятості, %	67,0	62,2	67,8	56,9	58,6	55,0	-12	-7,2
Рівень безробіття, %	5,5	8,4	10,0	10,4	9,2	11,3	5,8	2,9

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [156]

Дані таблиці 2.12 свідчать, що в Миколаївській області чисельність економічно активного населення у віці 15–70 років в 2019 році порівняно з 2010 роком зменшилась на 20,4 тис. осіб, а порівняно з 2015 роком на 2,6 тис. осіб. Натомість, чисельність економічно неактивного населення за аналізований період зростає на 1,3 тис. осіб, що є негативним індикатором соціальної складової розвитку сільського господарства. Як наслідок, рівень економічної активності сільського населення Миколаївської області протягом 2010–2019 років знизився на 3,6 в. п. В свою чергу, рівень зайнятості сільського населення Миколаївської області скоротився з 67 % в 2010 році до 55 % в 2019 році, тобто на 12 в. п., а рівень безробіття за аналізований період зріс на 5,8 в. п.

Використання трудових ресурсів у сільському господарстві має певні особливості, які визначаються специфікою аграрної сфери. Насамперед, вони пов'язані з технологією і умовами виробництва,

рівнем технічної оснащеності та економічною необхідністю ведення господарства працівниками сільськогосподарських підприємств (рис. 2.2).

Визначено, що в Миколаївській області питома вага працівників, зайнятих в сільському господарстві, в їх загальній чисельності в економіці загалом в 2019 році порівняно з 2010 роком зменшилась на 2,6 в. п. та порівняно з 2015 роком на 0,4 в. п. Це пояснюється тим, що недостатньо працює мотиваційний механізм в аграрній сфері, який має враховувати специфіку сільського господарства та чинники, що впливають на мотивацію праці. Серед основних чинників, які впливають на мотивацію праці у аграрній сфері економіки, варто виділити наступні: колективний характер праці; ризиковий характер аграрної праці; динамізм та складність сільськогосподарських процесів; відповідальність за проведення агротехнологічних операцій; аграрна праця – це особливий напрямок діяльності людей, що вимагає творчості, ініціативи, аналітичного мислення; наявність значної кількості найменувань культур з однотипними умовами виробництва, що дозволяє розробити уніфіковані підходи у методах і механізмах мотивації праці при їх вирощуванні [13, с. 53].

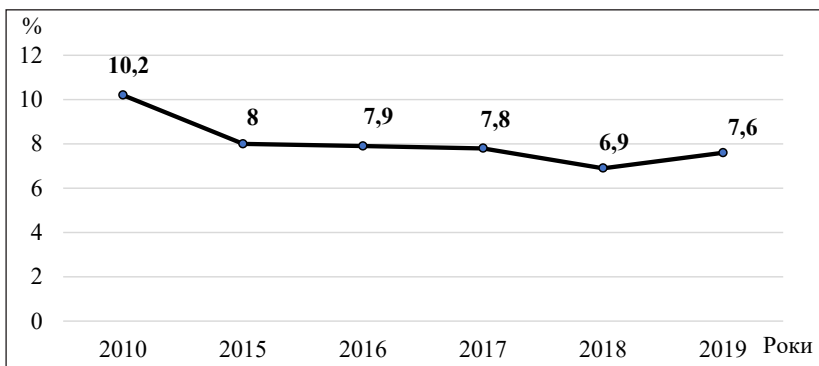

Рис. 2.2. Частка працівників, зайнятих в сільськогосподарському виробництві в загальній чисельності зайнятих в економіці Миколаївської області, %

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [156]

Заробітна плата як соціально-економічна категорія, з одного боку, є основним джерелом грошових доходів працівників, тому її величина значною мірою характеризує рівень добробуту всіх членів суспільства. З іншого боку, її правильна організація зацікавлює працівників підвищувати ефективність виробництва, а відтак безпосередньо впливає на темпи й масштаби соціально-економічного розвитку країни. Заробітна плата як елемент ринку праці є ціною робочої сили, а також статтею витрат на виробництво, що включається до собівартості продукції, робіт (послуг) на окремому підприємстві (табл. 2.13, див. стор. 82).

Дані таблиці 2.13 свідчать, що в 2019 році порівняно з 2010 роком сума середньомісячної заробітної плати працівників за всіма галузями економіки зросла на 7854 грн, тобто майже в 5 разів. В свою чергу, за аналізований період сума середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства збільшилась на 6380 грн, тобто майже в 6 разів, проте поглиблення диспаритету між галузями економіки призвело до того, що заробітна плата працівників сільського господарства є нижчою серед підприємств усіх видів діяльності в середньому на 20 %, що є негативно, оскільки не виконуються відтворювальна та стимулююча функції заробітної плати. До причин низької ціни сільської робочої сили відносяться:

— мізерність оплати праці, зумовлена неефективністю сільськогосподарського виробництва, нижчою його прибутковістю порівняно з іншими галузями;

— фінансові труднощі, що проявляються у нестачі оборотного капіталу;

— зростання суми заробітної плати працівника сільського господарства призведе до зростання собівартості сільськогосподарської продукції, яка і без того не відрізняється високою прибутковістю.

Ефективність праці в сільському господарстві певною мірою визначається діючою системою заробітної плати. Оскільки щорічно скорочується кількість персоналу, бажаного працювати в сільському господарстві, і це не лише через демографічні фактори або через новітні технології, за якими підприємство потребує менше працівників, бо техніка замінює їх. Головною причиною

такого скорочення є низька заробітна плата, якої не вистачає для того, щоб вести здоровий та гідний спосіб життя.

Таблиця 2.13

Співвідношення середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства до середньомісячної заробітної плати працівників за всіма галузями економіки Миколаївської області

Показники	Роки						Абсолютний приріст (зниження), -, + 2019 р. до	
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2010	2015
Середньомісячна заробітна плата працівників за всіма галузями економіки, грн	2122	3984	4887	6709	8160	9976	7854	5992
Середньомісячна заробітна плата працівників сільського господарства, грн	1399	2793	3553	5140	6251	7779	6380	4986
Співвідношення середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства до середньомісячної заробітної плати працівників за всіма галузями економіки, %	65,9	70,1	72,7	76,6	76,6	77,9	12,0	7,8

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [156]

Розвиток економіки, як відомо, забезпечується завдяки зростанню сукупного попиту, який залежить від рівня доходів населення. Показник індексу споживчих цін показує коливання цін на продукцію, яку купує населення для споживання (рис. 2.3, див. стор. 83).

Аналіз даних показав, що індекс споживчих цін на продукцію сільського господарства знизився з 110 % в 2019 році до 103,8 % в 2010 році, однак індекс середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства зріс на 4,6 в. п. Рівень заробітної плати працівників сільського господарства відповідає забезпеченню базових потреб населення, про це свідчить перевищення індексу заробітної плати над індексом споживчих цін. Таке перевищення відбувалося, в основному, за рахунок призупинення зростаючої динаміки цін на послуги. На зниження індексу споживчих цін впливає також аграрний сектор, який знизив ціни на сільськогосподарську продукцію та галузі, які займаються переробкою продукції.

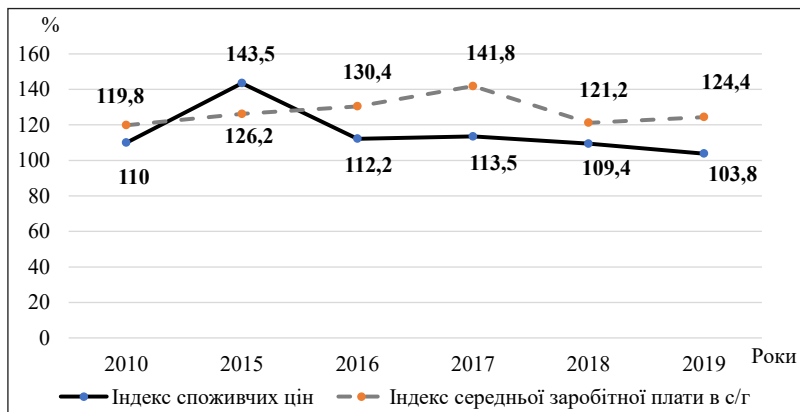

Рис. 2.3. Динаміка індексу споживчих цін та середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства, %

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області [154]

Забезпечення можливості споживання кожним членом суспільства не нижче мінімального рівня (прожиткового мінімуму), створення умов для нормального відтворення робочої сили, сприяння ослабленню соціальної напруги у суспільстві є основними цілями державного регулювання доходів населення. Крім того, з позиції зміцнення соціальної стабільності у суспільстві, політика доходів, соціального захисту сільського населення повинна

формуватися таким чином, аби доходи населення були достатніми для підтримки прожиткового мінімуму. Тільки у цьому випадку зростання доходів сільського населення не стане фактором, що збільшує соціальну напругу у суспільстві (рис. 2.4).

Інформація рисунку 2.4 свідчить, що в Миколаївській області співвідношення середньомісячної заробітної плати працівників аграрної сфери до рівня прожиткового мінімуму з кожним роком зростає. Так, в 2019 році порівняно з 2010 роком цей показник зріс в 2,2 рази. Такий стан вказує на значний рівень скорочення бідності сільського населення.

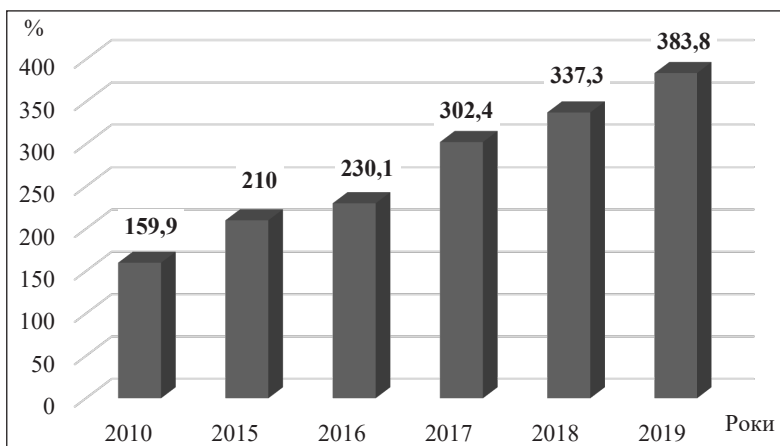

Рис. 2.4. Співвідношення середньомісячної заробітної плати працівників аграрної сфери до рівня прожиткового мінімуму, %

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області [154]

Ефективність використання персоналу характеризує рівень продуктивності праці. Підвищення продуктивності праці, у кінцевому рахунку, зводиться до економії робочого часу, оскільки чим менше часу необхідно для виробництва певного виду продукції, тим більше робочого часу може бути використано для збільшення виробництва цього самого або іншого виду продукції. Із скороченням робочого часу на виробництво одиниці продукції знижується

(за інших рівних умов) її собівартість, а, отже, зростає дохідність підприємств, підвищується їх конкурентоспроможність. Звісно темпи росту продуктивності праці повинні випереджати темпи росту заробітної плати, проте це можливо до певного моменту. Забезпечення випереджаючих темпів зростання продуктивності праці обумовлює необхідність здійснення регулювання фонду оплати праці, оскільки існує певна можливість втрати стимулюючого ефекту заробітної плати. Посилення стимулюючої ролі заробітної плати повинне ґрунтуватися на стратегії забезпечення одночасного зростання продуктивності, обсягу виробництва і оплати праці. Поєднання цих показників є економічною основою регулювання фондів оплати праці і рівня заробітної плати (рис. 2.5).

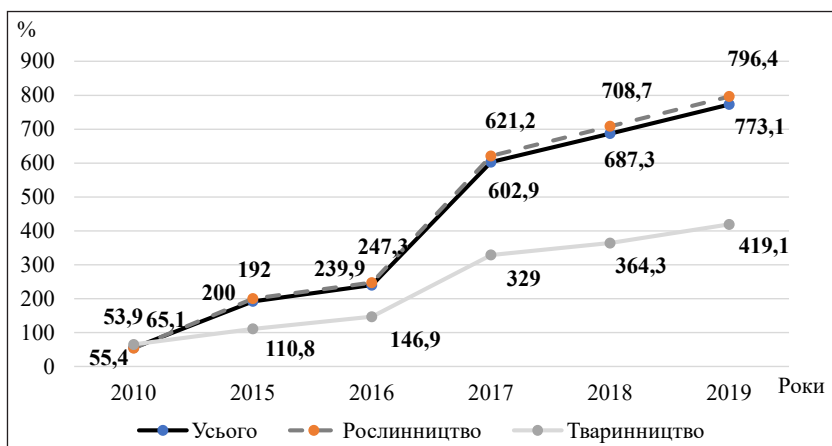

Рис. 2.5. Динаміка індексу продуктивності праці працівників сільського господарства Миколаївської області, %

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області [154]

Дані рисунку 2.5 показують, що протягом 2010–2019 років продуктивність праці в сільському господарстві Миколаївської області суттєво зросла, тобто на 717,7 в. п. В галузях рослинництва та тваринництва спостерігається аналогічна ситуація, і цей показник відповідно підвищився на 742,5 в. п. та 354 в. п. Отже, підвищення

заробітної плати сільськогосподарськими підприємствами сприяє зростанню продуктивності праці.

В сучасних умовах першочерговими мають стати економічні заходи щодо збільшення зайнятості трудових ресурсів аграрної сфери та підвищення продуктивності їх використання: удосконалення організаційно-управлінських аспектів кадрового менеджменту; підвищення мотивації праці за рахунок реформування системи оплати праці в аграрних підприємствах; розвиток галузі тваринництва та розширення посівів сільськогосподарських культур з різними термінами збирання, що дозволяє зменшити сезонність праці; поступова механізація процесу виробництва та поліпшення умов праці; впровадження демократичних засад управління; створення сприятливого середовища для професійного зростання працівників підприємства; поліпшення соціальної інфраструктури сільських населених пунктів.

2.2. Дослідження екологічної складової сталого розвитку аграрних підприємств

Трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки повинні здійснюватися із врахуванням екологічного імперативу, а концептуальним підґрунтям формування державного регулювання сільського господарства повинна стати концепція сталого розвитку [153, с. 20].

Сталий розвиток аграрних підприємств забезпечується через економічне зростання, матеріальне виробництво і споживання в межах, визначених спроможністю екологічних систем до відновлення. Концептуальні засади сталого розвитку передбачають екологізацію економіки, гуманізацію, запровадження певної системи принципів підходів до питань суспільної діяльності. Сталий розвиток як оновлений концепт національного господарювання має забезпечувати оптимальне використання наявних ресурсів за модернізації економічної діяльності в кризових умовах. Концепція сталого розвитку передбачає задоволення потреб людини, ефективне використання природних ресурсів,

збереження і відтворення природного середовища, збалансованість екологічної, економічної і соціальної сфер із врахуванням інтересів майбутніх поколінь.

Вирішення питань формування сталого розвитку аграрних підприємств допоможе нівелювати вплив викликів, пов'язаних із процесами глобалізації та індустріалізації галузі, подолати її кризовий стан і забезпечити зростання ефективності виробництва й охорону навколишнього середовища. Екологічна складова концепції сталого розвитку сільського господарства спрямована на збереження цілісності і життєздатності біологічних і фізичних природних систем, від яких залежить стабільність біосфери в глобальному масштабі, а також на збереження їх здібності до змін і самовідновлення.

Т. О. Барабаш зауважує, що за умов, коли взаємозв'язок між окремими об'єктами навколишнього середовища погіршується, послаблюється або і зовсім зникає, це середовище втрачає свої відтворювальні, відновлювальні та асиміляційні властивості, що покликані підтримувати у ньому динамічну екологічну рівновагу і створювати сприятливі природні життєві умови для людини, флори і фауни [7, с. 143].

В процесі дослідження стану екологічної складової сталого розвитку сільського господарства, нами сформовано низку негативних тенденцій впливу сільськогосподарської діяльності на навколишнє середовище:

— порушення раціональних науково обґрунтованих сівозмінних схем вирощування агрокультур;

— надання переваги вирощуванню культур, на які є підвищений попит;

— звуження спеціалізації аграрного виробництва та концентрації земель, укрупнення господарств;

— розширення застосування агрохімікатів;

— збільшення навантаження на пасовища;

— структура попиту і пропозиції формується без урахування максимально повного віддзеркалення у складі витрат виробництва будь-яких видів товару «об'єктивних» економічних оцінок природних ресурсів і екологічних дій.

Подвійний характер питань екологічної безпеки сільського господарства на практиці призводить до невиконання вимоги

збалансованого природокористування зі сільськогосподарською метою і до посилення екологічної небезпеки.

Миколаївська область розташована на півдні України в басейні нижньої течії ріки Південний Буг. На заході межує з Одеською, на півночі з Кіровоградською, на сході та північному сході з Дніпропетровською та на південному сході з Херсонською областями. На півдні омивається водами Чорного моря. Площа – 24,6 тис. км². Глибоко в суходіл вдаються Дніпровсько-Бузький, Березанський та Тилігульський лимани. До території області належать острів Березань і Кінбурнська коса. Поверхня області являє собою рівнину, нахилену в південному напрямі. Більша частина області лежить у межах Причорноморської низовини. На півночі простягаються Подільська височина (правобережжя Південного Бугу) та Придніпровська височина (лівобережжя Південного Бугу).

За особливістю природних умов територія області належить до степової зони. Клімат помірно-континентальний з м'якою малосніжною зимою і жарким посушливим літом. Іноді бувають пилові і чорні бурі, зима м'яка і малосніжна. Пересічна температура січня – –4,5 °С, липня – +22,2 °С. Природні та кліматичні умови області сприятливі для інтенсивного високоефективного розвитку сільського господарства.

Зміна клімату є, можливо, найбільш важливою та складною проблемою в галузі охорони навколишнього середовища, яка спіткала людство за останнє століття. Збільшення в атмосфері концентрації вуглекислого газу та інших парникових газів впливає на глобальну зміну температурного режиму. Підвищення температури може викликати цілу низку таких явищ, як підвищення рівня моря та зміни в локальних кліматичних умовах, що, в свою чергу, може негативно вплинути на соціально-економічний розвиток країн (табл. 2.14, див. стор. 89).

Аналіз даних таблиці 2.14 показує, що з кожним роком температура атмосферного повітря в розрізі областей, з якими межує Миколаївська область, підвищувалась. Так, в Дніпропетровській області середня температура 2006–2009 років зросла з 8,7 °С до 10,4 °С в 2019 році; в Кіровоградській області відповідно з 8,3 °С до 10,1 °С; в Миколаївській з 10,0 °С до 11,6 °С; в Одеській з 10,5 °С

до 12,1 °С; в Херсонській з 10,2 °С до 11,7 °С. Абсолютний максимум температури атмосферного повітря протягом 2006–2019 років відмічене в Дніпропетровській області – 40,9 °С, мінімум відповідно в Одеській – (-22,4 °С), найвища амплітуда коливань температури атмосферного повітря зафіксована в Дніпропетровській області, а саме 68,7 °С.

Таблиця 2.14

**Зміна температури атмосферного повітря
в розрізі областей України**

Регіональні метеостанції	Температура, °С						
	середня				екстремальна		амплітуди екстремальних температур
	2006–2009 рр.	2010–2013 рр.	2014–2018 рр.	2019 р.	максимум	мінімум	
	2006–2019 рр.						
Дніпропетровськ	8,7	9,3	9,6	10,4	40,9	-27,8	68,7
Кіровоград	8,3	8,8	9,1	10,1	39,4	-28,7	68,1
Миколаїв	10,0	10,5	10,9	11,6	40,1	-25,9	66,0
Одеса	10,5	11,0	11,4	12,1	39,3	-22,4	61,7
Херсон	10,2	10,6	11,0	11,7	40,7	-26,3	67,0

Джерело: за даними Центральної геофізичної обсерваторії Державної служби надзвичайних ситуацій України

В Миколаївській області річна кількість опадів коливається від 330 мм на півдні до 450 мм на півночі області. Висота снігового покриву 9–11 см. В регіонах України найбільша кількість опадів припадає на літні місяці, також характерними явищами є грози і зливи (табл. 2.15, див. стор. 90).

Дані таблиці 2.15 свідчать, що протягом 2006–2019 років найбільша середня кількість опадів припадає на Дніпропетровську область, найменша на Миколаївську. В 2019 році середня швидкість вітру зафіксована в діапазоні від 2,8 м/с в Одеській області до 4,1 м/с в Миколаївській та Дніпропетровській областях.

Внаслідок діяльності людини в атмосферу потрапляє значна кількість забруднюючих речовин, зокрема, при спалюванні різних видів палива (для опалення, виробництва електроенергії, під час

експлуатації транспортних засобів) та при роботі промислових підприємств. Особливо актуальною ця проблема є для індустріальних областей, в тому числі і для Миколаївської, хоча область і не увійшла в перелік регіонів з високим забрудненням атмосфери, що зумовлено відсутністю підприємств хімічної та вугільної промисловості. Слід відмітити, що рівень техногенного навантаження на навколишнє природне середовище Миколаївської області нижчий, ніж в середньому по Україні.

Таблиця 2.15

**Зміна атмосферних опадів та швидкості вітру
в розрізі областей України**

Регіональні метеостанції	Середня кількість опадів, мм				Середня швидкість вітру в 2019 р., м/с
	2006–2009 рр.	2010–2013 рр.	2014–2018 рр.	2019 р.	
Дніпропетровськ	560	627	583	526	4.1
Кіровоград	501	540	534	513	3.8
Миколаїв	393	459	447	392	4.1
Одеса	431	507	500	463	2.8
Херсон	433	480	473	523	2.9

Джерело: за даними Центральної геофізичної обсерваторії Державної служби надзвичайних ситуацій України

Під забрудненням атмосферного повітря розуміють збільшення концентрації фізичних, хімічних та біологічних компонентів понад рівень, що виводить природні системи зі стану рівноваги (рис. 2.6, див. стор. 91). З рисунку 2.6 видно, що в Миколаївській області обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення в сільському, лісовому та рибному господарстві зменшились в 2019 році порівняно з 2010 роком на 6,5 %. Проте, обсяги викидів діоксиду вуглецю в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення зросли на 48,3 %.

Промислові викиди в атмосферу несприятливо впливають перш за все на людину та на навколишнє природне середовище, а найбільш важкі форми прояву спостерігаються на промислових майданчиках та прилеглих до них територіях. Саме тут виникають

найбільш 20 % концентрації шкідливих речовин в атмосферному повітрі і саме на цих територіях акумулюється їхня основна маса ґрунтом та поверхнею водоймищ. Промислові викиди в атмосферу поширюються на значну відстань, забруднюючи приземний шар повітря не лише на промислових майданчиках, але й на прилеглих населених територіях У зв'язку з цим особливо гострою є проблема запобігання забруднення атмосфери міст, де зосереджена більша частина населення та промисловості.

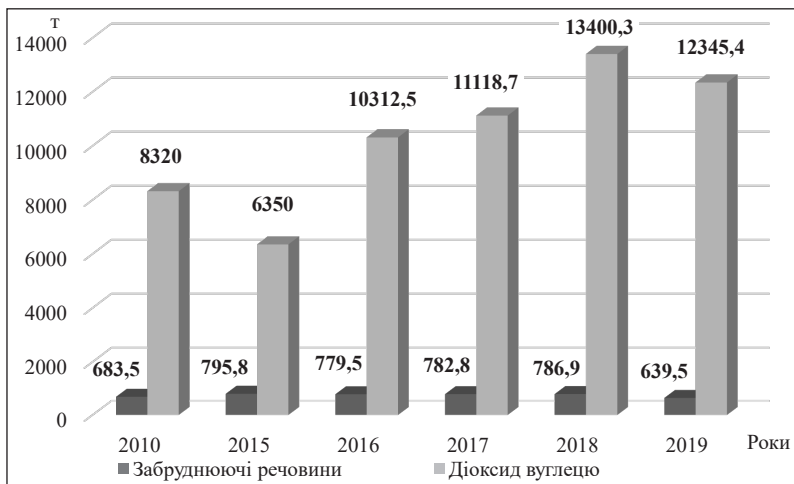

Рис. 2.6. Обсяги викидів забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення в сільському, лісовому та рибному господарстві Миколаївської області

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики в Миколаївській області [154]

Основною метою заходів є зниження викидів парникових газів у процесі діяльності підприємствами, організаціями та установами області. Одним з напрямів досягнення цієї мети є впровадження енергоефективних та енергозберігаючих заходів.

Нагального вирішення потребують екологічні проблеми землекористування. Результатом залучення землі як природного ресурсу до сільськогосподарського виробництва є зміна якісного

складу ґрунтового покриву. Механічна та хімічна обробка ґрунтів, зміна їх цільового призначення, меліорація та інша господарська діяльність людини становлять антропогенне забруднення, наслідком якого є порушення природних характеристик ґрунтів. Нині до негативних тенденцій аграрного землекористування відноситься зростання дефіциту гумусу та основних елементів живлення в ґрунтах. Цей екологічний аспект сільськогосподарського землекористування зумовлюється, насамперед, недосконалістю структури посівних площ, яка зазнала значних змін у напрямі збільшення частки культур, що користуються підвищеним попитом на ринку. Сучасне стан сільського господарства динамічно адаптується до потреб національного й світового аграрних ринків та відмовляється від неприбуткових культур і тваринницьких галузей. Формування врожаю культур відбувається за рахунок виносу з ґрунту значної кількості поживних речовин. Екстенсивне господарювання завдає значних збитків продуктивному потенціалу земельного фонду й значно знижує стійкість земель до деградаційних процесів. Деградація ґрунтів останнім часом є однією з найважливіших виробничо-екологічних проблем, без розв'язання якої неможливо буде забезпечувати високу еколого-економічну ефективність використання земель у майбутньому.

Вивчення питання стану використання земельних ресурсів є одним з критеріїв подальшої оцінки можливостей оптимізації земельно-ресурсного потенціалу регіону. Враховуючи те, що земля у сільському господарстві є не лише засобом виробництва, але й просторовою основою для його розміщення, земельно-ресурсний потенціал є одним з найвагоміших при визначенні інтегрального агроресурсного потенціалу території.

До сільськогосподарських належать земельні угіддя, які використовують для одержання сільськогосподарської продукції: рілля, багаторічні насадження, сіножаті та пасовища. Саме тому при вивченні питання стану земель сільськогосподарського призначення в Миколаївській області нами розглянуто такі показники: розміри загальної земельної площі області, площі сільськогосподарських угідь та ріллі, сільськогосподарська освоєність території, забезпеченість сінокосами, пасовищами, лісами (табл. 2.16, див. стор. 93).

Таблиця 2.16

**Наявність та використання земельних ресурсів
в Миколаївській області**

Показники	Роки					
	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Загальна площа, тис. га	2458,5	2458,5	2458,5	2458,5	2458,5	2458,5
Площа сільсько-господарських угідь, тис. га	1979,1	2006,20	2006,20	2006,20	1888,08	1888,08
Частка сільсько-господарських угідь в загальній площі, %	80,5	81,6	81,6	81,6	76,8	76,8
Площа ріллі, тис. га	1663,5	1699,2	1699,2	1699,2	1703,4	1703,4
Частка ріллі у загальній площі, %	67,7	69,1	69,1	69,1	69,3	69,3
Рівень розораності земель, %	84,1	84,7	84,7	84,7	90,2	90,2
Площа сінокосів і пасовищ, тис. га	291,4	268,20	267,90	267,90	10,70	10,70
Частка сінокосів і пасовищ у загальній площі, %	11,9	10,9	10,9	10,9	0,4	0,4
Площа лісів і інших лісовкритих територій, тис. га	124,6	124,6	124,5	124,5	134,37	134,37
Частка лісів і інших лісовкритих територій у загальній площі, %	5,1	5,1	5,1	5,1	5,5	5,5

Джерело: за даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру

Дані таблиці 2.16 показують, що протягом досліджуваного періоду площа сільськогосподарських угідь скоротилась на 4,6 %, при цьому площа ріллі зросла на 2,4 %. Рівень розораності земель з кожним роком зростає, тобто з 84,1 % в 2010 році до 90,2 % в 2019 році, що свідчить про необґрунтоване сільськогосподарське освоєння. В 2019 році порівняно з 2010 роком в Миколаївській області значно скоротилась площа сінокосів і пасовищ на 96,3 %,

це пояснюється скороченням поголів'я худоби, відповідно на 11,5 в. п. зменшилась частка сінокосів і пасовищ у загальній площі, проте питома вага лісів і інших лісовкритих територій у загальній площі, навпаки, зросла на 0,4 в. п.

Ґрунти Миколаївщини представлені чорноземами звичайними в центральній частині та на північному заході і південними чорноземами та темно-каштановими ґрунтами на півдні області. Земельний фонд області за станом на 01.01.2020 року складає 2458,5 тис. га, більшість з яких займають сільськогосподарські угіддя, що свідчить про високий рівень сільськогосподарського освоєння земель. Структура угідь залежить як від рельєфу місцевості, так і від якості ґрунтів. Земельний фонд Миколаївської області характеризується наявністю досить високого біопродуктивного потенціалу, а в його структурі висока питома вага ґрунтів чорноземного типу, що створює сприятливі умови для продуктивного землеробства.

Сільськогосподарське освоєння території Миколаївської області надзвичайно високе. Тому всі землі потребують захисту та охорони від негативних процесів, забруднення й погіршення екологічного стану. Так, особливого значення набуває рекультивация земель – повне або часткове відновлення ландшафту та родючості ґрунту, порушених попередньою господарською діяльністю, добуванням корисних копалин, будівництвом тощо. Вона передбачає вирівнювання земель, лісопосадок, створення парків і озер на місці гірських розробок та інші заходи.

Деградація ґрунтів – погіршення корисних властивостей та родючості ґрунту внаслідок впливу природних чи антропогенних факторів. Головною з причин деградації ґрунтів є людська діяльність (антропогенне втручання). Деградація, ерозія ґрунтів, зменшення гумусного покриву, забруднення хімічними й біологічними сполуками і радіонуклідами – такі очевидні наслідки антропогенного впливу на землю. На формування та проходження деградаційних процесів у землекористуванні, разом з чинниками природного характеру, значний вплив мають техногенні галузі сільського, лісового та іншого господарства. Зростання еродованих земель, насамперед, залежить від того, як використовуються землі. Натурні вивчення розвитку процесів водної ерозії

засвідчили, що середньозміті ґрунти розміщуються, в основному, на покатих прибалкових схилах. Сильнозміті ґрунти безпосередньо примикають до берегів річок, водойм і балок.

Недотримання технологій і термінів проведення обробітку ґрунту, захисту рослин від бур'янів, шкідників та хвороби, застосування хімічних меліорантів, негативно впливає на відтворення родючості ґрунтів, загострює проблеми гумусового, агрофізичного та меліоративного стану і веде до зниження родючості ґрунтів та ефективності ведення рослинництва. Збільшення обсягів виробництва рослинницької продукції за рахунок екстенсивної системи землеробства призвела до залучення у сільськогосподарський обіг малопродуктивних і деградованих угідь, включаючи схилі землі, піщані масиви тощо.

Площа деградованих земель в Миколаївській області у 2019 році склала 246,40 тис. га. Визначити фактичну площу малопродуктивних та деградованих земель в розрізі державної та приватної власності, непридатність їх для вирощування сільськогосподарських культур та необхідність їх заліснення, можливо тільки при проведенні землевпорядних робіт з інвентаризації земель та їх ґрунтового обстеження.

Основними чинниками антропогенної трансформації ландшафтів є вплив промислових підприємств. Значної шкоди земельні ресурси зазнають через забруднення ґрунтів викидами промисловості (важкі метали, кислотні дощі, тощо) та використання засобів хімізації в аграрному секторі. Родючість ґрунту залишається поза увагою багатьох виробників, враховуючи застосування органічних та мінеральних добрив. Агрохімічне обстеження ґрунтів області показує погіршення якісних показників їх родючості. Використання органічних та мінеральних добрив зменшує вміст гумусу у ґрунті. Спостерігається порушення структури посівних площ, порушення сівозмін і оптимальних систем полезахисних лісонасаджень.

Інформація таблиці 2.17 (див. стор. 96) свідчить, що забір води із природних водних об'єктів України в цілому, та Причорноморського регіону, зокрема, скоротився протягом аналізованого періоду. Так, в 2016 році порівняно з 2010 роком по Україні цей показник зменшився на 4939 млн м³,

по Причорноморському регіону – 863 млн м³, в Одеській області – 1208 млн м³. Проте, в Миколаївській області цей показник зріс на 16 млн м³, в Херсонській області – на 329 млн м³.

Таблиця 2.17

**Забір води із природних водних об'єктів України
і Причорноморського економічного району**

	Рік						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Всього, млн м ³							
Україна	14846	14651	14651	13625	11505	9699	9907
Причорно-морський район, всього	3509	3245	2923	2400	2709	2459	2646
в тому числі область:							
Миколаївська	217	227	268	268	290	233	233
Одеська	2189	1699	1263	662	977	760	981
Херсонська	1103	1319	1392	1470	1442	1466	1432
в тому числі на 1 жителя, м ³							
Україна	323,0	320,0	321,1	299,1	253,3	225,9	231,7
Причорно-морський район, всього	750,8	696,6	628,6	516,5	584,2	531,3	573,9
в тому числі область:							
Миколаївська	182,4	191,9	227,5	228,4	248,2	200,1	201,2
Одеська	915,5	711,4	528,8	276,4	407,7	317,1	410,4
Херсонська	1008,8	1212,6	1284,8	1363,3	1344,4	1372,8	1347,9

Джерело: за даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру

Причина цього полягає в тому, що основна частина спожитої води йде на полив сільськогосподарських культур. Особливо це очевидно у випадку із Херсонською областю, де зосереджені найбільші площі відкритого овочівництва та баштанництва. Скорочення споживання водних ресурсів у вододефіцитній Миколаївській області свідчить про скорочення запасів прісної води.

Дані наукових досліджень, розрахунки та досвід кращих господарств області свідчать, що для відтворення та підвищення родючості ґрунтів, створення позитивного балансу гумусу та поживних речовин, одержання високих урожаїв усіх сільськогосподарських культур високої якості щорічно на 1 га посівної площі необхідно вносити 80–100 кг поживних речовин мінеральних та 8–10 т органічних добрив (табл. 2.18).

Таблиця 2.18

**Внесення мінеральних та органічних добрив
сільськогосподарськими підприємствами**

Показники	Роки						2019 р. в % до	
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2010 р.	2015 р.
Посівна площа, тис. га	1356,5	1453,8	1426,3	1439,6	1453,7	1420,4	104,7	97,7
Мінеральні добрива								
Внесено в ґрунт у поживних речовинах, усього, тис. ц	385,9	496,7	643,8	827,9	958,0	931,3	241,3	187,5
Внесено в ґрунт у поживних речовинах на 1 га посівної площі, кг	28	34	45	58	66	66	235,7	194,1
Органічні добрива								
Внесено в ґрунт, усього, тис. т	224,8	111,3	127,3	95,7	160,4	204,9	91,1	184,1
Внесено в ґрунт на 1 га посівної площі, кг	166	77	89	66	110	144	86,7	187,0

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики Миколаївської області [154]

Дані таблиці 2.18 показують, що в 2019 році порівняно з 2010 роком площа посіву сільськогосподарських культур збільшилась на 4,7 %, при цьому кількість внесених в ґрунт мінеральних добрив зростає в 2,4 рази, проте кількість внесених органічних добрив зменшилась відповідно на 8,9 %. Застосування мінеральних добрив є одним з швидкодіючих факторів підвищення родючості ґрунтів і одержання високих урожаїв доброї якості. Прибавка урожаю від добрив у середні за вологістю роки, особливо на бідних ґрунтах, досягають 40–50 %, а у вологі роки та особливо га зрошенні зростають майже в 2–3 рази. Для зони південних чорноземів та темнокаштанових ґрунтів рекомендована середня доза мінеральних добрив на гектар сівозмінної площі складає 106 кг поживних речовин (N – 66, P – 33, K – 7 кг при співвідношенні N : P : K = 1 : 0,5 : 0,1). Органічні добрива за правильного їх використання є могутнім резервом підвищення родючості ґрунтів, а отже урожайності сільськогосподарських культур. Вони містять макро- і мікроелементи, різні корисні для рослин фізіологічно активні речовини, мікроорганізми тощо. Ці добрива сприяють кращому перебігу біологічних процесів у ґрунтах, а також поліпшують фізико-хімічні властивості ґрунту.

Таблиця 2.19

**Частка посівних площ,
удобрених мінеральними добривами, %**

	Рік									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Україна	41,9	47,6	42,7	46,8	51,1	52,5	54,2	54,1	53,7	57,9
Причорноморський район	35,3	36,6	35,5	38,9	43,0	41,5	43,7	44,6	44,4	50,7
в т. ч. області: Миколаївська	35,4	33,7	34,0	39,4	44,0	43,3	43,7	43,7	44,1	49,8
Одеська	41,3	42,1	39,1	42,2	47,4	46,6	49,9	53,8	51,8	58,3
Херсонська	27,1	32,2	32,4	34,0	36,3	32,5	35,5	33,7	34,8	41,4

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [155]

Дані таблиці 2.19 показують, що частка посівних площ, удобрених мінеральними добривами, в цілому по Україні зросла з 41,9 % в 2007 році до 57,9 % в 2016 році; по Причорноморському регіону зросла з 35,3 % в 2007 році до 50,7 % в 2016 році; в Миколаївській області зросла з 35,4 % в 2007 році до 49,8 % в 2016 році; в Одеській області зросла з 41,3 % в 2007 році до 58,3 % в 2016 році; в Херсонській області зросла з 27,1 % в 2007 році до 41,4 % в 2016 році.

В умовах сьогодення існує чимало причин значного уповільнення інвестиційної діяльності аграрних підприємств, абсолютна частка капітальних інвестицій яких здійснюється за рахунок власних джерел фінансування. Серед них, зокрема загальне погіршення умов діяльності, посилення ризиків, очікування інвесторів на подальше зниження рівня окупності витрат по їх проектах, високі ставки по інвестиційних кредитах, відсутність дієвої державної політики щодо підтримки сільськогосподарських виробників, втрата довіри на фондових ринках, недостатньо ефективний інвестиційний менеджмент аграрних підприємств тощо.

Це свідчить про інвестиційну кризу в аграрній сфері економіки. Такий стан справ в галузі спричинений, зокрема, військовими та іншими загрозами, формуванням несприятливої аграрної політики і скороченням обсягів державної підтримки виробників, очікування національних інвесторів на введення механізму купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення, а також дефляція національної валюти, яка негативно позначається на експортних доходах суб'єктів агробізнесу.

За оцінками науковців Інституту аграрної економіки, у разі створення умов для масових операцій з купівлі-продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, кошти потенційних інвесторів й надалі будуть відволікатися від інвестування реальних проектів агробізнесу. Оскільки між розміром інвестицій у сільське господарство і валовим регіональним продуктом фіксується середній кореляційний зв'язок, різкий спад інвестиційної діяльності в сільському господарстві викликатиме негативні тенденції в динаміці показника валового внутрішнього продукту України, який потягне вниз інші показники економічного і соціального розвитку (табл. 2.20, див. стор. 100).

Таблиця 2.20

**Капітальні та прямі іноземні інвестиції на охорону
та раціональне використання природних ресурсів
Миколаївської області**

Показники	Роки					2019 р. в % до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Капітальні інвестиції всього, тис. грн, в тому числі в:	1229734	2492621	2585073	2384941	2061596	167,6
– сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних з ними послуг;	1226314	2491069	2581986	2384172	2061309	168,1
– лісове господарство та лісозаготівлі;	429	97	604	302	287	66,9
– рибне господарство	2991	1455	2483	467	—	—
Прямі інвестиції в сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство всього, тис. дол США	5341,0	5051,3	4329,0	4183,2	4338,0	81,2

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики Миколаївської області [154]

Інформація таблиці 2.20 показує, що в 2019 році порівняно з 2015 роком в Миколаївській області загальна сума капітальних інвестицій в сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних з ними послуг, лісове господарство та лісозаготівлі, рибне господарство зростає на 67,6 %. В 2019 році капітальні інвестиції не залучені в рибне господарство. Проте, за аналізований період сума прямих інвестицій в сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство знизилась на 18,8 %, що свідчить про спад інвестиційного забезпечення.

Для покращення інвестиційного забезпечення розвитку сільськогосподарства та економіки держави слід сконцентрувати зусилля на реалізації стратегічних та поточних заходів з підвищення ефективності діяльності агропідприємств та формування ними власних інвестиційних ресурсів, створенні дієвого механізму державної підтримки інноваційно-інвестиційної діяльності сільськогосподарських товаровиробників, кардинальному покращенні стану їх кредитного забезпечення та урізноманітненні кредитних інструментів з метою залучення інвестицій на довгостроковій основі.

2.3. Оцінка конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку

Конкурентоспроможність є визначальним фактором виживання, стабілізації та розвитку підприємств, має ендогенне походження і являє собою поняття, яке стосується лише діючих учасників ринку, для адекватного віддзеркалення яких використовується комплекс показників. Оцінка конкурентоспроможності аграрних підприємств передбачає визначення основних функцій конкуренції, до яких належать: визначення ринкової вартості товару у процесі конкурентної боротьби; стимулювання впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво як засобу підвищення життєздатності підприємства та отримання переваг над конкурентами; сприяння вибору найефективніших форм власності та господарювання; формування вискоелективних конкурентних структур ринку. На європейських і світових ринках національна й галузева конкурентоспроможність фокусується на результатах діяльності підприємств та окремих виробництв, з одного боку, і конкурентоспроможності підприємств і аналогічних виробництв, з іншого боку. Як відомо, конкурентоспроможність продукції є визначальним чинником, за яким споживачі ідентифікують конкурентоспроможність підприємств.

На теренах Миколаївської області ефективно працюють такі аграрні підприємства, як Сільськогосподарська виробнича фірма «Агросоюз» Веселинівського району (СВФ «Агросоюз»);

Приватне акціонерне товариство «Зелений гай» Вознесенського району (ПАТ «Зелений гай»); Фермерське господарство «Владам» Вітовського району (ФГ «Владам»); Товариство з обмеженою відповідальністю «Сільськогосподарське виробниче підприємство Агро-флагман» Єланецького району (ТОВ СВП «Агро-флагман»); Товариство з обмеженою відповідальністю «С-Росток» Миколаївського району (ТОВ «С-Росток»); Публічне акціонерне товариство «Радсад» Миколаївського району (ПАТ «Радсад»); Приватно-орендне підприємство «Вікторія» Новобузького району (ПОП «Вікторія») тощо.

Для успішного ведення конкурентної боротьби та завоювання своєї «ринкової ніші» постійно проводяться дослідження та аналіз конкурентоспроможності аграрних підприємств упродовж усієї їхньої фінансово-господарської діяльності, що сприяє своєчасному прийняттю рішень щодо змін, зокрема, необхідності пошуку нових ринків збуту, системи управління підприємством.

Управління підприємством в умовах ринку зводиться до оцінки й аналізу факторів, що підвищують або знижують його конкурентоспроможність, вибору й реалізації відповідної стратегії й тактики для досягнення тієї або іншої наміченої мети, тобто це такі фактори, зміни яких можуть бути скореговані зусиллями керівництва. Великий вплив на конкурентоспроможність спричиняють внутрішні економічні фактори, якими є показники фінансового стану підприємства. Дослідження економічних явищ здійснюється за допомогою прийомів та методів, що використовуються для виявлення закономірностей у статистичних сукупностях, одиниці яких описуються відносно багаточисельним набором ознак.

Проведемо аналіз конкурентоспроможності аграрних підприємств за допомогою визначених нами методів: порівняльних переваг, теорії ефективної конкуренції та бенчмаркінгу. Показники для оцінки конкурентоспроможності діяльності аграрних підприємств розрахуємо в середньому за три роки. Для аналізу конкурентоспроможності аграрних підприємств Причорноморського регіону за допомогою методу порівняльних переваг, розрахуємо показники суми прибутку (збитку) від виробництва сільськогосподарської продукції та рівня рентабельності підприємства (табл. 2.21, див. стор. 103).

Розрахунки таблиці 2.21 показують, що протягом 2017–2019 років серед обраних аграрних підприємств Причорноморського регіону перше місце в рейтингу підприємств за показником прибутку (збитку) від сільського господарства та доходом від реалізації продукції зайняла ТОВ «Агроюна», останнє сьоме місце за вищезгаданими показниками – СТОВ «ІВА». Проте, за індикатором рівня рентабельності підприємства перше місце належить ТОВ «С-Росток» Миколаївського району, а останнє – ТОВ «Геліос-1», що пояснюється високою собівартістю виробництва сільськогосподарської продукції.

Таблиця 2.21

Визначення конкурентоспроможності аграрних підприємств Причорноморського регіону в середньому за 2017–2019 рр. методом порівняльних переваг

Аграрні підприємства	Прибуток (збиток) від сільського господарства			Ринкова частка за доходом від реалізації продукції			Рівень рентабельності підприємства		
	тис. грн	порівняно з підприємством-лідером	місце підприємства	питома вага, %	порівняно з підприємством-лідером	місце підприємства	питома вага, %	порівняно з підприємством-лідером	місце підприємства
ТОВ «Агроюна»	2976,5	1,00	1	0,14	1,00	1	22,2	0,79	6
ТОВ «Агрофірма Слов'янка»	1954,6	0,66	2	0,12	0,86	2	24,3	0,87	5
ФГ «Владам»	1843,7	0,62	3	0,11	0,79	3	25,1	0,90	3
ТОВ «С-Росток»	1648,5	0,55	4	0,07	0,50	5	28,0	1,00	1
ПОП «Вікторія»	1567,9	0,53	5	0,10	0,71	4	26,8	0,96	2
ТОВ «Геліос-1»	1349,7	0,45	6	0,03	0,21	6	15,0	0,54	7
СТОВ «ІВА»	1297,5	0,44	7	0,02	0,14	7	24,8	0,89	4

Джерело: розраховано за даними аграрних підприємств в середньому за 2017–2019 рр.

Функціонуючи на ринку, аграрні підприємства вступають у відносини із зовнішнім середовищем, яке характеризується динамічністю і невизначеністю. Здатність аграрних підприємств пристосовуватись до мінливих умов зовнішнього середовища є основоположною для характеристики його ринкової адаптивності. Високий рівень ринкової адаптивності передбачає вміння швидко і гнучко реагувати на ринкові зміни та перебудовувати стратегію і тактику економічного управління підприємством. Конкурентне середовище, в якому знаходиться кожне підприємство, в сучасних умовах безперервно змінюється. Можливість вибору продукції, що цікавить покупців, розширюється під впливом рекламної діяльності. Конкурентна ситуація стимулює сільськогосподарських виробників на проведення інноваційних заходів для того, щоб запропонувати покупцеві продукцію, що істотно відрізняється від підприємств-конкурентів.

Найбільш інтегральним спеціальним методом оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств є метод теорії ефектвної конкуренції, за допомогою якого визначаються найбільш конкурентоспроможні підприємства, тобто в яких найкраще організована робота всіх структурних підрозділів, ефективність діяльності яких оцінюється ефективністю використання наявного ресурсного потенціалу. До першої групи відносять показники, які формують уявлення про ефективність виробничої діяльності. До другої – показники фінансового стану. Третя група включає показники ділової активності підприємства. Проведемо розрахунки показників діяльності аграрних підприємств, які необхідні для визначення інтегрального коефіцієнта конкурентоспроможності виробництва продукції сільського господарства. Розраховані вихідні показники залежать від матеріально-технічного, кадрового забезпечення підприємств, їх ефективного використання, рівня організації управління процесом виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції (додаток Е).

Методика розрахунку передбачає проведення поетапного визначення кожної складової загального показника конкурентоспроможності, а потім і самого комплексного показника конкурентоспроможності аграрного підприємства. Перевагами даного методу є зручність його використання, проте має обмеженість

застосування через велику кількість розрахункових показників, обмеженість інформаційних ресурсів, а також завчасно визначеної вагомості кожного показника, яка може бути не доречною і не може вважатися абсолютно достовірною в сучасних умовах господарювання. Розрахунки групових загальних індексів конкурентоспроможності аграрних підприємств представлено в таблиці 2.22.

Таблиця 2.22

**Визначення конкурентоспроможності
аграрних підприємств в середньому за 2017–2019 рр.
за методом теорії ефективної конкуренції**

Аграрні підприємства	Групові індекси конкурентоспроможності:			Загальний індекс конкурентоспроможності (КП)	Місце в рейтингу
	ефективності виробничої діяльності (ЕВД)	фінансового стану (ФС)	ділової активності (ДА)		
ТОВ «Агроюна»	0,974	0,894	0,986	0,957	1
ТОВ «Агрофірма Слов'янка»	0,846	0,742	0,914	0,834	4
ФГ «Владам»	0,820	0,760	0,769	0,783	5
ТОВ «С-Росток»	0,775	0,697	0,743	0,738	6
ПОП «Вікторія»	0,869	0,876	0,820	0,855	2
ТОВ «Геліос-1»	0,651	0,692	0,755	0,723	7
СТОВ «ІВА»	0,794	0,862	0,894	0,850	3

Джерело: розраховано за даними аграрних підприємств в середньому за 2017–2019 рр.

Інформація таблиці 2.22 свідчить, що за теорією ефективної конкуренції перше місце в рейтингу обраних аграрних підприємств займає ТОВ «Агроюна», друге – ПОП «Вікторія», останнє місце займає ТОВ «Геліос-1».

В процесі дослідження конкурентоспроможності аграрних підприємств також використаємо метод бенчмаркінгу, який ґрунтується на проведенні моніторингу діяльності основних конкурентів з виявленням переваг ведення господарської діяльності.

Розрахунок індексу конкурентоспроможності аграрних підприємств здійснюється за формулою 2.1:

$$КП = 0,15 \cdot ЧР + 0,1 \cdot ФЗ + 0,2 \cdot Р + 0,2 \cdot ПП + 0,2 \cdot Ч + 0,15 \cdot ЦС, \quad (2.1)$$

де КП – конкурентоспроможність аграрних підприємств;

ЧР – ринкова частка продукції, %;

ФЗ – фондовіддача, грн;

Р – рівень рентабельності, %;

ПП – продуктивність праці, грн;

Ч – частка собівартості у виручки від реалізації продукції, %;

ЦС – ціновий сегмент продукції, грн.

Розрахунки індексу конкурентоспроможності аграрних підприємств Миколаївської області за методом бенчмаркінгу наведено в таблиці 2.23.

Таблиця 2.23

**Визначення конкурентоспроможності аграрних підприємств
Причорноморського регіону в середньому
за 2017–2019 рр. за методом бенчмаркінгу**

Аграрні підприємства	Показники						КП	Місце за рейтингом
	ЧР	ФЗ	Р	ПП	Ч	ЦС		
ТОВ «Агроюна»	1,000	0,908	0,872	1,000	0,846	1,000	0,934	1
ТОВ «Агрофірма Слов'янка»	0,934	0,658	0,936	0,824	1,000	0,975	0,904	2
ФГ «Владам»	0,894	0,760	1,000	0,682	0,972	0,867	0,870	3
ТОВ «С-Росток»	0,751	0,832	0,749	0,655	0,619	0,961	0,745	5
ПОП «Вікторія»	0,820	1,000	0,681	0,458	0,854	0,751	0,735	6
ТОВ «Геліос-1»	0,764	0,792	0,694	0,475	0,761	0,885	0,713	7
СТОВ «ІВА»	0,649	0,728	0,840	0,728	0,862	0,867	0,786	4

Дані таблиці 2.23 свідчать, що за методом бенчмаркінгу перше місце в рейтингу обраних аграрних підприємств Причорноморського регіону займає ТОВ «Агроюна», друге – ТОВ «Агрофірма Слов'янка», останнє місце займає ТОВ «Геліос-1». Відтак, в процесі дослідження нами встановлено, що за період 2017–2019 років найбільш конкурентоспроможним аграрним

підприємством є ТОВ «Агроюна», яка зайняла перше місце в рейтингу серед обраних підприємств.

Сучасні тенденції розвитку сільськогосподарського виробництва вказують на проблеми розвитку конкурентоспроможності аграрних підприємств, які пов'язані з недостатнім використанням природно-економічного й людського потенціалу, нестабільністю виробництва сільськогосподарської продукції, незадовільним станом матеріально-технічної бази виробництва тощо. Значною проблемою формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Миколаївської області є відсутність достатнього державного фінансування, що зумовлює низький рівень відновлення продуктивності ґрунтів. Відсутність державної й регіональної програм відновлення роботи дренажних систем і зрошувальної мережі спричиняє підтоплення не тільки зрошуваних земель, але й значних земельних площ, які до них прилягають, що знижує ефективність ведення сільського господарства в регіоні.

За останні 15 років значно знизився рівень зайнятості сільського населення та професійний рівень виробників сільськогосподарської продукції. Ділова активність сільського населення низька. Підвищення її потрібно розглядати як довготерміновий послідовний процес пошуку й реалізації управлінських рішень у всіх сферах діяльності підприємства, здійснюваний плановірно, відповідно до обраної стратегії довготермінового розвитку, з урахуванням змін у зовнішньому оточенні та стану засобів самого підприємства, а також внесенням відповідних коректив.

Одним із найважливіших напрямів підвищення конкурентоспроможності продукції є її цінова перевага, для забезпечення якої собівартість як базова величина ціни повинна формуватися за низьковитратним принципом, що досягається за рахунок удосконалення галузевої структури суб'єктів господарювання, запровадження науково обґрунтованої спеціалізації та концентрації виробництва, підвищення продуктивності праці; ефективного використання ресурсів і виробничого потенціалу й урахування вимог ринку.

Перспективний розвиток підприємства можливий лише за умови використання науково-технічного потенціалу, який поєднує професійний науково-практичний досвід і впровадження

перспективних модернізованих та сучасних технологій. Серед важливих чинників підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції є її собівартість, що вимагає зниження витрат на виробництво.

Розв'язання проблеми підвищення рівня конкурентоспроможності продукції підприємств вимагає вирішення комплексу техніко-організаційних питань. Підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК доцільніше здійснювати на інтенсивній основі – технічному й технологічному його удосконаленні запровадженням системи машин для комплексної механізації усіх технологічних процесів, що сприяє зростанню продуктивності праці, зменшенню втрат продукції та зниженню її собівартості. Із метою підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва необхідно запровадити механізм державної підтримки аграрного виробництва за рахунок використання пільгового оподаткування, цінового регулювання паритетного розвитку, пільгового кредитування, дотування виробництва, стимулювання інновацій тощо.

Важливим напрямом підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств є прямі дотації сільському господарству (це особливо стосується сільськогосподарських товаровиробників за продані ними переробним підприємствам молоко й м'ясо у живій масі). За умови незабезпечення ринкової ціни на рівні відтворювальної різниці оплачується товаровиробнику з бюджету, де має бути створено відповідний фонд підтримки і стабілізації доходів сільськогосподарських товаровиробників незалежно від форм їх власності та господарювання. Аналіз впливу чинників на розвиток сільського господарства у Причорноморському регіоні показує, що значну роль у поліпшенні конкурентних переваг відіграє спеціалізація й інтеграція суб'єктів господарської діяльності, їх інноваційно-інвестиційна діяльність, розвиток інфраструктури. Однією з форм інтеграції є кластеризовані об'єднання сільськогосподарських і переробних підприємств як перспективний вид організації виробничо-комерційної взаємодії суб'єктів господарювання.

Подолання сучасних проблем і розвиток конкурентоспроможності аграрних підприємств на перспективу можливі за умов

формування ефективної системи управління підприємством, спрямованої на стратегічний розвиток та отримання довгострокових результатів. Ефективна аграрна політика повинна враховувати специфіку сільськогосподарської сфери, фінансовий стан підприємств і гарантувати економічну безпеку сільськогосподарських виробників. Конкретні програми регулювання мають відповідати принципам узгодженості положень різних нормативних актів і повноти розв'язання завдань. Застосування стратегічного управління для підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств є важливим, адже враховує не лише зовнішні фактори впливу, а перш за все внутрішні резерви підвищення ефективності.

Висновки до розділу 2

1. Дослідження показали, що в Приморноморському регіоні найбільшу питому вагу в структурі земель займають землі сільськогосподарського призначення, а саме: Миколаївська область – 83,6 %, Одеська область – 79,8 %, Одеська область – 71,4 %. В свою чергу, найменшу частку в структурі земель займають відкриті заболочені землі від 0,9 % до 2,2 %. Ліси та лісокриті площі в Миколаївській області становлять 5,1 %, в Херсонській – 6,7 %, в Одеській – 5,3 %.

2. Визначено, що в 2019 році порівняно з 2010 роком обсяги виробництва валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств зросли на 33,7 %, порівняно з 2015 роком відповідно на 12,0 %. Так, обсяги валової продукції рослинництва в усіх категоріях господарств збільшилися на 47,1 %, в сільськогосподарських підприємствах – на 60,1 %, в господарствах населення – 23,1 %. Проте, обсяги виробництва валової продукції тваринництва за вказаний період зменшилися в усіх категоріях господарств на 10,1 %, в сільськогосподарських підприємствах – на 34 %, в господарствах населення – на 18,2 %.

3. В процесі дослідження з'ясовано, що за період 2010–2019 рр. відбулося не значне зменшення посівних площ зернових

та зернобобових культур на 3,1 %, картоплі – на 4,1 %, проте площа посіву сої скоротилась майже в 2 рази. Однак за цей період зросли посіви високорентабельних експорторієнтованих культур: соняшнику – на 29,3 %, ріпаку озимого та кользи на 13,3 %. Посівні площі картоплі й овочів відкритого ґрунту зменшились відповідно на 4,1 %, 0,5 %, нині вирощування цих культур зосереджено переважно в господарствах населення. При цьому урожайність зернових та зернобобових культур значно підвищилась на 40,6 %, соняшнику – на 43,9 %, ріпаку озимого та кользи – на 62,1 %, овочевих культур – на 35,5 %.

4. З'ясовано, що в 2018 році порівняно з 2010 роком поголів'я великої рогатої худоби в усіх категоріях господарств в цілому по Україні скоротилось на 26,8 %. За цей період в Причорноморському регіоні показник зменшився на 11 %, в тому числі в Одеській області на 11,9 %, в Херсонській області на 22,3 %, в Миколаївській області на 2,9 %. Протягом 2010–2018 років в Одеській області налічується найбільша кількість голів великої рогатої худоби, а саме 165,5 тис. гол. порівняно з Миколаївською та Херсонською областями.

5. В процесі дослідження виявлено, що в 2019 році порівняно з 2015 роком рівень рентабельності зернових та зернобобових культур зменшився на 23,1 в. п., соняшнику – на 37,1 в. п., овочевих культур на 60,3 в. п., картоплі – на 35,2 в. п., м'яса вівців та кіз на 66,8 в. п., однак відбулося підвищення рівня рентабельності виробництва молока – на 51,1 в. п., м'яса ВРХ – на 10,9 в. п. та м'яса птиці свійської – на 3,0 в. п.

6. Визначено, що стан матеріально-технічного забезпечення у сільськогосподарських підприємствах погіршився. Так, кількість тракторів в 2019 році порівняно з 2010 роком зменшилась на 0,8 %, порівняно з 2015 роком на 2,3 %; кількість зернозбиральних комбайнів за цей період зменшилась на 1 %; наявність кукурудзозбиральних комбайнів – на 38,1 % та 16,7 %. Проте, протягом 2010–2019 років наявність машин і комбайнів для збирання овочів і баштанних культур зросла з 18 одиниць до 32 одиниць, тобто на 77,8 %, отже, аграріями придбано техніки на 356 330 тис. грн.

7. Встановлено, що питома вага працівників, зайнятих в сільському господарстві, в їх загальній чисельності в економіці

загалом в 2019 році порівняно з 2010 роком зменшилась на 2,6 в. п. та порівняно з 2015 роком на 0,4 в. п. Сума середньомісячної заробітної плати працівників за всіма галузями економіки зросла на 7854 грн, тобто майже в 5 разів.

8. Доведено, що за теорією ефективної конкуренції перше місце в рейтингу обраних аграрних підприємств займає ТОВ «Агроюна», друге – ПОП «Вікторія», останнє місце займає ТОВ «Геліос-1». За методом бенчмаркінгу перше місце в рейтингу обраних аграрних підприємств Причорноморського регіону займає ТОВ «Агроюна», друге – ТОВ «Агрофірма Слов'янка», останнє місце займає ТОВ «Геліос-1». Відтак, в процесі дослідження нами встановлено, що за період 2017–2019 років найбільш конкурентоспроможним аграрним підприємством є ТОВ «Агроюна», яка зайняла перше місце в рейтингу серед обраних підприємств.

УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

3.1. Концептуальні засади стратегії конкурентоспроможності аграрних підприємств в контексті сталого розвитку

Трансформаційні перетворення в економічній, соціальній, екологічній сферах, що відбуваються в Україні, спрямовані на функціонування ринкової економічної системи, яка на сучасному етапі розвитку характеризується динамічністю зовнішнього середовища, зниженням платоспроможності населення, загостренням конкурентної боротьби, підвищенням рівня комерційного ризику, складним фінансовим станом більшості аграрних підприємств, зміною змісту організаційних, управлінських, соціально-економічних відносин. Аграрним підприємствам доводиться діяти у конкурентному середовищі, знаходити і розширювати свою «нішу» на ринку, опановувати новий тип економічної поведінки, забезпечувати свою конкурентоспроможність.

Задоволення інтересів виробників і споживачів сприяє максимізації прибутку за рахунок виробництва безпечної і якісної сільськогосподарської продукції та досягнення конкурентних переваг аграрних підприємств. Ці умови стають підставою для вибору моделей конкурентної поведінки аграрних підприємств: креативної (забезпечення переваги над конкурентами за рахунок зміни кон'юнктури ринку); пристосувальної (копіювання досягнень); забезпечуючої (збереження конкурентної позиції на ринку за рахунок підвищення якості сільськогосподарської продукції, використання новітніх технологій, сучасного обладнання тощо).

З метою розробки стратегії конкурентоспроможності аграрних підприємств, проведемо SWOT-аналіз, за допомогою якого можна виявити вплив зовнішнього середовища та оцінити внутрішні ресурси, якими володіє підприємство та базові характеристики конкурентної стратегії, тому що саме ступінь відповідності внутрішнього середовища стратегії конкурентоспроможності підприємств формує можливості його розвитку в сучасних умовах. До сильних сторін належать внутрішні можливості або ресурси, що зумовлюють формування конкурентних переваг. До слабких – види діяльності, які аграрні підприємства здійснюють не досить добре або ресурси, які неправильно використовуються (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

SWOT-аналіз забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку

Сильні сторони	Слабкі сторони
1	2
1. Сприятливі природно-кліматичні умови для ведення сільського господарства	1. Галузеві диспропорції сільськогосподарського виробництва – монокультуризм в рослинництві, низька частка тваринницьких галузей
2. Багатоукладне сільськогосподарське виробництво	2. Дефіцит водних ресурсів
3. Значний транзитний потенціал та розвинута транспортна інфраструктура	3. Низька частка меліорованих земель сільськогосподарського призначення
4. Наявність значної промислової бази для подальшої переробки сільськогосподарської продукції	4. Низький рівень заліснення території області
5. Висока ємність місцевого продовольчого ринку за рахунок розвитку багатофункціональної туристично-рекреаційної галузі	5. Високий рівень енергоємності виробництва
6. Відносно низький рівень техногенного навантаження на навколишнє природне середовище	6. Високий рівень фізичного зносу основних засобів, застарілість технологій
7. Розвинута мережа навчальних закладів та високий науковий потенціал	7. Низький рівень впровадження інновацій у виробництві

Таблиця 3.1 (продовження)

1	2
	8. Дефіцит кваліфікованих управлінських кадрів та технічних спеціалістів
	9. Недостатній рівень мотивації сільськогосподарських товаровиробників вкладати інвестиції в скарські галузі
	10. Відсутність досвіду, знань та умінь органічного виробництва
	11. Дефіцит площ для громадських пасовищ та сінокосів через високу розораність земель с.-г. призначення
	12. Низький рівень ринкової культури товаровиробників
	13. Відсутність організаційного досвіду, знань та умінь господарської координації сільськогосподарських товаровиробників
	14. Низька зайнятість населення у сільській місцевості, відсутність робочих місць у сільських населених пунктах
	15. Значна диференціація рівня доходів жителів міської і сільської зони
	16. Значна диференціація рівня доходності місцевих бюджетів
	17. Міжрайонні диспропорції у соціально-економічному розвитку
	18. Значний знос об'єктів соціальної інфраструктури сільських територій
	19. Низька забезпеченість медичними та педагогічними кадрами у сільській місцевості
	20. Незадовільний стан доріг
	21. Недостатній рівень мотивації сільськогосподарських товаровиробників здійснювати екологічно безпечне виробництво

Таблиця 3.1 (продовження)

1	2
Можливості	Загрози
1. Реформування обласного та районних управлінь агропромислового розвитку із послабленням наглядової та посиленням дорадчої та консультативної функцій	1. Фінансування бюджетної підтримки розвитку скотарських галузей, органічного землеробства
2. Формування та підтримання на достатньому рівні регіональних продовольчих резервів	2. Виділення коштів із бюджетів усіх рівнів на розвиток соціальної інфраструктури сільських територій, ремонт та будівництво доріг місцевого значення за залишковим принципом
3. Розробка державної програми меліорації земель сільськогосподарського призначення	3. Подальша централізація бюджетних ресурсів
4. Розробка та реалізація обласної програми розвитку молочного та м'ясного скотарства	4. Уповільнення реформи децентралізації влади
5. Запровадження процедури громадських обговорень програм розвитку сільськогосподарського виробництва та сільських територій	5. Відсутність порозуміння між органами центральної влади, місцевої влади, товаровиробниками та власниками земельних паїв
6. Координація взаємодії державних галузевих органів та представницьких органів товаровиробників	6. Зволікання із утворенням професійних об'єднань товаровиробників, спілок власників земельних паїв, місцевих кластерів
7. Формування професійних об'єднань товаровиробників з делегуванням їм права вести переговори та укладати угоди	7. Зростання впливу агрохолдингів
8. Створення регіональних сільськогосподарсько-туристичних кластерів	8. Виникнення конфліктів на базі небажання окремих фізичних осіб чи їх груп, юридичних осіб повертати у володіння місцевих громад незаконно захоплені ділянки території
9. Зміна порядку сплати податків суб'єктами бізнесу – не за місцем реєстрації, а за місцем фактичної господарської діяльності	9. Зростання цін на енергоносії
10. Бюджетна компенсація товаровиробникам за виведення земель із польового обороту	10. Депопуляція та відтік робочої сили із села в місто (закордон)

Таблиця 3.1 (закінчення)

1	2
11. Надання навчальної, консультативної та дорадчої допомоги у організації екологобезпечного виробництва	11. Забруднення сільських територій відходами
12. Державна організаційна, консультативна та матеріальна підтримка сертифікації органічної с.-г. продукції	12. Неконтрольоване використання водних ресурсів
13. Освоєння ресурсощадних технологій виробництва	
14. Виплата державою додаткової орендної плати землевласникам для використання їх земельних паїв у сфері виробництва продукції скотарських галузей	13. Брак знань, умінь, досвіду власників, управлінського персоналу, технічних спеціалістів у сфері с.-г. виробництва
15. Виділення та закріплення площ с.-г. земель для створення громадських пасовищ	14. Низькі темпи впровадження інноваційних, екологобезпечних, ресурсощадних технологій с.-г. виробництва
16. Створення організаційних та економічних умов для довгострокової оренди земельних паїв	15. Посилення конкуренції на місцевому ринку продукції збоку товаровиробників з інших регіонів

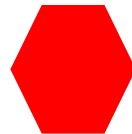
Джерело: розроблено автором

Проведений SWOT-аналіз забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку дозволяє систематизувати проблемні ситуації; виділяти і використовувати нові потенційні можливості швидше, ніж конкуренти; вибрати оптимальну стратегію розвитку і уникнути небезпек; прийняти зважені рішення стосовно підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств.

Розробка стратегії формування конкурентоспроможності передбачає визначення головних конкурентів та дослідження їх сильних та слабих сторін. Оцінка формування системи управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств в сукупності з моніторингом зовнішніх і внутрішніх чинників впливу на ресурсний потенціал сприяє визначенню впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на обрану стратегію.

Таблиця 3.2

Стратегічні та тактичні цілі і завдання реалізації стратегії конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку

Стратегічні цілі	Тактичні цілі	Завдання
1	2	3
Забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств в контексті економічної складової	1. Вирівнювання галузевих пропорцій сільськогосподарського виробництва; підтримка багатокладності; формування стабільного попиту на сільськогосподарську сировину з боку промислових підприємств регіону	1.1. Розробка та реалізація обласної програми розвитку молочного та м'ясного скотарства. 1.2. Формування та підтримання на достатньому рівні регіональних продовольчих резервів. 1.3. Розробка державної програми меліорації земель сільськогосподарського призначення в Причорноморському регіоні. 1.4. Бюджетна компенсація товаровиробникам за виведення земель із польового обороту. 1.5. Виплата державою додаткової орендної плати землевласникам для використання їх земельних паїв у сфері виробництва продукції скотарських галузей. 1.6. Виділення та закріплення площ с.-г. земель для створення громадських пасовищ. 1.7. Створення організаційно-економічних умов для довгострокової оренди земельних паїв.
	2. Формування організаційного досвіду, знань та умінь господарської координації сільськогосподарських товаровиробників	2.1. Формування професійних об'єднань товаровиробників з делегуванням їм права вести переговори та укласти угоди. 2.2. Реформування обласного та районних управлінь агропромислового розвитку із послабленням наглядової та посиленням дорадчої та консультативної функцій. 2.3. Запровадження процедури громадських обговорень програм розвитку сільськогосподарського виробництва та сільських територій.

Таблиця 3.2 (продовження)

1	2	3
	3. Підвищення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників	3.1. Освоєння ресурсощадних технологій виробництва. 3.2. Координація взаємодії державних галузевих органів та представницьких органів товаровиробників. 3.3. Розвиток органічного землеробства. 3.4. Створення регіональних сільськогосподарсько-туристичних кластерів.
Забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств в контексті соціальної складової	4. Підвищення рівня зайнятості населення в сільській місцевості, створення нових робочих місць у сільських населених пунктах	4.1. Вирівнювання галузевих пропорцій сільськогосподарського виробництва, підтримка багатокладності. 4.2. Розвиток «зеленого» туризму. 4.3. Ремонт та будівництво доріг місцевого значення. 4.4. Недопущення земельного рейдерства. 4.5. Повернення у власність сільських громад незаконно захоплених ділянок територій: с.-г. угідь, лісів, лісосмуг, долин, водойм, пасовищ, луків, старих садів тощо. 4.6. Створення регіональних сільськогосподарсько-туристичних кластерів.
	5. Відновлення та будівництво об'єктів соціальної інфраструктури сільських територій; уповільнення темпів депопуляції сільського населення	5.1. Запровадження процедури громадських обговорень програм розвитку сільськогосподарського виробництва та сільських територій. 5.2. Фінансування розвитку соціальної інфраструктури сільських територій на партнерських умовах за рахунок коштів центрального та місцевого бюджетів, місцевих підприємств. 5.3. Зміна порядку сплати податків суб'єктами бізнесу – не за місцем реєстрації, а за місцем фактичної господарської діяльності. 5.4. Координація взаємодії державних галузевих органів та представницьких органів товаровиробників.
Забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств в контексті	6. Формування мотивації сільськогосподарських товаровиробників здійснювати	6.1. Запровадження процедури громадських обговорень програм розвитку сільськогосподарського виробництва та сільських територій.

Таблиця 3.2 (закінчення)

1	2	3
екологічної складової	еколого-безпечне виробництво	<p>6.2. Надання навчальної, консультативної та дорадчої допомоги у організації екологобезпечного виробництва.</p> <p>6.3. Державна організаційна, консультативна та матеріальна підтримка сертифікації органічної продукції.</p> <p>6.4. Розвиток органічного землеробства.</p> <p>6.5. Заліснення території, висадка лісосмуг.</p> <p>6.6. Освоєння ресурсощадних технологій виробництва.</p> <p>6.7. Бюджетна компенсація товаровиробникам за виведення земель із польового обороту.</p> <p>6.8. Виплата державою додаткової орендної плати землевласникам для використання їх земельних паїв у сфері виробництва продукції скотарських галузей.</p> <p>6.9. Створення організаційних та економічних умов для довгострокової оренди земельних паїв.</p> <p>6.10. Створення регіональних сільськогосподарсько-туристичних кластерів.</p>
	7. Еколого-безпечна утилізація відходів	<p>7.1. Запровадження процедури громадських обговорень програм розвитку сільськогосподарського виробництва та сільських територій.</p> <p>7.2. Реформування обласного та районних управлінь агропромислового розвитку із послабленням наглядової та посиленням дорадчої та консультативної функцій.</p> <p>7.3. Обмеження впливу агрохолдингів.</p> <p>7.4. Координація взаємодії державних галузевих органів та представницьких органів товаровиробників.</p>

Джерело: розроблено автором

За результатами проведеного дослідження встановлено, що основним завданням формування конкурентоспроможності аграрних підприємств є не вирішення питань щодо забезпеченості ресурсами, а можливість ефективного їх використання. Усі форми господарювання є вагомою складовою сучасного сільського господарства, а співвідношення між ними визначають модель його

розвитку. Перспективи розвитку тієї чи іншої форми визначаються змістом державної політики у сфері сільського господарства. В свою чергу ця політика формується з урахуванням стратегічних пріоритетів та поточних завдань розвитку суспільства і економіки, традицій і уподобань населення, можливостей внутрішнього та зовнішнього середовища.

Стратегія формування конкурентоспроможності розглядається як система впливу економічної, соціальної та екологічної складових на здійснення ефективного виробництва високоякісної екологічно чистої сільськогосподарської продукції з метою забезпечення рентабельної діяльності та стійкого конкурентного стану на ринку.

Посилення позицій у конкурентній боротьбі залежить від якості стратегічного управління, оскільки лише стратегічне спрямування діяльності дає змогу забезпечити підприємству виживання і отримання успіху в агресивному конкурентному середовищі.

Стратегія конкурентоспроможності аграрних підприємств є пріоритетним вектором та індикатором системи управління діяльністю аграрних підприємств, що забезпечує виконання завдань економічного розвитку в мінливих умовах зовнішнього середовища. Забезпечення розвитку суб'єктів господарювання вимагає вдосконалення системи управління конкурентоспроможністю підприємств з метою забезпечення максимально ефективного розподілу та використання виробничих потужностей й орієнтацію їх на задоволення потенціальних вимог споживачів у конкурентоспроможній продукції (рис. 3.1, див. стор. 121).

Існує прямий зв'язок між ступенем адаптації аграрних підприємств та конкурентоспроможністю, що сприяє ефективному їх пристосуванню до зміни середовища та умов глобалізації, і навпаки, розвиток глобалізаційних процесів дає змогу підтримувати конкурентний рівень. Ефективне стратегічне управління підприємством приводить до максимізації позитивного ефекту господарювання.

Стратегія конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку направлення на використання конкурентних переваг, які забезпечуються через:

— використання сучасних технологій, які розкриваються в пошуку вигідних каналів реалізації сільськогосподарської продукції та підвищенні стандартів якості продукції;

- моніторинг змін виробників і споживачів внаслідок визначення тенденції у вартісних змінах основних факторів виробництва, підтримці відносин з дослідницькими центрами і креативними групами, вивченні нових конкурентів;
- обслуговування на внутрішньому ринку покупців, які мають міжнародний і багатонаціональний характер;
- удосконалення взаємообміну з покупцями, постачальниками, посередниками.

Рис. 3.1. Концептуальні засади стратегії конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку

Джерело: запропоновано автором

У сучасних умовах господарювання визначені принципи переходу від застосування порівняльних переваг, створених за допомогою низьких витрат на робочу силу і природні ресурси, до конкурентних переваг, що базуються на розвиненому інноваційному середовищі, нових організаційно-інституційних формах, технологіях, що постійно вимагають формування стратегії та розробки відповідних інструментів забезпечення конкурентоспроможності. Загальний підхід до розробки інструментів підвищення конкурентоспроможності підприємств на ринку полягає в тому, що фактори підвищення конкурентоспроможності підприємства визначаються і обґрунтовуються з точки зору сільськогосподарських товаровиробників. Іншими словами, враховується перехід в конкурентній боротьбі від використання порівняльних характеристик, сформованих за низьких витрат на робочу силу та природні ресурси, до конкурентних переваг, що базуються на компетенції, цінностях, інноваціях. Це передбачає вибір основної конкурентної стратегії, що забезпечує найбільш повне та ефективне використання наявних можливостей. Основною ознакою виступає адаптація можливостей підприємства до конкретних умов ринку через виявлення базових стратегій підвищення конкурентоспроможності. Досягнення і утримання конкурентних переваг залежить в першу чергу від джерел їх формування.

Аналітичний моніторинг інформації щодо джерел формування конкурентних переваг аграрних підприємств відповідно до ринкового та ресурсного підходів дозволяє виділити наступні:

— специфічні особливості розвитку та функціонування аграрного ринку, пов'язані із мінливістю та диференціацією переваг споживачів;

— розробка та використання технологічних інновацій у виробництві сільськогосподарської продукції;

— розширення економічних відносин в умовах глобалізації пропозиції і попиту.

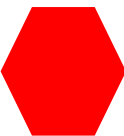
На різних етапах економічного розвитку та діяльності аграрних підприємств їх конкурентні переваги відрізняються, що пояснюється тривалістю виробничого циклу, який впливає на рівень їх конкурентоспроможності.

Можливість управління ними залежить від ступеня зростання аграрних підприємств і відповідальності за майбутні досягнення. Під впливом часу чинники, що раніше визначали високу конкурентоспроможність підприємства можуть змінюватися і негативно впливати на конкурентні позиції, що передбачає зміни в акцентах використовуваних механізмів та інструментів підвищення конкурентоспроможності, які закладаються у підґрунтя стратегій. Причина труднощів утримання лідерства криється в тому, що будь-якому підприємству важко змінювати наявну стратегію. Успіх породжує самозаспокоєність, припиняється пошук і аналіз інформації, яка могла б змінити стратегію.

Згідно досліджень, серед керівників підприємств теоретично готові конкурувати на вітчизняному ринку 20 % підприємств, на світовому – 6 %. Практичні спроби мали ефективність не більше 50 %. Основними причинами невдач була відсутність оперативного реагування на зміни у «правилах гри» на ринку та передбачення ризику втрати обсягів діяльності на цьому ринку. До основних причин зниження конкурентоспроможності підприємств можна віднести:

- зниження якості виробничих і організаційних ресурсів;
- послаблення тиску з боку покупців;
- застаріла технологій;
- не визначені мета та завдання;
- відсутність швидкого реагування на ситуацію, яка складається на підприємствах;
- зниження внутрішньої конкуренції;
- коливання кон'юнктури ринку;
- зменшення конкурентного потенціалу;
- відсутність чіткої стратегії.

Період розвитку економічних відносин є передумовою формування стратегій та відповідних їх коригувань. Одним з аспектів вибору стратегії та обґрунтування напрямків і програми її реалізації є ефективне використання впливу окремих факторів на підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств. Стратегія як інструмент комплексної моделі, як процес фактично формує принципи та правила, а як результат є певною логікою поведінки підприємства, що визначає напрями розвитку на основі

альтернати. Результатами реалізації стратегій, мають стати досягнення ними високих науково-технічних рівнів, зростання ефективності виробництва, а отже, і бізнесу, якісно кращих рівнів ресурсозбереження й екологізації діяльності.

Проведений аналіз господарської діяльності за допомогою використання різних методів оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств дає змогу стверджувати, що підприємства, які мають певні конкурентні переваги у вигляді раціональної структури майна, високого рівня продуктивності та рентабельності можуть нарощувати обсяги господарювання, забезпечуючи розширене відтворення виробництва.

Правильно обрана та адекватно змістовно наповнена стратегія, як певний стратегічний набір усіх рішень щодо підвищення конкурентоспроможності підприємства, є запорукою тривалого успіху будь-якого підприємства.

Це передбачається досягти за рахунок продовження реформ в аграрному секторі в напрямі оптимального поєднання промислового і аграрного виробництва, підпорядкування їх діяльності потребам внутрішнього і зовнішнього ринків сільськогосподарської продукції та продовольства, соціально-економічного розвитку села, переходу від галузевої до територіально-самоврядної системи управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій, формування ефективної науково-технологічної, бюджетної, податкової, фінансово-кредитної та цінової політики держави.

Саме стратегія призначена для вирішення проблемних ситуацій під час управління змінами. У такому статусі стратегії підвищення конкурентоспроможності притаманні такі ознаки, як взаємозв'язок і взаємодія всіх компонентів системи; цілісність, узгодженість та синхронність у часі; узгодженість із місією та цілями організації; адаптивність, гнучкість до змін середовища; автономність елементів; багатоаспектність; оновлення відповідно до змін середовища.

Стратегія розробляється у формі збалансованого стратегічного портфеля стратегічних альтернатив бізнесової поведінки підприємства, спрямованої на підвищення його конкурентоспроможності. Залежно від ринкової ситуації, умов середовища функціонування, рівня конкурентних переваг, методів конкурентного суперництва

аграрне підприємство обирає відповідну модель поведінки, що визначається стратегією розвитку, орієнтованою на забезпечення конкурентоспроможності і стійких конкурентних переваг.

Розроблена стратегія забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств покликана сприяти всебічному розвитку підприємств сільського господарства та вивести їх на вищий щабель господарювання, максимально використовуючи власні можливості та ресурси на основі встановлення обґрунтованої програми діяльності у поєднанні із перейняттям провідного досвіду найкращих підприємств даної галузі.

Перспективним напрямом отримання конкурентних переваг та формування конкурентоспроможності для аграрних підприємств є запровадження інновацій та інноваційних технологій, які в умовах ринкової конкуренції забезпечать оновлення асортименту продукції у відповідності до попиту населення. Розробка стратегії формування конкурентоспроможності передбачає проведення заходів щодо виявлення конкурентних переваг, що так чи інакше впливають на формування їх конкурентоспроможності.

Розробка стратегії формування конкурентоспроможності підприємств обумовлена необхідністю оперативної й кваліфіковано усувати негативні явища у своїй діяльності й за допомогою економічних важелів домагатися збільшення рівня виробництва продукції та конкурентоспроможності підприємства на ринку. Однак, низький рівень капіталізації виробничої системи, наявність значної кількості проблемних підприємств свідчать про необхідність удосконалення сільськогосподарського виробництва та підвищення його ефективності.

Запропонований організаційно-економічний механізм управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств є специфічною багатофункціональною і багатокомпонентною системою, що складається з комплексу взаємозв'язаних блоків, схильних до впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, що створюють певну цілісність, впровадження яких на системній основі дасть можливість ефективно використовувати ресурсний потенціал та інвестиційні можливості аграрних підприємств, забезпечить їх конкурентоспроможність в умовах змін факторів зовнішнього та внутрішнього середовища (рис. 3.2, див. стор. 126).

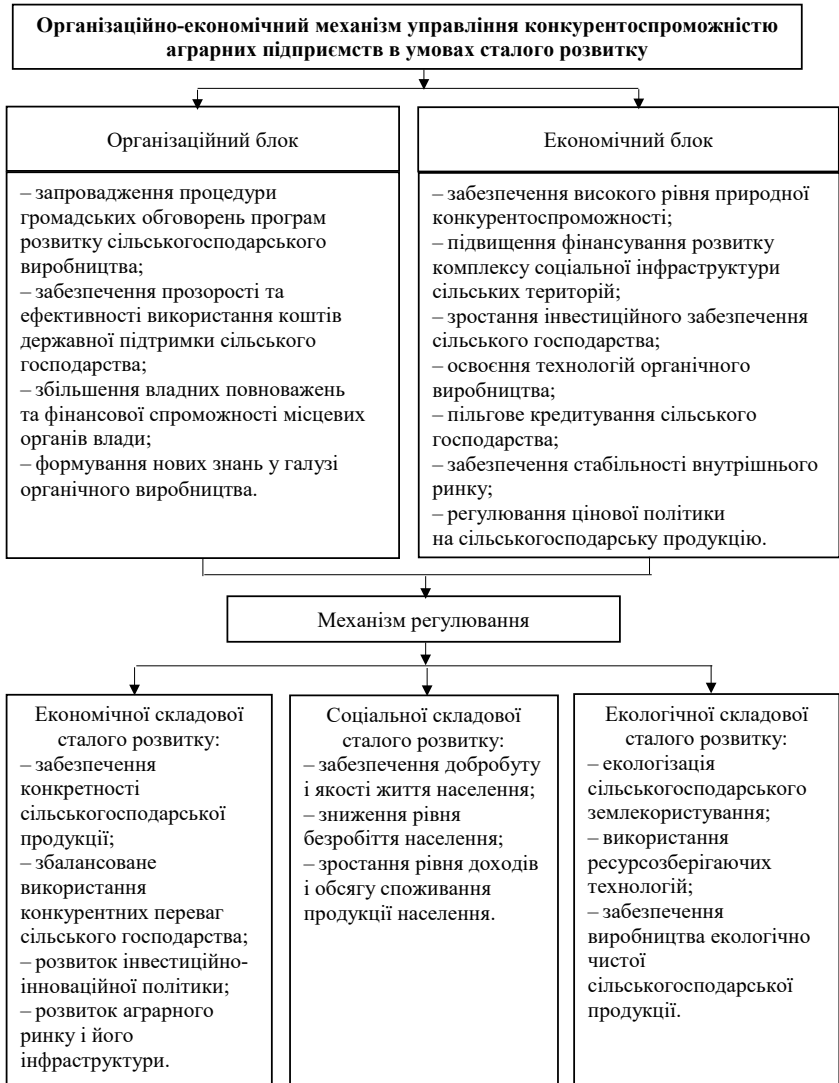

Рис. 3.2. Схема організаційно-економічного механізму управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств в умовах сталого розвитку

Джерело: розроблено автором

Підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств та утримання ними конкурентних переваг багато в чому залежить від ефективності застосовуваного організаційно-економічного механізму управління конкурентоспроможністю суб'єкта господарювання.

Організаційно-економічними методами управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств є:

- активізація інвестиційної і інноваційної діяльності, технічне переоснащення підприємства;
- розробка заходів, спрямованих на ефективне використання виробничих і фінансових ресурсів;
- поліпшення системи управління персоналом та мотивацією праці;
- впровадження систем управління якістю та їх сертифікація;
- комплексний підхід до диверсифікації і планування виробництва;
- поліпшення маркетингової орієнтації, додаткова підтримка маркетингової служби;
- поліпшення інформаційного забезпечення управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств.

В процесі дослідження виявлено, що підприємство має зосередитись на використанні таких власних сильних характеристик, як: висока якість та екологічність продукції; здатність нарощувати обсяги виробництва; високий трудовий потенціал та здатність навчатись новому; формування іміджу; гнучкість малого виробника тощо. Це дозволить сподіватись на одержання стратегічного успіху в напрямку виходу на зовнішні ринки сільськогосподарської продукції, налагодження тісних коопераційних зв'язків з іншими малими підприємствами галузі, отриманні доступу до іноземних інвестиційних ресурсів.

Основними складовими конкурентоспроможності аграрних підприємств, які визначають їх потенційні конкурентні можливості відносять:

- конкурентоспроможність у боротьбі за споживача;
- спроможність аналізувати зовнішні та внутрішні зміни, передбачувати їх та відповідним чином реагувати;
- можливість у короткий термін мобілізувати необхідну кількість ресурсів;

- забезпечувати на високому рівні продуктивність праці;
- досягати ліквідності, платоспроможності, ринкової стабільності та високої ефективності та результативності господарської діяльності.

Досягнення стратегічних цілей у сфері розвитку форм господарювання та інтеграції виробництва здійснюється шляхом формування виробничих структур, які за своєю організаційною формою і розміром відповідають аналогам світового ведення сільського господарства: сільськогосподарські підприємства – американській та колишній радянській, фермерські господарства – європейській, особисті селянські господарства, господарства населення – японській та китайській організаційним формам. Діяльність аграрних підприємств спрямована на забезпечення довготривалого успіху. Важливим, звичайно, є покращення показників діяльності в динаміці, однак, враховуючи, що підприємство, як правило, функціонує в конкурентному середовищі, необхідно створити і утримувати перевагу в порівнянні з конкурентами. Правильне і вчасне реагування на будь-які зміни у суспільстві відіграють ключову роль в їх успішній діяльності. Саме вони вирішально впливають на конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції та підприємств в цілому.

3.2. Пріоритетні напрями зміцнення економічної і соціальної складових сталого розвитку аграрних підприємств

Конкурентоспроможність аграрних підприємств забезпечується ефективністю їх господарювання та рівнем розвитку конкурентного середовища їх діяльності. Конкуренція є необхідним зовнішнім спонукальним мотивом виробників підвищувати продуктивність праці, розширювати масштаби виробництва, сприяти прискоренню науково-технічного прогресу, впроваджувати нові форми організації виробництва та системи заробітної плати. За умов конкурентної боротьби товаровиробники намагаються знижувати витрати, покращувати якісні характеристики

продукції, підвищуючи тим самим власну конкурентоспроможність. Враховуючи зазначене слід відмітити, що важливого значення в сучасних умовах набувають питання розробки та удосконалення напрямів зміцнення економічної і соціальної складових сталого розвитку аграрних підприємств в контексті забезпечення конкурентоспроможності підприємств та опрацювання заходів щодо її підвищення.

За рівнем забезпеченості сільського господарства матеріально-технічними ресурсами Україна значно відстає від розвинутих країн світу. В середньому по Україні на 1 га сільськогосподарських угідь припадає в 5–7 разів менше основних засобів, ніж у сільськогосподарських підприємствах з оновленою матеріально-технічною базою. Особливо низький рівень фондооснащеності спостерігається в господарствах населення, малих та середніх сільськогосподарських підприємствах з площею посівів до 250 га.

Для досягнення визначеної мети стратегії відтворення та розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства передбачається:

— створити сприятливі умови для залучення інвестицій з доходів інших галузей національної економіки та прямих іноземних інвестицій на формування матеріально-технічної бази аграрних підприємств;

— удосконалити форми, напрями, розміри і важелі державної підтримки відтворення матеріально-технічної бази сільського господарства особливо середніх та малих форм господарювання;

— реформувати амортизаційну систему в інвестиційному напрямі шляхом стимулювання використання амортизаційного фонду за призначенням та удосконалення методики нарахування амортизації.

Для переведення сільського господарства на інноваційно-інвестиційну модель розвитку шляхом модернізації його матеріально-технічної бази, створення відповідних систем мотивації господарюючих суб'єктів до впровадження наукоємних технологій потрібно:

— провести структурну перебудову вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу на основі створення національних і міжнародних промислово-фінансових об'єднань;

— спрямувати державну цінову політику на формування такого рівня ринкових цін на сільськогосподарську сировину і продукти харчування, який забезпечить беззбитковість їх виробництва та нагромадження власних коштів на відтворення матеріально-технічної бази;

— сприяти розширенню ринку технічних послуг та спільного використання сільськогосподарської техніки, в тому числі на умовах кооперації та оренди;

— відновити систему щорічної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації інженерно-технічних кадрів: механізаторів широкого профілю, робітничих професій для машинобудівної галузі;

— удосконалити нормативно-правові акти щодо державної підтримки техніко-технологічної модернізації аграрного виробництва та розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, їх цільового і пільгового інвестування.

Реалізація зазначених заходів забезпечить формування основних виробничих засобів у розмірах, достатніх для досягнення прогнозних обсягів сільськогосподарського виробництва та підвищення конкурентоспроможності.

Ціна є основною складовою всього економічного механізму господарювання. Лише при досягненні такого рівня цін, які б забезпечували розширене відтворення, наявні всі економічні передумови для ефективного функціонування податкової, кредитної та страхової системи, оскільки ціни становлять матеріальну основу формування та функціонування цих систем. За умов неможливості ринкових цін забезпечити розширене відтворення галузі здійснюється бюджетна підтримка і впроваджується конкретний механізм її застосування.

Розвиток та функціонування механізму ціноутворення являє собою важливу складову ефективного функціонування аграрного ринку, що є в свою чергу запорукою продовольчої безпеки та продовольчої незалежності держави. На сьогодні в Україні запроваджені економічні механізми регуляторного впливу на попит і пропозицію аграрного ринку, до яких відносяться: мінімальні ціни; еквівалентні ціни; заставні операції; інтервенційні операції; квотування; митні тарифи на ввезення і вивезення продукції; державні дотації на одиницю продукції, або на одиницю площі; державні дотації

за якість продукції; державні дотації на голову тварин; пільгове кредитування; пільгове оподаткування; узгоджувальні комісії цін та доходів в інтеграційних формуваннях, біржові операції тощо.

Проте їх ефективної дії поки що не досягнуто внаслідок відсутності системності при запровадженні, неналежного фінансового забезпечення, значних коливань пропозиції, нераціонального державного регулювання експортно-імпортних операцій на ринку сільськогосподарської продукції та ін. Також вітчизняний ринок має обмежену ємність внаслідок низької купівельної спроможності населення.

Причиною такого стану є тінізація та монополізація каналів реалізації сільськогосподарської продукції; постійний дефіцит фінансових ресурсів, що обмежує створення та розвиток окремих елементів інфраструктури аграрного ринку; неефективність державної політики щодо створення умов для розвитку кооперативних та інших некомерційних об'єднань сільськогосподарських товаровиробників в сфері заготівлі, переробки, реалізації продукції та фінансового і транспортного обслуговування товарних потоків; відсутність якісного інформаційного забезпечення населення з питань господарювання в ринкових умовах.

За умов низького рівня купівельної спроможності населення сільськогосподарські товаровиробники по суті дотують споживачів кінцевої продукції, а рівень цін на їх продукцію неспроможний забезпечити відтворення виробництва. Уповільнення темпів наростання диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію та продукцію, що споживається сільським господарством, в останні роки не може компенсувати розрив, накопичений в період переходу до ринкової економіки.

Сучасний аграрний ринок характеризується нерозвиненістю ринкової інфраструктури, організації заготівель та збуту продукції, недосконалою системою контролю за якістю та безпечністю продуктів харчування.

На сьогодні в інфраструктурі аграрного ринку не сформована маркетингова мережа в ланцюгу «товаровиробник (власник продукції) – сільськогосподарські заготівельно-збутові та інші обслуговуючі кооперативи – районні кооперативні агроторгові дома – оптові ринки (товарні біржі, аукціони живої худоби та птиці, оптові

плодоовочеві та продовольчі ринки) – споживачі», що негативно впливає на цінову ситуацію на аграрному ринку та не дає можливості виробнику отримати достатній дохід з вирощеної продукції. Ринкова інфраструктура недосконала в плані її функціональності.

Для досягнення стратегічної мети передбачається здійснити комплекс заходів на макроекономічному та галузевому рівнях. Зокрема, на загальнодержавному рівні необхідно:

- забезпечити системність дії економічних механізмів державного цінового регулювання цін у часі, належне фінансування державних інституцій, що забезпечить вищу ефективність цінового регулювання аграрного ринку;

- підвищувати рівень агротехнології з метою стабілізації пропозиції на ринку, яка на сьогодні значного мірою залежна від погодних умов, забезпечити раціональне державне регулювання експортно-імпортних операцій, підвищувати купівельну спроможність населення;

- здійснювати аналіз поточної кон'юнктури і прогноз ринків сільськогосподарської продукції та продовольства з метою визначення рівня ціни на відповідні види продукції;

- запровадити моніторинг виробничих витрат і цін на продукцію сільського господарства та продовольства;

- відновити діяльність узгоджувальних комісій цін, витрат і доходів, як це має місце у країнах з розвиненою ринковою економікою для усунення протиріч між інтересами в інтеграційній ланці «витрати – заготівля – переробка – торгівля»;

- регулювати обсяги виробництва сільськогосподарської продукції шляхом квотування з метою оптимізації попиту і пропозиції, а відповідно і цінової стабілізації;

- забезпечити раціональну структуру виробництва, що знижує собівартість і ресурсоемність продукції і забезпечить підвищення її конкурентоспроможності;

- усунути недоліки в системі підтримки доходів виробників тваринницької продукції;

- розвивати виробництво альтернативних видів палива;

- здійснювати адресну допомогу населенню з низьким рівнем доходів, що стане опосередкованою підтримкою сільського господарства;

— забезпечити вирівнювання економічних умов господарювання всіх виробників сільськогосподарської продукції через введення в систему ціноутворення показник норми прибутку, що створить рівні економічні умови відтворення для всіх галузей і сфер діяльності економіки країни;

— адаптувати нормативно-правову базу та систему державного регулювання аграрного ринку до вимог Європейського Союзу;

— поліпшити організацію зовнішньоекономічної діяльності з метою зменшення імпортозалежності на ринку продовольства.

Нинішня практика фінансового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників не відзначається комплексністю та системністю, має низку недоліків, що не дають змоги задовольнити фінансові потреби суб'єктів агропромислового виробництва. Діюча державна фінансова політика щодо регулювання темпів розвитку агропромислового виробництва не забезпечує належного доступу сільськогосподарських товаровиробників до ринку фінансових ресурсів, формування сприятливого інституційного середовища та вирівнювання умов господарювання.

Основними проблемами кредитного забезпечення аграрного сектору економіки є недостатність кредитних ресурсів для забезпечення розширеного відтворення та розвитку середнього і малого бізнесу на селі; висока вартість банківських кредитів; складність процедур одержання кредитів; неможливість надання у заставу земельних ділянок сільськогосподарського призначення або прав оренди на них; відсутність гарантійного механізму при залученні кредитів.

Податкова політика щодо аграрного сектору економіки потребує суттєвого реформування та забезпечення регулюючих властивостей податків. Наявність численних податкових пільг у сфері оподаткування, які безсистемно надаються суб'єктам аграрного ринку починаючи з кінця дев'яностих років, призвела до порушення конкурентного середовища. Кошти, що залишаються у вигляді несплачених податків, витрачаються суб'єктами господарювання безконтрольно, без урахування державних орієнтирів у розвитку аграрного ринку.

Функціональна спрямованість податкового механізму забезпечує лише стимулювання нарощування обсягів

сільськогосподарського виробництва за рахунок застосування спеціальних пільгових податкових режимів. Використання уніфікованих податкових інструментів порушило конкурентне середовище в галузі та поставило в нерівні умови товаровиробників різних організаційно-правових форм господарювання та виробничої спеціалізації. Податковим кодексом України збережено діючі пільгові умови оподаткування доходів сільськогосподарських товаровиробників, водночас суттєво змінено порядок адміністрування ПДВ у сфері агропромислового виробництва, що призвело до негативних наслідків для розвитку галузі.

Більш оптимальний перерозподіл податкового навантаження та запровадження нових податкових інструментів дозволить вирівняти умови господарювання для різних категорій товаровиробників та суттєво посилити дохідну базу місцевих бюджетів, що позитивно відобразиться на рівні фінансування заходів щодо розвитку інфраструктури сільських територій.

Державна фінансова підтримка має важливе значення в системі фінансового забезпечення сільськогосподарського виробництва, оскільки дозволяє впливати на вирішення проблем, пов'язаних із суспільною значущістю галузі (забезпечення національної продовольчої безпеки, пом'якшення природних та економічних ризиків, збереження навколишнього середовища, гармонійний розвиток сільських територій та виробничої діяльності різних організаційних форм господарювання).

Державна фінансова підтримка розвитку сільських територій має спрямовуватись на забезпечення соціального захисту зайнятого в сільському господарстві населення та створення належних умов праці й проживання, здійснення природоохоронних заходів, екології, а також збереження сільського способу життя та національних традицій.

Скасування непродуктивних податкових пільг дозволить більш ефективно використовувати бюджетні ресурси, а реалізація заходів у сфері бюджетного фінансування дозволить сформувати значно раціональнішу структуру сільськогосподарського виробництва за рахунок зміни акцентів при здійсненні бюджетного фінансування потреб розвитку аграрної галузі. Це дозволить узгодити інструментарій бюджетної підтримки з вимогами СОТ

та поліпшити фінансові результати діяльності, що позитивно позначиться як на рівні фінансового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, так і на досягненні завдань продовольчої безпеки.

Важливим напрямком діяльності регіональних органів управління щодо досягнення стратегічної цілі із забезпечення ефективного розвитку аграрного сектору та стабільного постачання споживачам високоякісної та доступної за ціною вітчизняної сільськогосподарської продукції має бути удосконалення регіональної регуляторної політики, а саме: обов'язкове планування діяльності з підготовки регуляторних актів, проведення аналізу регуляторного впливу, оприлюднення проекту регуляторного акта, оцінки його регуляторного впливу з метою отримання зауважень і пропозицій, а також систематичне відстеження результативності прийнятих регуляторних актів.

Повноцінне дотримання принципів публічності, прозорості та врахування суспільних та приватних інтересів в прийнятті регуляторних актів можливе за умови активної участі безпосередньо аграрних суб'єктів господарювання, або їх представницьких інститутів (асоціацій, об'єднань, кооперативів) в підготовці та проведенні регіональної регуляторної політики. Проте на сучасному етапі в силу нерозвиненості таких представницьких інститутів, недостатньої активності самих сільськогосподарських підприємств, з одного боку, та слабкої виконавчої дисципліни державних органів управління на місцях, з іншого, забезпечити системність, координацію та високу результативність у вирішенні питання спрощення процедур та зменшення адміністративного тиску на господарюючі суб'єкти, в тому числі й аграрні, поки не вдається.

Тому подальше зниження адміністративних бар'єрів для господарської діяльності в сільській місцевості, запровадження концепції «єдиного вікна» для отримання дозвільних документів та подання електронної звітності, сприяння розвитку асоціативних та кооперативних об'єднань сільськогосподарських товаровиробників, їх залучення до активної участі у формуванні регіональної регуляторної політики залишається головним завданням територіальних органів державного управління та місцевого самоврядування.

Розвиток кредитного забезпечення сільськогосподарськими товаровиробниками передбачає розширення можливостей суб'єктів агропромислового виробництва для залучення кредитів.

Для цього передбачається:

— завершити формування системи кредитної кооперації шляхом внесення змін до законодавства з метою регламентування діяльності кредитних кооперативів у сільській місцевості та розширення мікрокредитування на селі;

— сприяти використанню нових кредитних продуктів у банківській, у тому числі й в кооперативній кредитній системі;

— запровадити нові фінансові інструменти для сільськогосподарських товаровиробників з метою отримання додаткових кредитів під заставу майбутнього урожаю (або майбутню тваринницьку продукцію);

— розвивати систему гарантування повернення кредитів шляхом створення спеціального гарантійного фонду;

— створити систему інформаційного забезпечення кредитування галузі у складі моніторингових, консультативних та освітнянських послуг.

Успішний розвиток сільського господарства потребує масштабного і ефективного інвестиційного забезпечення. Проте нині власні, залучені та позикові інвестиційні джерела сільськогосподарських товаровиробників недостатні для задоволення їх інвестиційних потреб. Іноземні інвестиції в аграрний сектор економіки залучаються в обмежених обсягах, а їх частка в загальних вкладеннях поки що незначна.

Процес покращення інвестиційного клімату та нарощування інвестицій стримує ряд чинників, найважливішими серед яких є: непослідовна і недосконала інвестиційна політика держави в аграрній сфері, в якій переважають принципи залишкового виділення бюджетних коштів; недосконалі механізми та схеми їх використання; нерозвиненість інноваційної інфраструктури, надмірний знос і відсутність умов не лише розширеного, а й простого відтворення основних засобів; несприятливі умови для розвитку малого бізнесу на селі; низька ліквідність інвестицій; невирішеність проблеми іпотеки; недостатнє фінансування заходів щодо розвитку шляхової мережі на селі; недосконалий механізм

економічних відносин між галузями, що призводить до низької рентабельності капіталу та недостатньої інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки.

Низький рівень прибутковості капіталу сільськогосподарських підприємств і власників землі стримує їх інвестиційну діяльність. Високі транзакційні витрати і монополізм посередників на ринках сільськогосподарської продукції та інвестиційних ресурсів не дозволяють формувати достатні власні джерела для розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства й забезпечувати її розширене відтворення. Скорочення робочих місць у сільській місцевості та витрат на формування людського капіталу посилює процеси диференціації рівнів розвитку окремих сільських територій, частина яких занепадає.

Недостатньою є пряма державна інвестиційна підтримка сільського господарства, оскільки лише 3–4 % загального обсягу інвестицій у галузі становлять кошти державного бюджету, тоді як тут виробляється 8–9 % валового внутрішнього продукту України.

Довготривале недофінансування призвело до деградації матеріально-технічної бази багатьох підприємств. Проблема інвестиційного забезпечення розвитку галузі є найбільш гострою у малих і середніх сільськогосподарських підприємствах, а також у особистих селянських господарствах. Досягнення позитивних зрушень у цьому напрямі найбільшою мірою залежить від використання місцевих можливостей інвестиційного забезпечення.

Однак такі можливості в більшості регіонів і територій обмежені. Тому проблема інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства і села є масштабною, її вирішення має національне значення і потребує консолідації зусиль усіх ланок і сфер виробництва, соціуму, органів державної влади та управління економікою.

Проблему інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства передбачається розв'язати шляхом:

— удосконалення інвестиційної політики держави в АПК у напрямі переорієнтації її на повне забезпечення інвестиційних потреб підприємств і організацій державної сфери, стимулювання інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання, посилення ролі інвестиційної підтримки сільськогосподарських

товаровиробників та удосконалення її механізмів, покращення умов залучення зовнішніх інвестицій в агропромислове виробництво, а також на розвиток сільських територій;

— забезпечення формування інвестиційних ресурсів у сільському господарстві за пропорцією, що характеризується співвідношенням між власними і залученими джерелами як 2 : 1;

— удосконалення механізмів державної інвестиційної підтримки сільськогосподарських товаровиробників шляхом надання їй на поворотній основі, недопущення випадків необґрунтованого виділення і нецільового використання коштів, переорієнтація її на потреби малого і середнього агробізнесу і збільшення фінансування інвестицій у розвиток установ бюджетної сфери в сільському господарстві до рівня їх потреб;

— першочергового використання коштів державного бюджету на: розвиток сортовипробувальних, сортодослідних, племінних, навчальних закладів, підприємств та організацій; водні меліорації; заліснення земель, що виводяться із сільськогосподарського обороту, впровадження ґрунтозахисних систем обробітку ґрунту з контурною організацією території;

— формування механізму підтримки інвестицій особистих селянських господарств;

— створення умов для пріоритетного розвитку тваринництва, насамперед м'ясного та молочного скотарства за рахунок коштів державного бюджету, кредитів та капіталу інвесторів;

— забезпечення стабілізації та посилення ролі кредитного механізму при формуванні джерел фінансування інвестицій у сільське господарство;

— усунення перешкод у діяльності іноземних інвесторів у сільському господарстві з дотриманням національних інтересів;

— спрямування на будівництво, ремонт та облаштування доріг у сільській місцевості не менше третини надходжень до дорожніх фондів.

В умовах структурної перебудови сільського господарства, земельної реформи та розвитку приватних форм господарювання на селі система управління зазнала істотних змін, в першу чергу щодо перегляду її функцій. Однак донині галузева система управління сільським господарством продовжує базуватися

на успадкованих від минулого недосконалих формах організації, недосконалих економічних стосунках приватних підприємств з державою, нерозвинутих методах зовнішніх і внутрішніх товарно-грошових відносин та принципів самоуправління.

Причини недосконалості управління сільським господарством проявляються у неналежному виконанні функцій управління: як базових (планування, організації, координації, регулювання, контролю розвитку галузі), так і забезпечувальних (інституційної спроможності, нормування, інформаційного та комунікаційного забезпечення тощо).

Перехід на стратегічне управління розвитком сільського господарства на місцевому, регіональному та державному рівнях управління із запровадженням аграрних паспортів для виконання функцій прогнозування, визначення цілей та контролю за дотриманням норм ведення сільськогосподарської діяльності, розробленням стратегій, виконанням програм та інноваційно-інвестиційних проектів розвитку, у тому числі реалізувати наступні заходи:

— законодавчо унормувати порядок формування та виконання середньострокових (5-річних) програм розвитку сільського господарства;

— запровадити в практику господарського і державного управління науково обґрунтовані виробничі стандарти належного ведення сільськогосподарської діяльності, а також аграрні паспорти розвитку з визначенням індикативних показників освоєння сільськогосподарського потенціалу територій;

— здійснити організаційні заходи з розробки місцевих (районних, сільських (селищних) програм розвитку сільського господарства з метою безумовного досягнення встановлених індикаторів та збільшення доходів від сільського господарства за рахунок раціонального використання земельних, природнокліматичних, інших ресурсних і просторових переваг сільських територій;

— здійснити організаційні заходи з розроблення регіональних та державної цільових програм розвитку сільського господарства з метою концентрації ресурсів на виконання проектів і заходів щодо забезпечення продовольчої незалежності держави (регіону) та стимулювання інноваційного розвитку сільського господарства. Запроваджений механізм стратегічного управління інноваційним

розвитком сільського господарства країни, регулювання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції для забезпечення продовольчої незалежності держави та нарощування експортного потенціалу галузі.

Розбудова конкурентоспроможного, стабільного й прогнозованого у тенденціях розвитку сільського господарства стає можливою лише за умови його переходу на інноваційний шлях розвитку. Серед суб'єктів аграрного бізнесу є структури, які завдяки достатнім фінансовим можливостям, перш за все залученню капіталу з інших галузей, системно впроваджують передові інноваційні розробки.

Стримуючим чинником щодо інноваційного розвитку сільського господарства є незадовільне з якісних позицій технічне забезпечення – головний чинник техніко-технологічної модернізації. Техніка вітчизняного виробництва, забезпечує в основному реалізацію екстенсивних та традиційних технологій, оскільки головним чином використовуються морально застарілі моделі. Вітчизняна техніка відстає від імпортних аналогів за параметрами надійності більш ніж у 6 разів, а технічна оснащеність галузі тваринництва не перевищує 40 % від необхідного рівня, що також є підтвердженням неефективності існуючої системи інноваційного забезпечення сільського господарства.

Малоефективною і недоформованою залишається інфраструктура ринку інновацій, де практично відсутня фінансова складова, система трансферу (передачі) технологій, механізми зв'язку науки з виробництвом і стимулювання наукової діяльності.

Стимує розвиток інноваційних процесів також низька платоспроможність багатьох сільськогосподарських товаровиробників, обмеженість кредитних ресурсів для впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, сучасних машин і засобів механізації виробничих процесів, високоінтенсивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, порід сільськогосподарських тварин.

Основними напрямками досягнення стратегічних цілей у формуванні ефективної системи інноваційного забезпечення сільського господарства на найближчу перспективу будуть:

— запровадження ефективного механізму стимулювання впровадження у виробництво інновацій за ринковими схемами;

- диверсифікація джерел і механізмів фінансування інноваційного процесу;
- використання переважно конкурсних (конкурентних) механізмів інвестування в наукову та інноваційну діяльність;
- раціональне використання прямих і опосередкованих способів інвестування в наукову та інноваційну діяльність;
- орієнтація державних інвестицій в науку та інновації на стимулювання притоку в ці сфери недержавних коштів, особливо заощаджень громадян;
- створення системи зацікавленості аграрних підприємців у вітчизняних інноваціях шляхом надання податкових пільг;
- більш активне використання інноваційного й кадрового потенціалу університетської науки через створення наукових парків;
- максимальне задіяння наявного значного потенціалу аграрної науки щодо створення нових сортів рослин і селекції нових порід тварин;
- формування сприятливого інституціонального середовища для розбудови сучасного ринкового інноваційного сільського господарства, яке здатне забезпечити в повному обсязі потреби населення в продуктах харчування та зможе успішно конкурувати на світовому аграрному ринку.

У сучасних умовах економіки категорія продуктивності набуває пріоритетного значення, оскільки в інтегрованому вигляді відображає результативність взаємодії усіх суб'єктів економічної системи і є основою для оцінки її потенційних можливостей в умовах конкуренції.

Загалом ситуація в ринковому середовищі сьогодні характеризується ослабленням науково-технічного, технологічного, кадрового потенціалу, скороченням досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку, що призводить до зниження конкурентоспроможності підприємств. Продуктивність праці завжди являлась основним показником економічного росту та вирішальним критерієм в визначенні конкурентоспроможності підприємства.

В країнах з розвинутою ринковою економікою вона постійно привертає увагу вчених, і ця цікавість одержує свій розвиток

та розповсюдження на всіх рівнях економіки. Продуктивність праці в реальному секторі економіки багато в чому залежить від соціально-економічних заходів, які здійснює держава. При цьому особливу увагу заслуговує податкове законодавство, інвестиційна політика, трудове законодавство, система економічного регулювання, політика зайнятості. Зв'язок продуктивності праці і конкурентоспроможності підприємства останнім часом стає все більш очевидним.

Досвід країн з розвинутою ринковою економікою дозволяє стверджувати, що лише підвищення продуктивності праці дає можливість зберегти конкурентоспроможність на ринку. Кошти, які витрачаються на дослідження і реалізацію резервів зростання продуктивності праці, згодом багато разів окупаються зниженням виробничих і невиробничих витрат, зростанням прибутку, успіхами в конкурентній ринковій боротьбі. Державне втручання в економіку необхідне, воно буде ефективне в тому разі, коли буде здійснюватися з найбільшою гнучкістю та обережністю.

Ефективна політика та стратегія, політична стабільність, здібність впровадження в життя прийнятих рішень та інші умови, які необхідні для забезпечення економічного росту, конкурентоспроможності підприємства та підвищення продуктивності. Якщо широкомасштабне розширення та якісне оновлення матеріального виробництва виступає як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємства в перспективі, то головним змістом цього процесу повинно бути підвищення продуктивності праці.

Головне в стратегії розвитку конкурентного підприємства – високий ріст продуктивності праці, так як в основі взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин лежить праця. Тому в основі оновлення виробництва знаходяться відносини праці та її продуктивності.

Структурна зміна ринкової економіки та глобальна реформа економічного управління з різних сторін направлені на якісний розвиток колективної праці та підвищення її продуктивності як джерела соціально-економічного прогресу, джерела підвищення добробуту всіх членів суспільства.

В ринковій економіці розвиток конкурентоспроможного підприємства повинен бути направлений на підвищення не тільки

темтів росту продуктивності праці, але й на якість цього зростання. І якість, і кількість в зростанні матеріального виробництва здійснюється і проявляється через працю. Поза виробничо-господарчої діяльності робітників, трудових колективів при різних формах власності, не можуть відбуватися ні кількісні, ні якісні зміни виробництва.

Маркетинговий підхід – це розроблення і реалізація такої системи управління підприємством, яка спрямована на виявлення і врахування попиту та вимог ринку для обґрунтованої орієнтації виробничої діяльності на створення конкурентоспроможних видів продукції у завчасно встановлених обсягах та відповідно до визначених технікоекономічних характеристик. Ефективна система управління, що реалізує маркетинговий підхід, інтегрує і координує всі функції підприємства, а також спрямована на виявлення та прогнозування розвитку потреб, їх поєднання з науковими дослідженнями підприємства, розробками та виробництвом, формуванням та стимулюванням попиту на продукцію та доведенням виробленого продукту до споживача. Традиційно вважається, що основною метою маркетингового спрямування управлінської діяльності є перетворення потреб покупця у доходи виробника, що потребує чіткого спрямування та певної видозміни всіх інших функцій у напрямі задоволення потреб споживачів.

Вплив підвищення продуктивності праці на конкурентоспроможність підприємства можливе при виконанні наступних умов:

- реалізація поточних можливостей підприємства для росту продуктивності праці на основі максимального використання всіх факторів виробництва;

- прояв економічних здібностей держави в рамках всієї національної економіки;

- використання перспективних можливостей економічного розвитку підприємства;

- створення реальних можливостей для раціонального використання трудових ресурсів.

В Україні необхідно вирішити проблему зайнятості населення, бо без цього неможливо досягнути високої продуктивності праці. В зв'язку з дією різних форм власності та господарювання, прогресивних форм організації виробництва та праці, ще більшу

актуальність набуває питання зайнятості в державі на основі розширення та створення нових сфер застосування праці.

Одним із основних елементів системи управління продуктивністю праці являється її вимірювання. Вимірювання продуктивності праці виступає як початковий пункт процесу управління продуктивністю та постійно знаходиться в тісному взаємозв'язку з іншими його підсистемами.

Продуктивність праці в загальнодержавних масштабах є базою для розрахунку національного доходу, характеризує ефективність науково-технічного прогресу та використання трудових ресурсів в державі. Вона відрізняється від показників індивідуальної та галузевої продуктивності праці не тільки кількісно, але й містить якісні особливості. Продуктивність праці має суттєвий вплив на рівень конкурентоспроможності підприємства та результати його діяльності.

В умовах соціально-орієнтовної ринкової економіки велика увага повинна приділятися науковій організації праці з широким використанням різноманітної техніки останніх поколінь, техніко-економічним характеристикам обладнання, поточкових ліній, агрегатів, які використовуються в процесі праці. Це обладнання має бути високопродуктивним та зручним в експлуатації. Умови життєдіяльності робітника на підприємстві прямо впливають на культуру праці. Поліпшення умов праці відбувається при створенні на підприємстві оптимального температурного режиму, освітленості, виробничого шуму та інших показників. Це дозволить поліпшити фізичний та духовний стан робітників, що позитивно вплине на підвищення продуктивності праці. Тільки спрямування зусиль підприємства на створення належних умов праці дозволить забезпечити виробництво якісної продукції.

Культура процесу праці ґрунтується на техніко-економічних і організаційних чинниках виробництва. Це використання досягнень науки і техніки в процесі праці – прогресивність технологій, високий ступінь механізації і автоматизації виробництва, досконалість обладнання, злагодженість, ритмічність, планомірність процесу праці. Культура процесу праці залежить також від освітнього та професійного рівня робітника, його соціально-психологічного рівня, накопиченого досвіду, його вмінь, навиків тощо.

Зростання культури процесу праці прямо залежить від організації роботи підприємства: вчасного постачання матеріалів, сировини, енергоносіїв, тари, дотримання вимог технологій, високий рівень управління та контролю на виробництві, перевірка якості продукції тощо.

Зростання культури процесу праці залежить від використання у виробництві досягнень науково-технічного прогресу, удосконалених знарядь праці, наукових підходів до вирішення проблеми організації виробництва та від культурного рівня робітників. Культурно-технічний рівень робітників є визначальною характеристикою культурного рівня всього трудового колективу. Культурно-технічний рівень робітника – це органічне поєднання їхніх професійних, технічних, економічних знань, досвід їхнього професійного та соціального, загальноосвітнього та культурних рівнів.

Найважливішим у цьому переліку є рівень освіти та професійної підготовки робітників на підприємстві, оскільки без високого рівня професійної підготовки робітники не зможуть задовольняти свої потреби у високих результатах праці і, відповідно, отримувати високу винагороду за неї. Проблема підвищення культурно-технічного рівня робітників вирішується шляхом перекваліфікації, підвищення професійної майстерності та загальноосвітнього рівня.

Культура праці визначається рівнем освіти, професійної майстерності, умовами праці, безпекою праці, рівнем наукової організації праці, оптимальною організацією робочого місця, технічною оснащеністю праці тощо. Підвищення культури праці відбувається за якісних змін у цих напрямках і вимагає розробки кодексу корпоративної культури підприємства, який охоплює вищевикладені питання.

В сучасних умовах високий рівень конкурентоспроможності українських товаровиробників, їхньої продукції та країни в першу чергу залежить від високого рівня конкурентоспроможності персоналу, особливо керівників, професіоналів і фахівців. Останнє пов'язано з тим, що рівень конкурентоспроможності персоналу визначається не лише рівнем якості робочої сили, тобто певним рівнем її потенціалу, а й здатністю реалізувати цей потенціал на практиці, а також наявністю для цього відповідних умов.

Головною умовою підвищення конкурентоспроможності персоналу є створення ефективної системи мотивації праці працівників підприємства.

Незважаючи на багаті природні ресурси і великі капіталовкладення в основні фонди, економіка України опинилася у важкому стані. В основу системи стимулювання було покладено тезис про вигідність дешевої праці. Великі вкладення в індустріалізацію національної економіки здійснювалися за рахунок мінімізації оплати праці. Як наслідок, основна маса працівників не задовольняє свої потреби в необхідному обсязі, а частина їх задовольняє за рахунок додаткових доходів.

У процесі побудови мотиваційної системи персоналу потрібно також врахувати те, що найбільшу ефективність має орієнтація на особисті інтереси працівників, їх пріоритетність у системі особистих, колективних та суспільних інтересів. Лише в результаті створення умов для реалізації особистих інтересів у поєднанні з колективними та суспільними можливе досягнення конкретно вираженої зацікавленості працівників у ефективній діяльності підприємства.

3.3. Екологічні перспективи у реалізації концепції конкурентоспроможності аграрних підприємств на умовах сталості

Зниження екологічної якості продукції рослинництва та тваринництва обумовило інтерес споживачів до екологічно чистої, безпечної продукції. Тому на сучасному етапі розвитку аграрного сектору спостерігається тенденція до зростання попиту на органічну продукцію. Галузь органічного сільського господарства активно розвивається в Україні та світі.

Перевагою органічного сільського господарства є те, що воно має високий потенціал для забезпечення життєдіяльності сільського населення і поживлення роботи дрібних фермерських господарств. Разом зі зростанням органічного сектора зростатиме і працевлаштування місцевого населення, оскільки органічне землеробство менш механізоване і потребує, як правило,

більше ручної праці. Як результат, органічне виробництво може стати ефективним інструментом збереження традиційних знань ведення господарства у кожному регіоні, а також зменшення міграції сільського населення до мегаполісів. Також до переваг ведення саме органічного землеробства можна віднести відновлення природної родючості ґрунтів, підвищення якості сільськогосподарських угідь, зменшення шкідливих викидів, скорочення застосування штучних засобів хімізації та витрат невідновлюваних енергетичних ресурсів. Але на противагу цьому, існує і ряд перешкод та недоліків ведення органічного господарства, а саме: низька кількість кваліфікованого персоналу, несформований попит на органічну продукцію, нерозвинений ринок органічної продукції, відсутність прямих дотацій.

На сьогодні в Україні не існує чітко сформованої системи стандартизації, сертифікації, маркування органічної продукції, а відповідно й не окреслено державне регулювання аграрного сектора органічного виробництва, оскільки основні аспекти, що охоплюють та регламентують діяльність на відповідному ринку, не закріплено на законодавчій основі. Проте існує низка діючих нормативно-правових актів, які можуть стати гарним підґрунтям для створення власного правового поля у сфері органічного виробництва.

Органічне виробництво є пріоритетним напрямом розвитку сільського господарства, яке дозволяє реалізувати концепцію збалансованого розвитку агросфери за рахунок соціально-економічної і природно-ресурсної збалансованості і має на меті забезпечення суспільства безпечними та якісними продуктами харчування, а також збереження та покращення стану навколишнього природного середовища. Сучасними головними мотивуючими факторами для українських сільськогосподарських підприємств у цьому напрямку є можливість реалізувати органічні продукти за кордон, про що свідчить дефіцит органічної продукції на міжнародних ринках та великий попит на неї з боку іноземних країн, та зменшити собівартість виробництва, користуючись економічними перевагами органічних технологій.

Екологізація виробництва є тривалим і ресурсо-витратним процесом і вимагає комплексного підходу. На забезпечення

конкурентоспроможності діяльності аграрних підприємств суттєво впливають різного роду фактори, зокрема, застаріла техніка та технології виробництва сільськогосподарської продукції, а вказує на значні перешкоди внесення кардинальних змін в процеси управління. Поступове впровадження заходів у сферу діяльності підприємств та розробка довгострокових стратегій розвитку ґрунтуються на підвищенні екологічної орієнтації виробництва, яка є додатковим джерелом конкурентних переваг.

Конкурентні переваги екологічно чистої сільськогосподарської продукції формуються на ефективності використання ресурсного потенціалу.

В процесі дослідження виокремимо переваги такої продукції:

— безпечність (відсутність хімічних елементів та поживність харчування);

— усунення шкідливого впливу на навколишнє середовище;

— якість продукції;

— раціональне відношення ціни і затрат на виробництво продукції.

Зазначимо недоліки виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції:

— обмежені строки зберігання продукції;

— відсутність впровадження механізму стимулювання (державні дотації отримують фактично тільки виробники звичайної продукції сільського господарства);

— перевищення економічних інтересів над екологічними;

— недостатній рівень інформатизації аграрних підприємств;

— слабе функціонування ринку екологічно чистої продукції;

— відсутність державної системи сертифікації та маркування екобезпечної продукції;

— неплатоспроможний рівень попиту (висока ціна реалізації екобезпечної продукції та низька платоспроможність більшості споживачів стримує підвищення попиту на неї).

З метою виробництва екологічно чистої конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції визначимо такі передумови:

— забезпечення необхідного рівня цінності для покупця;

— унеможливлення дублювання із звичайною продукцією;

— особливість та унікальність;

— високу економічну та екологічну ефективність виробництва.
Джерелами отримання конкурентних переваг екобезпечної продукції сільського господарства є:

- орієнтація на покупця;
- забезпечення відповідної якості продукції при збереженні навколишнього середовища;
- раціональне використання природних ресурсів;
- впровадження нових технологій виробництва продукції;
- швидкість та оперативність прийняття рішень.

Отже, напрямами забезпечення екологічно чистої сільськогосподарської продукції на рівні аграрного підприємства є:

- удосконалення параметрів якості продукції;
- використання економічних методів управління якістю продукції;
- використання екологічно безпечних технологій;
- проведення маркетингових заходів.

Напрямами забезпечення екологічно чистої сільськогосподарської продукції на рівні держави є:

- розробка і впровадження стандартів;
- стимулювання екологічного виробництва;
- контроль за екологічною безпекою виробництва;
- удосконалення законодавчої бази.

Екологізація сільськогосподарського виробництва передбачає:

- розробка та впровадження пропозицій щодо призупиненню негативного впливу господарської діяльності на навколишнє середовище сільських територій, ґрунтів, довкілля та ліквідацію наслідків цього впливу; попередження забруднення ґрунтів і продукції рослинництва та тваринництва важкими металами, промисловими викидами, пестицидами й іншими агрохімікатами, радіонуклідами, токсичними хімічними речовинами;

— зберігання та використання органічних та мінеральних добрив, пестицидів;

— забезпечення розвитку органічного виробництва сільськогосподарської продукції, яке ґрунтується на забороні використання синтетичних хімічних добрив, пестицидів і синтетичних ліків, шляхом запровадження системи державного стимулювання, фінансової підтримки, створення національного органу сертифікації

сільськогосподарської продукції; гарантування належної якості вітчизняних харчових продуктів, продовольчої сировини та супутніх матеріалів відповідно до міжнародних стандартів;

— організацію утримання тварин з урахуванням їх фізіологічних потреб, годівлі якісними та безпечними кормами; застосування методів ведення тваринництва, що зменшують стрес, запобігають поширенню хвороб і паразитів, забезпечують нормативний рівень поголів'я худоби та птиці на одиницю площі;

— забезпечення ветеринарно-санітарної й фітосанітарної безпеки, попередження негативного впливу фізичних факторів на довкілля;

— запровадження та дотримання базових агроекологічних вимог і стандартів при веденні сільського господарства;

— зниження техногенного навантаження, підтримку природного потенціалу шляхом самовідновлюваного режиму природних процесів;

— раціональне використання природних ресурсів на основі створення та впровадження інноваційних екологічнобезпечних технологій сільськогосподарського виробництва.

Нарощування виробництва сільськогосподарської продукції створює сприятливі умови для розвитку альтернативної енергетики, зокрема, для збільшення виробництва біопалива. За рахунок розширення переробки сільськогосподарської продукції на біопаливо можна забезпечити збільшення попиту на цю продукцію та підвищення ефективності галузі. В масштабах країни збільшення виробництва біопалива дозволяє зменшити залежність від імпортних джерел енергії.

Метою стратегії розвитку виробництва альтернативних видів енергії в сільському господарстві є зменшення енергетичної залежності України від імпорту енергоносіїв та диверсифікація напрямів споживання за рахунок розширення використання сільськогосподарської продукції для виробництва біопалива.

Основними стратегічними цілями розвитку виробництва альтернативних видів енергії в сільському господарстві з урахуванням визначеної мети є:

— нарощування обсягів одержання біогазу і органічних добрив з побічної продукції тваринництва;

— нарощування обсягів виробництва біодизеля та біоетанолу з рослинницької продукції;

— збільшення використання соломи як джерела енергії.

Для виробництва альтернативних видів енергії використовується:

— солома та інші ресурси рослинного походження – для одержання гною, який можна використовувати безпосередньо як органічне добриво, так і для одержання біогазу і, після бродіння, як біологічне добриво. Крім того, солома використовується як добриво внесенням безпосередньо у ґрунт після збирання зернових культур, а також як паливний матеріал для одержання тепла, що може заощадити значну частину природного газу;

— ріпак та інші олійні культури – для одержання біодизеля.

— зернові культури – для одержання біоетанолу.

Для реалізації потенціалу сільського господарства щодо виробництва та використання альтернативних видів енергії передбачається:

— формування ринку біопалива, в першу чергу рідкого, шляхом вдосконалення чинної нормативно-правової бази, запровадження ефективних стимулів для його виробництва та використання;

— розширення потужностей щодо виробництва біопалива із сільськогосподарської сировини, в тому числі шляхом створення їх безпосередньо в сільськогосподарських підприємствах, у першу чергу на базі тваринницьких комплексів та ферм;

— запровадження виробничих стандартів щодо використання сівозмін з енергетично місткими культурами;

— нарощування виробництва кукурудзи, ріпаку, інших олійних культур та їх спрямування на виробництва біопалива;

— запровадження жорстких нормативів щодо вмісту біокомпонентів у традиційних видах палива, а також щодо викидів в атмосферу залишків продуктів згорання;

— розробка та впровадження новітніх технологій виробництва біопалива;

— формування сприятливих умов для розвитку експорту біопалива;

— надати у законодавчому порядку можливість сільськогосподарським товаровиробникам виробляти біодизель

і біоетанол безпосередньо в господарствах, чи на кооперативних засадах.

Екологічні принципи природокористування передбачають необхідність удосконалення взаємодії природного й антропогенного середовища, зокрема, у формі певних компенсацій.

Доцільність різноспрямованих підходів щодо забезпечення екологічних констант підтверджується окремими негативними тенденціями: низькими показниками якості розвитку суспільства в цілому, зокрема існуючими екологічними та агроекологічними проблемами, низьким рівнем екологічної культури, екологічної свідомості й самосвідомості, в багатьох випадках невідповідними показниками якості та безпечності харчових продуктів вітчизняного виробництва та іншими аспектами. Стратегію інституціоналізації вітчизняних аграрних підприємств слід реалізувати через такі екологічні детермінанти:

- екологічне спрямування усіх економічних дій;
- екологічне нормування виробничих проектів та господарської діяльності через стандартизовані принципи, норми та соціально обґрунтовані вимоги;
- екологічне (природоохоронне) обґрунтоване використання природних ресурсів;
- спрямування заходів господарської діяльності на зниження навантаження діяльності підприємства на довкілля з одночасним збереженням мети виробництва або підприємницької ініціативи.

З позицій екологічних параметрів принципи державного регулювання реалізують з урахуванням високого ступеня залежності аграрного господарювання від зовнішніх природно-кліматичних факторів, використанням значної кількості природних ресурсів, зокрема в рослинництві, прямою взаємозалежністю природних та аграрних циклів розвитку тощо.

Тому важливим у господарській аграрній практиці є дієві економічні важелі, спрямовані на покращання екологічної ситуації, додання окремих ризиків та загроз, попередження небажаних подій.

З метою практичної реалізації перспективних агроекологічних змін у контексті конкурентоспроможності аграрних підприємств необхідною є сучасна, виважена, прогресивно орієнтована

державна політика регулювання розвитку аграрної економіки за екологічними критеріями, що буде сприяти, з одного боку, підвищенню соціально-економічної ефективності системи аграрного господарювання, з іншого боку – дозволить спрямувати аграрні відносини в економічне русло інтеграційних параметрів.

Одночасно необхідним є використання ринкових механізмів саморегулювання, розширення перспектив розвитку аграрної підприємницької діяльності й ініціатив на основі економічної зацікавленості у виробництві якісної, екологічно безпечної продукції, яка буде користуватися попитом як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках.

Структурні зміни в напрямі екологізації аграрних підприємств потребують нових технологій, що забезпечать значно менше навантаження на навколишнє природне середовище, одночасно вони будуть переважними за споживчими пріоритетами, конкурентоспроможними, гармонізованими до цілей державного регулювання, швидко захоплювати відповідні ринки. Такі зміни повинні проводитись в умовах удосконалення нормативно-законодавчої бази, зокрема, підвищення екологічної відповідальності суб'єктів аграрного господарювання, посилення технічного регулювання у сфері екологізації економіки, насамперед, за рахунок більш жорстких державних стандартів, нормативів щодо технологічних процесів виробництва аграрного продукту, що забезпечуватиме відновлення довкілля, отримання продукції, яка не буде наносити шкоди природним об'єктам протягом усього життєвого циклу.

Трансформація об'єктивних умов функціонування організації та зміна її природи зумовили необхідність перегляду основних поглядів на формування системи управління нею. Вихід суб'єктів аграрного господарювання на новий екологічний рівень з одночасним забезпеченням економічної стабільності дозволить підвищити інвестиційну привабливість вітчизняних аграрних підприємств та запропонує нові економічні перспективи, зокрема через систему банківського кредитування, залучення іноземних інвестицій на основі спільних агроекологічних проектів.

На сьогодні екологічно орієнтоване регулювання вітчизняних аграрних підприємств повинно являти собою інформаційно

насичену систему, елементами якої є регулювання, зокрема прогнозування, планування, контролювання на різних етапах, а також ринкове саморегулювання, внаслідок чого така система буде продукувати ефективні форми та засоби цілеспрямованого впливу на об'єкти – господарюючі та природні.

Дотичним аспектом у системі організації екологічно орієнтованого аграрного господарювання, що має значні перспективи, є екологічний маркетинг як один із дієвих механізмів швидкого розвитку технологій і процесів, що дозволить знизити негативні впливи на навколишнє природне середовище, прискорить процес формування вітчизняного ринку екологічних товарів, послуг, який, у свою чергу, потребує розвитку маркетингових засобів регулювання.

При проведенні комплексних маркетингових заходів для вирішення екологічних завдань важливо ефективно використовувати напрацьовані й нові ринкові економічні механізми, а саме: плата за природні ресурси (землю, надра, воду, використання інших природних ресурсів тощо), за оподаткування, кредитні механізми збалансованого природокористування система позабюджетних екологічних фондів, екологічне страхування та ін.

Вважаємо, що розроблені нами стратегічні складові дозволять спрямувати розвиток аграрного сектора в русло екологічних перспектив, ефективно поєднати сільське господарство, лісове господарство, рибництво та, деякі інші галузі в єдиний комплекс агроекологічних взаємодій, відтворення природних та аграрних ресурсів з позицій охорони навколишнього середовища з одночасним проведенням аграрного господарювання на засадах екологічних балансів та різноспрямованих підприємницьких переваг.

У відповідності до зазначеного необхідним є підготовка екологічних проектів або розділів у межах соціально-економічних програм розвитку, стратегічних планів екологічного мотивування аграрного виробництва, післяпроектного аналізу та оцінювання їх ефективності, знаходження нових способів екологізації аграрних відносин у загальній системі соціально-економічного розвитку держави в різних прийнятних формах та інших напрямів практичного забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств (рис. 3.3, див. стор. 155). Основними експортними

продуктами аграрного виробництва є зернові культури, насіння олійних культур та соняшникова олія. Для досягнення визначених цілей передбачається реалізація наступних пріоритетних завдань:

Рис. 3.3. Детермінанти екологізації розвитку аграрних підприємств

Джерело: розроблено автором

— формування конкурентоспроможної на зовнішніх ринках структури експорту за рахунок збільшення виробництва органічної продукції, продукції з високою доданою вартістю, продуктів, що мають підвищений попит у зарубіжних країнах;

— запровадження політики стимулювання маркетингової кооперації та становлення саморегульвних об'єднань виробників, державної підтримки експорту непрямыми механізмами (вдосконалення роботи зовнішньоекономічних структур, укладення довгострокових угод, проведення цільових досліджень, промоування вітчизняної продукції та ін);

— підтримка розробки, впровадження та міжнародного визнання колегіальних зонтичних торговельних марок чи знаків якості, систем стандартів та контролю, що забезпечують повну відповідність вимогам, стандартам чи обмеженням того чи іншого закордонного ринку збуту;

— формування постійно діючої системи зміцнення позицій вітчизняних товаровиробників на традиційних та освоєння нових експортних ринків;

— стимулювання державою перетворення національних виробничих та експортних компаній у транснаціональні для забезпечення довгострокової присутності України на глобальних аграрних ринках;

— створення умов для зростання інвестицій в логістичну та транспортну інфраструктуру для здешевлення невиробничих статей витрат на вітчизняну продукцію, що торгується на міжнародному ринку;

— розширення можливостей транспортної інфраструктури для забезпечення гарантованого за термінами доставки експорту в обсягах до 40 млн тонн вітчизняної аграрної продукції та 10–15 млн тонн транзитного зерна з Росії;

— сприяння розвитку виробництва в Україні сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, внутрішній попит на яку задовольняється за рахунок імпорту.

Отже, окреслюючи перспективи удосконалення екологічної складової у реалізації принципів екологізації вітчизняної системи аграрного господарювання, слід зробити висновок про важливість процесів поєднання у економічних та екологічних регуляторних механізмів у створенні «досконалого» агроекологічного продукту, екологічних фондів природокористування, переходу на нові засади збалансування економічних інтересів та екологічних пріоритетів в економічно обґрунтованих формах – структурних змінах аграрного господарювання, підвищенні інвестиційної привабливості аграрних підприємств, формування ринку екологічно чистої конкурентоспроможної аграрної продукції тощо.

Висновки до розділу 3

1. Розроблено концептуальні засади стратегії конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку, особливістю яких визначено використання наявних конкурентних переваг та інвестиційних можливостей суб'єктів господарювання для зростання ефективності виробництва екологічно чистої конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції.

2. Запропоновано організаційно-економічний механізм управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств, який складається з: організаційного блоку; економічного блоку; механізму регулювання економічної складової сталого розвитку (забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції; збалансоване використання конкурентних переваг сільського господарства; розвиток інвестиційно-інноваційної політики; розвиток аграрного ринку і його інфраструктури); соціальної складової сталого розвитку (забезпечення добробуту і якості життя населення; зниження рівня безробіття населення; зростання рівня доходів і обсягу споживання продукції населення); екологічної складової сталого розвитку (екологізація сільсько-господарського землекористування; використання ресурсозберігаючих технологій; забезпечення виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції), що сприятиме впровадженню дій щодо зростання конкурентних можливостей аграрних підприємств.

3. Встановлено, що значною проблемою формування конкурентоспроможності аграрних підприємств є відсутність достатньої державної підтримки направленої на збереження і відновлення природної родючості ґрунтів та обмеження дії шкідливого впливу на них. Перспективний розвиток підприємства можливий лише за умови використання науково-технічного потенціалу, який поєднує професійний науково-практичний досвід і впровадження перспективних модернізованих та сучасних технологій, що забезпечить зростання рівня зайнятості сільського населення.

4. Визначено, щоб агропромислове виробництво було беззбитковим і конкурентоспроможним, необхідно поліпшувати матеріально-технічну базу суб'єктів господарювання,

впроваджувати у виробництво енерго- й ресурсозберігаючі технології. Конкурентні переваги сільськогосподарських підприємств впливають на обсяги експорту та імпорту сільськогосподарської продукції, державні резерви, а також на споживання продуктів харчування.

5. З метою підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств необхідно запровадити механізм державної підтримки аграрного виробництва за рахунок використання пільгового оподаткування, цінового регулювання паритетного розвитку, пільгового кредитування, дотування виробництва, стимулювання інновацій тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає в забезпеченні конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах збалансування економічної, екологічної та соціальної складових сталого розвитку. За результатами дослідження зроблено висновки теоретичного, методичного і науково-прикладного характеру:

1. З'ясовано, що тільки конкурентоспроможні аграрні підприємства можуть виробляти продовольчу продукцію відповідно до вимог міжнародних стандартів та використовувати переваги міжнародного співробітництва в інвестуванні, кредитуванні, сертифікації, науково-технічному забезпеченні сільськогосподарського виробництва та реалізації товарів. Конкурентоспроможність аграрних підприємств визначено як здатність системи управління підприємства функціонувати в мінливих умовах господарювання, використовуючи специфічні конкурентні переваги та інвестиційні можливості з метою виробництва і реалізації якісної, безпечної, доступної сільськогосподарської продукції, яка задовольняє потреби споживачів на ринку. Виокремлено ознаки трактування дефініції «конкурентоспроможність підприємства» як: процесу боротьби між виробниками за провідні позиції на ринку; результату ефективного господарювання за умов конкурентного ринку; характеристики підприємства, що відображає сукупність переваг над конкурентами, гармонійність розвитку підприємства; здатності підприємства виробляти продукцію, надавати послуги, виконувати роботи, що в сукупності буде конкурентним на ринку.

2. Запропоновано фактори впливу на конкурентоспроможність аграрних підприємств на засадах сталості через поділ їх на зовнішні та внутрішні, що впливають на відношення покупців до підприємства та її продукції і як результат – зміна частки продукції підприємства на ринку. Принципи системи управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств поділено на три групи: концептуальні (наукової обґрунтованості, ранжування, системності, комплексності, цільової спрямованості, єдності теорії та практики управління), ринкові (збереження та розвитку

конкурентних переваг, ринкової орієнтації, гнучкості, етапності), альтернативні (багатоваріантності, співставності управлінських рішень при аналізі їх варіантів), застосування яких сприятиме досягненню ефективних соціально-економічних результатів при раціональному використанні ресурсів навколишнього середовища.

3. Сформовано методичний інструментарій оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств, який ґрунтується на сукупності критеріїв та показників, за допомогою яких можливо отримати достовірну оцінку рівня забезпечення конкурентних переваг і використання інвестиційних можливостей аграрних підприємств в розрізі економічної, соціальної, екологічної складових сталого розвитку. Систематизовано методи оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств в дві групи: основні (метод різниць, метод рангів, метод сум, метод добутоків, матричний метод) та специфічні (метод ефективної конкуренції, метод оцінки конкурентоспроможності підприємства на основі визначення конкурентоспроможності продукції, метод оцінки конкурентоспроможності підприємства на підставі рівня фінансової стійкості підприємства, бенчмаркінг).

4. В процесі дослідження встановлено, що протягом 2010–2019 рр. показники стану та ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в аграрних підприємствах зросли, проте рівень рентабельності коливався в розрізі видів продукції; спостерігалось зростання суми середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства, продуктивності праці, але скоротилась чисельність сільського населення. Доведено, що пріоритетними завданнями для товаровиробників є підтримка досягнутого рівня виробничо-економічних і соціальних результатів діяльності, удосконалення взаємовідносин на партнерських і взаємовигідних засадах, модернізація застарілих економічних зв'язків і методів управління, вихід на нові сегменти галузевого ринку, прискорення темпів організаційного розвитку.

5. Встановлено, що за останні десять років в регіоні обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення в сільському, лісовому та рибному господарстві зменшились, проте, спостерігається зростання дефіциту гумусу

та основних елементів живлення в ґрунтах. Екстенсивне господарювання завдає значних збитків продуктивному потенціалу земельного фонду й значно знижує стійкість земель до деградаційних процесів. Сільськогосподарське освоєння території досить високе, тому використовуються заходи щодо раціонального використання природних ресурсів і зменшення забруднення навколишнього середовища. Діяльність аграрних підприємств регіону на засадах сталості сприяє формуванню умов для виробництва конкурентоспроможної екологічно чистої продукції, підвищення рівня і якості життя населення.

6. Використовуючи низку методів оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств, визначено, що найбільш конкурентоспроможним стосовно виробництва продукції сільського господарства є Товариство з обмеженою відповідальністю «Агроюна» Одеської області. Обґрунтовано, що для підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств необхідно розробити низку умов формування ефективної системи управління підприємствами, спрямованої на стратегічний розвиток та отримання довгострокових результатів через врахування зовнішніх факторів впливу та внутрішніх резервів зростання ефективності.

7. Сформовані концептуальні засади стратегії конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку визначають повне і ефективне використання наявних конкурентних переваг та інвестиційних можливостей суб'єктів господарювання, результатом впровадження яких стане досягнення високих науково-технічних рівнів зростання ефективності виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції, ресурсозбереження й екологізації діяльності. Запропоновано організаційно-економічний механізм управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств, який представляє собою сукупність підсистем, що відображають агреговані комплекси дій щодо зростання конкурентних можливостей аграрних підприємств.

8. Обґрунтовано заходи щодо підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств в частині пріоритетних напрямів зміцнення економічної та соціальної складових сталого розвитку, а саме: збалансоване використання конкурентних переваг; розвиток інвестиційного клімату; раціональне ефективне використання

ресурсного потенціалу аграрних підприємств; активізація державної підтримки аграрного сектору; забезпечення матеріальної основи відтворення населення; створення нових та модернізація робочих місць на селі; стимулювання зайнятості населення через професійне навчання; підвищення трудової активності працездатного населення; забезпечення ефективного використання трудового потенціалу; вирішення житлово-матеріальних проблем сільського населення тощо.

9. Визначено, що забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств через покращення екологічної складової їх сталого розвитку ґрунтується на таких напрямках: зменшення кількості викидів шкідливих речовин; запобігання деградації земель; розробка та впровадження ресурсоощадних технологій виробництва; збалансоване водопостачання сільського господарства; запобігання подальшому виснаженню водних ресурсів; запобігання вітровій та водній ерозії ґрунтів; виробництво органічної продукції тощо. Запропоновані екологічні перспективи у реалізації концепції конкурентоспроможності аграрних підприємств сприятимуть активізації екологізації землекористування та виробництва екологічно чистої конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азоев Г. Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика. М. : Центр экономики и маркетинга, 1999. 208 с.
2. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств. 2-ге вид., доп. і переробл. К. : КНЕУ, 2002. 624 с.
3. Ансофф И. Стратегическое управление: сокр. пер. с англ. М. : Экономика, 1989. 519 с.
4. Бабкина Т. Н. Конкурентоспособность как фактор устойчивого развития промышленного предприятия. URL: <http://v4.udsu.ru/files>
5. Базилюк Я. Б. Конкурентоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення : монографія. К. : НІСД, 2002. 132 с.
6. Балановська Т. І., Гоголя О. П., Троян А. В. Вплив факторів на активізацію розвитку сільськогосподарських підприємств в ринкових умовах. Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2015. № 4 (14). С. 35–47.
7. Барабаш Т. О. Правові питання охорони довкілля в сільському господарстві: окремі аспекти. Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти : матер. круглого столу (м. Харків, 5 грудня 2014 р.). Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Х., 2014. С. 213.
8. Беленький П. Ю. Дослідження проблем конкурентоспроможності. Вісник НАН України. 2007. № 5. С. 9–18.
9. Бидик А. Г., Вітков М. С. Теоретичний аналіз проблеми конкурентоспроможності аграрного сектору. Економіка АПК. 2006. № 7. С. 68–72.
10. Большаков Б. Е. Теория и методология проектирования устойчивого развития социо-природных систем : учеб.-метод. пособ. Дубна, 2008. 143 с.
11. Бондарчук Ю. В., Бугаєнко О. В., Вайда Т. С. Екологічна складова моделі розвитку суспільства : матеріали Міжнародної наукової конференції (30.05–31.05.2002 р., м. Київ). К. : КІСЛІП, 2002. С. 51–55.
12. Борисова Т. М. Конкурентна стратегія на міжнародному ринку: сутність, основні характеристики та види. Вісн. Хмельн. нац. ун-ту. 2010. № 2. Т. 1. С. 156–160.
13. Бортник В. А. Кадровий потенціал: оцінка і перспективи підвищення. Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. 2007. № 1. С. 50–53.

14. Вагнер І. М. SWOT-аналіз як інструмент стратегічного аналізу. Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ : зб. наукових праць. 2009. № 4 (20). С. 81–84.
15. Варава Л. М., Темченко О. А. Управління конкурентоспроможністю на підприємствах сировинних галузей : монографія. Кривий Ріг : Вид. центр КТУ, 2009. 254 с.
16. Василенко В. О. Стратегічне управління. К. : ЦУЛ, 2003. 396 с.
17. Васильєва З. А. Иерархия понятий конкурентоспособности субъектов рынка. Маркетинг в России и за рубежом. 2006. № 2. С. 83–90.
18. Вініченко І. І., Маховський Д. В. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: стан і перспективи. Агросвіт. 2013. № 21. С. 10–13.
19. Вініченко І. І. Еволюція підходів у дослідженні конкурентоспроможності. Агросвіт. 2012. Вип. 8. С. 3–6.
20. Волощук В. Р. Механізми активізації інноваційного розвитку. Інноваційна економіка. 2019. № 7–8. С. 27–33.
21. Газіна Л. І., Брінь П. В. Методи оцінки конкурентоспроможності підприємств. Вісник НТУХПІ. Серія: Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. 2012. № 58 (964). С. 28–32.
22. Газуда М. В., Ерфан В. Й. Регіональні особливості продовольчого забезпечення : монографія. Ужгород : Бреза А. Е., 2011. 295 с.
23. Галелюк М. М., Романишин С. Б., Когут У. І. Система понять, які характеризують конкурентний стан підприємства. Науковий вісник НЛТУ України 2009. № 19.1. С. 174–181.
24. Геєць В. М. Розширена економетрична модель фінансового програмування та вихідні положення політики економічного зростання в умовах фінансової нестабільності. Економіст. 1998. № 5. С. 12–21.
25. Галелюк М. М. Система управління конкурентоспроможністю машинобудування підприємства. Вісник економічної науки України. 2008. № 2. С. 50–58.
26. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2008. 528 с.
27. Гончаров В. М., Калюк О. В. Розробка комплексного критерію оцінки конкурентоспроможності підприємства. Вісник Донецького нац. ун-ту. Сер. В: Економіка і право. 2010. № 2. Т. 1. С. 59–65.

28. Гончарук Т. І. Конкуренція і конкурентоспроможність: зміст і розвиток у перехідній економіці. Суми : УАБС, 2003. 59 с.
29. Гончарук Т. І. Конкуренція: сучасна економічна характеристика та особливості. Актуальні проблеми економіки. 2004. № 2 (32). С. 130–145.
30. Гордієнко П. Л., Дідковська Л. Г., Яшкіна Н. В. Стратегічний аналіз: навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і доп. К. : Алерта, 2012. 520 с.
31. Грейсон Дж., О'Делл К. Американский менеджмент на пороге XXI века. М. : Экономика, 1991. С. 196.
32. Гринько Т. Фактори конкурентоспроможності підприємств. Держава та регіони. 2004. № 2. С. 50–53.
33. Гудзь О.Є., Степасюк О. С. Формування та механізм реалізації стратегії управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2011. Вип. 168. Ч. 1. С. 194–203.
34. Гудзинський О. Д., Судомир С. М., Гуренко Т. О. Управління формуванням конкурентоспроможного потенціалу підприємств (теоретико-методологічний аспект) : монографія. К. : ІПК ДСЗУ, 2010. 212 с.
35. Гутман Г. В., Звягинцева О. П., Мироедов А. А. Управление региональной экономикой : монография. М., 2005. 176 с.
36. Гуторова І. В. Конкуренція як економічна категорія та її особливості в аграрному секторі економіки. Вісник ЖДТУ. 2010. № 3 (53). С. 46–50.
37. Данилишин Б. М., Шостак Л. Б. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений : монография. К., 1999. 220 с.
38. Демчук О. М. Основи формування ефективної діяльності аграрних підприємств: теоретико-методичний аспект. Молодий вчений. 2017. № 1.1 (41.1). С. 29–32.
39. Джонсон Р. А. Комплексне управління конкурентоспроможністю американських виробників : навч. посіб. К. : Бліц-Інформ, 2003. 592 с.
40. Добрянська Н. А., Варгатюк М. О. Теоретичні основи управління конкурентоспроможністю підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 20. С. 84–87.
41. Драган О. І. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теоретичні аспекти : монографія. К. : ДАКККиМ, 2006. 160 с.
42. Драган О. І. Теоретично-методологічні підходи до конкурентоспроможності підприємств м'ясної промисловості. Збірник «Наукові праці НУХТ». 2004. № 15. С. 125–127.

43. Дробноход Н. Устойчивое екологічески безопасное развитие: украинский контекст. URL: <http://www.zn.ua/3000/3320/31183>
44. Должанський І. З., Загорна Т. О. Конкурентоспроможність підприємства : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. С. 75.
45. Дугієнко Н. О., Лева В. Е. Сучасні тенденції розвитку аграрного сектору України. Інфраструктура ринку. 2017. Вип. 8. С. 23–30.
46. Єрмаков О. Ю., Єсаулов В. А. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств на ринку продукції рослинництва. Біоекономіка і аграрний бізнес. 2016. № 247. С. 130–141.
47. Економічний словник. URL: <http://yandex.ua/yandsearch?text=http%3A>
48. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 3 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К. : Видавничий центр «Академія», 2002. 952 с.
49. Єгорова Т. Піраміда конкурентної переваги: процеси створення та утримання. Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. 2002. № 1. С. 103–106.
50. Жилінська О., Нечушкіна С. Бенчмаркінг у системі розвитку підприємств. Наукові праці. Стратегія економічного розвитку України. 2001. Вип. 4. С. 221–227.
51. Жилінська Л. О. Розробка комплексу заходів щодо підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств. Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. 2014. № 1. С. 73–80.
52. Журба І. О., Коляденко Ю. М. Сутність і значення конкурентоспроможності підприємства. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. Збірник наукових праць. 2012. Вип. 35. С. 97–103.
53. Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26 листопада 1993 р. № 3659-XII.
54. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 7 червня 1996 р. № 236/96-ВР.
55. Закон України «Про захист економічної конкуренції». Урядовий кур'єр. 2001. № 50. С. 1–16.
56. Залуцький І. Р. Актуалізація пріоритетів державної політики розвитку сільських територій. Регіональна економіка. 2011. № 2. С. 51–54.
57. Запша Г. М. Ефективність господарської діяльності аграрних підприємств в умовах трансформації відносин власності:

- регіональний аспект. Інноваційна економіка. 2013. № 11 (49). С. 26–35.
58. Зозульов О. Місце маркетингу у посиленні конкурентних позицій підприємства. Маркетинг і реклама. 2002. № 9. С. 44–47.
59. Зозульов О. Про посилення конкурентних переваг підприємства. Економіка України. 2003. № 8. С. 33–38.
60. Іванова Ю. Б. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства : монографія. Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. 384 с.
61. Іванов Ю. Б., Орлов П. А., Іванова О. Ю. Конкурентні переваги підприємства: оцінка, формування та розвиток. НАН України, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку. Х. : «ІНЖЕК», 2008. 352 с.
62. Іванюта В. Ф. Теоретико-методологічні підходи формування конкурентоспроможності. Агроінком. 2008. № 1-2. С. 97–101.
63. Ігнатенко М. М. Стратегії та механізми управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки : монографія. Херсон : Айлант. 2015. 470 с.
64. Іспарян Г. І., Нгуен А. К. Методологічний підхід і методика визначення конкурентної позиції фірми на ринку. Легка промисловість. 1999. № 1-2. С. 66–67.
65. Кадирус І. Г. Конкурентоспроможність підприємства та фактори, що на неї впливають. Ефективна економіка. 2014. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua>
66. Калашникова Л. М. Конкурентоспособность предприятия и их продукции. Машиностроитель. 2003. № 11. С. 15–18.
67. Калинин М. Ю. Теоретико-методические основы концепции устойчивого развития региона. Региональная экономика: теория и практика. 2005. № 9 (24). С. 14.
68. Карпенко Е. М. Методологические подходы к оценке уровня конкурентоспособности предприятий. Регіональні перспективи. 2000. № 2-3. С. 256–259.
69. Касич А. О., Глущенко Д. О. Теоретичні та практичні аспекти управління конкурентоспроможністю підприємства. Економіка та держава. 2016. № 11. С. 65–70.
70. Касич А. О., Черняховська М. В. Теоретичні основи дослідження ключових чинників конкурентоспроможності підприємства. Інфраструктура ринку. 2017. Вип. 14. С. 129–134.
71. Качалина Л. Н. Конкурентоспособный менеджмент. Серия: Профессиональные издания для бизнеса. М.: Эксмо, 2006. 464 с.

72. Кваша С., Лука О. Конкурентоспроможність вітчизняної аграрної продукції в умовах вступу до СОТ. Економіка України. 2003. № 10. С. 79–85.
73. Кіндрацька Г. І. Основи стратегічного менеджменту : навч. посіб. Л. : Кінпатрі ЛТД, 2010. 264 с.
74. Клименко С. М. Управління конкурентоспроможністю підприємства. Маркетинг. URL: <http://posibniki.com.ua>
75. Кобиляцький Л. С. Управління конкурентоспроможністю. К. : Зовнішня торгівля, 2003. 302 с.
76. Котельников Д. І., Задорожна С. М. Управління конкурентоспроможністю : навч. посіб. К. : Видавничий дім «Слово». 2004. 168 с.
77. Котистко О. В. Теоретичні основи конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. Економіка АПК. 2010. № 1. С. 61.
78. Кретинин В. На пути к устойчивому развитию хозяйственной системы региона. Проблемы теории и практики управления. 2005. № 4. С. 65–69.
79. Кривов'язюк В. І. Проблеми формування організаційно-економічного механізму системи управління конкурентоспроможністю підприємств. Економічна діагностика. URL: http://pidruchniki.com/problemi_formuvannya
80. Кузнецов О. Л. Устойчивое развитие: научные основы проектирования в системе природа-общество-человек. СПб., 2008. 240 с.
81. Кузнецова А. С., Федотова Т. А. Інноваційний розвиток як фактор конкурентоспроможності підприємств. Вісн. Бердян. ун-ту менеджменту і бізнесу. 2012. № 2 (18). С. 96–99.
82. Кузьмін О. Є., Горбаль Н. І. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства : навч. посіб. Львів : Компакт-ЛВ. 2005. 304 с.
83. Кузьома В. В., Павлюк С. І. Якість продукції як вирішальний фактор забезпечення конкурентоспроможності підприємства. Бізнес Інформ. 2020. № 12. С. 252–258.
84. Кузьома В. В., Павлюк С. І., Затхей К. С. Ресурсний потенціал сталого розвитку сільських територій. Науковий вісник ХДУ. Серія: Економічні науки. 2018. Вип. 31. С. 41–45.
85. Кулик К. О. Оцінка причин кризи та сильних і слабких сторін сільськогосподарських підприємств. Науковий вісник ХДУ. Серія: Економічні науки. 2016. № 9. С. 67–70.
86. Куценко В. І. Соціальна інфраструктура – важливий чинник стійкого функціонування сільської економіки (концептуальні підходи). Економіка АПК. 2009. № 9. С. 7–11.

87. Кучумова І. Ю. Державне регулювання національної економіки в глобальному конкурентному середовищі. Бізнес Інформ. 2011. Вип. 8. С. 4–8.
88. Лагодієнко В.В., Федорчук О.М., Протосвіцька О.І. Управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств в умовах сталого розвитку. Український журнал прикладної економіки. 2020. Том 5. № 2. С. 289–295.
89. Лагодієнко В. В. Реалізація інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності у харчовій галузі. Бізнес-навігатор. 2013. № 2. С. 178–182.
90. Лагодієнко В. В. Напрями управління інвестиційними та інноваційними процесами в АПК. Таврійський науковий вісник. 2006. Вип. 46. С. 151–155.
91. Леоненко П. Н., Юхименко П. І. Історія економічних учень : підручник, 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Знання, 2008. 639 с.
92. Лопатинський Ю. М., Тодорюк С. І. Детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 220 с.
93. Лупенко Ю. О. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем. К. : ННЦ «ІАЕ». 2013. 40 с.
94. Мазараки А., Лігоненко Л., Ушакова Н. Економіка торговельного підприємства : підручник. К. : Хрещатик, 1999. 800 с.
95. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика. Львів : Просвіта, 1999. Ч. 2: Мікроекономіка. 649 с.
96. Малаєва Т. Оцінка конкурентоспроможності фірми. Бізнес-інформ. М. № 17–18. 1998. С. 11.
97. Малік М. Й., Нужна О. А. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми : монографія. К.: Інститут аграрної економіки, 2007. 270 с.
98. Мандзюк О. М. Сутність та особливості організаційно-економічного механізму трансформації відносин власності. Вісник національного університету водного господарства та природокористування. 2011. № 2. С. 139–144.
99. Мансуров Р. Е. Об экономической сущности понятий «конкурентоспособность предприятий» и «управление конкурентоспособностью предприятия». Маркетинг в России и за рубежом. 2006. № 2 (52). С. 91–94.

100. Мануйлович Ю. М. Дослідження сутності та трактування поняття конкурентоспроможності підприємства. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2013. № 4. С. 274–279.
101. Маренич А., Астахова І. Управление конкурентоспособностью предприятия. Бизнес-Информ. 1996. № 5. С. 23–27.
102. Мармуль Л. О., Петренко В. С. Стратегічне позиціонування підприємств з іноземними інвестиціями в аграрній сфері економіки. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2017. № 4 (40). С. 43–48.
103. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. / Пер. с англ.; Вступ. сл. Дж. М. Кейнса. М. : Прогресс, 1993. Т. 1. С. 61.
104. Мацегора О. Ю. Організаційно-економічний механізм реалізації стратегії соціально-економічного розвитку регіону. Вісник Східно-українського національного університету імені Володимира Даля. 2013. № 16 (205). С. 130–133.
105. Миронюк Т. І. Сучасні проблеми та методи оцінки конкурентоспроможності. Економіка харч. пром-сті. 2014. № 1. С. 35–37.
106. Міщенко Н. Г., Смик О. С. Конкурентоспроможність і конкурентні переваги підприємств в сучасних ринкових умовах. Наук. вісн. НЛТУ України. 2009. Вип. 19.3. С. 243–247.
107. Моліна О. В., Осипов В. М. Сталий соціально-економічний розвиток регіону: аналіз підходів та інструментів оцінки. Регіональна економіка. 2010. № 4. С. 25–32.
108. Мочерний С. В., Довбенко М. В. Економічна теорія : підручник. К. : Академія, 2004. 856 с.
109. Мудрак Р. П., Лагодієнко В. В. Агроінфляція та індекс споживчих цін на продовольчі товари: порівняльний аналіз «Україна – ЄС». Економіка України. № 1 (674). 2018.
110. Основи сталого розвитку територіальної громади : навч. посіб. / [авт. кол.: І. Р. Залуцький, Р. Л. Брусак, Б. М. Шевчук та ін.]; за заг. ред. І. Р. Залуцького. К. : НАДУ, 2008. 64 с.
111. Отенко І. Дослідження організаційно-економічних факторів формування конкурентоспроможності підприємства. Регіональні перспективи. 2003. № 9–10. С. 35–37.
112. Очеретько Л. Удосконалення організаційно-економічного механізму управління конкурентоздатністю підприємств. Держава та регіони. 2004. № 2. С. 144–148.
113. Пастухова Т. Ю. Системно-процесний підхід до управління конкурентоспроможністю підприємства. Ефективна економіка. 2012. № 9. С. 20–25.

114. Пахомов Ю. М. та ін. Національні економіки в глобальному контексті середовищі. К. : Україна, 1997. 237 с.
115. Петрова Н. О. Фактори впливу на формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств в конкурентному середовищі. 2010. URL: <http://gero.sau.sumy>
116. Печінкин А., Фомін В. Про оцінку конкурентоспроможності товарів та товаровиробників. Маркетинг. 2000. № 2. С. 23–27.
117. Підвищення конкурентоспроможності підприємств торгівлі та харчування : збірник наукових праць. За ред. О. І. Черевко. Х., 2000. 483 с.
118. Піддубний І. О., Піддубна А. І. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства : навч. посіб. «ІНЖЕК», 2004. С. 74–77.
119. Подсолонко О. А. Менеджмент: теорія та практика. К. : ЦУЛ, 2003. 370 с.
120. Позняк С. Конкурентні переваги і конкурентоспроможність. Актуальні проблеми економіки. 2002. № 1. С. 50–54.
121. Плоткін Я. Д., Пащенко І. Н. Виробничий менеджмент : навч. посіб. Львів : Державний університет «Львівська політехніка», 1999. 258 с.
122. Позняк С. В. Конкурентні переваги і конкурентоспроможність. Актуальні проблеми економіки. 2002. № 1. С. 50–54.
123. Поліщук В. А. Теоретичні аспекти управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств. Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2017. № 3. С. 140–142.
124. Попова О. Л. Сталій розвиток агросфери України: політика і механізми. НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. К. : НАНУ, 2009. 352 с.
125. Портер Майкл Е. Стратегія конкуренції / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. К. : Основи, 1997. С. 8.
126. Посвятенко Г. Концептуальні основи управління конкурентними перевагами підприємства. Держава та регіони. 2004. № 2. С. 169–172.
127. Проскурович О. В., Пасічник С. І. Управління конкурентоспроможністю підприємства із застосуванням системного підходу. Вісн. Хмельниц. нац. ун-ту. Сер.: Економіка. 2013. Т. 1. № 2. С. 29–33.
128. Протосвіцька О. І., Федорчук О. М., Мохненко А. С. Аналіз ефективності функціонування підприємств продовольчої сфери. Обліково-аналітичне забезпечення й оподаткування розвитку суб'єктів агробізнесу та сільських територій : колективна монографія. За заг. ред. Л. О. Мармуль. Херсон : Айлант, 2019. С. 223–235.

129. Протосвіцька О. І. Стала конкурентоспроможність підприємств продовольчої сфери: сутність та основні детермінанти. Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції. ХНТУ. № 29 (18). 2018. С. 77–85.
130. Протосвіцька О. І. Соціальна складова формування сталої конкурентоспроможності підприємств продовольчої сфери в довгостроковій перспективі. Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції. ХНТУ. № 31 (20). 2019. С. 81–88.
131. Протосвіцька О. І. Стратегічні орієнтири підвищення конкурентоспроможності переробних підприємств. Інноваційні технології та актуальні питання післязбиральної доробки плодоовочевої продукції як важіль підвищення економічної ефективності : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Херсон, 14–15 березня 2019 р.). Херсон, ХДАУ, 2019. С. 30–32.
132. Протосвіцька О. І. Методичні основи оцінки конкурентоспроможності переробних підприємств. Проблеми і тенденції розвитку сучасної економіки в умовах інтеграційних процесів: теоретичні та практичні аспекти : збірник матеріалів II міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 2–3 листопада 2017 р.). Херсон : ХДУ, 2017. С. 81–82.
133. Протосвіцька О. І. Концепція формування сталої конкурентоспроможності переробних підприємств. Проблеми і тенденції розвитку сучасної економіки в умовах інтеграційних процесів: теоретичні та практичні аспекти : збірник матеріалів III міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 11–12 листопада 2018 р.). Херсон : ХДУ, 2018. С. 41–43.
134. Протосвіцька О. І. Методика моніторингу формування конкурентоспроможності підприємств. Транснаціональні зв'язки економіко-правових систем і бізнесу: тенденції та перспективи розвитку» : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 26 червня 2018 р.). Херсон : МуБіП, 2018. С. 54–57.
135. Протосвіцька О. І. Формування моделі конкурентоспроможності підприємства з врахуванням впливу на неї регіональних факторів. Маркетингові орієнтири інноваційного розвитку економіки і міжнародний досвід : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 16 жовтня 2018 р.). Херсон : МуБіП, 2018. С. 88–91.

136. Протосвіцька О. І. Засоби державної підтримки конкуренто-спроможності вітчизняних підприємств продовольчого комплексу. Актуальні питання економічного розвитку в сучасних умовах : збірник матеріалів III всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Херсон, 29–30 березня 2019 р.). Херсон : ХДУ, 2019. С. 18–20.
137. Протосвіцька О. І. Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності агропромислових підприємств. Імплементация інновацій обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сучасного бізнесу : збірник матеріалів II міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Харків, 18 квітня 2019 р.). Харків : ХДУХТ, 2019. С. 90–91.
138. Пушак Я. Я., Лагодієнко В. В. Соціальна відповідальність підприємств харчової промисловості як основа інноваційного розвитку сучасної економіки. «Актуальні проблеми інноваційної економіки» науковий журнал. № 3. 2018. С. 27–36.
139. Руденко Л. Г., Горленко І. А., Олещенко В. І. Україна на пути к устойчивому развитию: геоэкологические аспекты. К. : ИГ НАНУ, 2000. 32 с.
140. Саблук П. Т., Кропивко М. Ф. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки. Економіка АПК. 2010. № 1. С. 3–12.
141. Савінова Ю. М. Конкурентоспроможність підприємств та чинники, що її обумовлюють. Вісник Української академії банківської справи. 2003. № 1 (14). С. 94–97.
142. Савчук О. Системний підхід до аналізу конкурентоспроможності промислового виробництва. Економіст. 2001. № 12. С. 58–61.
143. Самайчук С. І. Методичні засади удосконалення економічного аналізу діяльності сільськогосподарських підприємств. Агросвіт. 2019. № 7. С. 15–18.
144. Самуельсон П. Економіка : підручник. Львів : Світ. 1993. С. 40.
145. Седікова І. О. Оцінка конкурентоспроможності підприємств з позицій концепції сталого розвитку. Наукові перспективи. 2020. № 5 (5). С. 317–326.
146. Седікова І. О. Інформація як ресурс управління соціально-економічними системами. Економіка та суспільство. 2016. Вип. 6. С. 208–2014.
147. Седікова І. О., Козак К. Б., Агеєва І. М. Формування стратегії соціально-економічного розвитку регіону. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво, 2019. № 5 (110). С. 174–179.

148. Сигов И. И. Региональная экономика: понятийный аппарат. СПб., 2000. С. 65–66.
149. Сіваченко І. Ю., Козак Ю. Г., Єхануров Ю. І. та ін. Управління конкурентоспроможністю підприємств : навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. С. 73.
150. Сіменко І. В. Поняття, сутність і зміст конкурентоспроможності підприємства. Аналіз господарської діяльності. URL: <http://westudents.com.ua>
151. Смит А. Исследование о природе и причине богатства народов. М.: Соцэкгиз, 1962. С. 423.
152. Соколова А. О. Підвищення прибутковості аграрних підприємств як основа їх фінансової стійкості. Вісник ДАЕУ. 2008. № 1. С. 235–241.
153. Статівка А. М. Концепція сталого розвитку – основа державного регулювання екологічної політики в сільському господарстві України. Проблеми розвитку аграрного та земельного права України : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 травня 2011 р.). К.: Вид-во географ. літ-ри «Обрії», 2011. С. 22.
154. Статистичний щорічник Миколаївської області за 2019 рік: Статистичний щорічник Головного управління статистики в Миколаївській області Державного комітету статистики України / за ред. П. Ф. Зацаринського. Миколаїв : Головне управління статистики у Миколаївській області, 2019. 501 с.
155. Статистичний щорічник Херсонської області за 2019 рік: Статистичний щорічник Головного управління статистики в Херсонській області Державного комітету статистики України / за ред. В. А. Вознюка. Херсон : Головне управління статистики в Херсонській області, 2019. 500 с.
156. Статистичний щорічник України за 2020 рік / за ред. І. М. Жук. К.: Державна служба статистики України, 2019. 585 с. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
157. Стельмащук А. М. Економічний механізм сталого розвитку галузі тваринництва в сільськогосподарських підприємствах. Інноваційна економіка. 2015. № 4. С. 57–59.
158. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року. за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
159. Тарасенко І. О. Удосконалення методів оцінки рівня конкурентоспроможності промислової продукції з урахуванням маркетингової діяльності підприємств. Проблеми науки. 2000. № 12. С. 47–51.

160. Тарнавська Н. П. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теорія, методологія, практика. Тернопіль : Економічна думка, 2008. 570 с.
161. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств : навч. посіб. К. : КНЕУ, 2004. 412 с.
162. Теслюк Н. П. Стратегії підприємства по досягненню конкурентних переваг. Економіка. Фінанси. Право. 2005. № 11. С. 17–20.
163. Ткачук Г. Ю. Формування конкурентоспроможності малих підприємств агробізнесу: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2012. 200 с.
164. Ткачук Г. Ю. Аналітичне дослідження рівня конкурентоспроможності потенціалу малих підприємств агробізнесу. Теорії мікро-макроекономіки. К., 2008. № 3. С. 134–139.
165. Ткачук Г. Ю. Бенчмаркінг як потенційний інструмент досягнення конкурентоспроможності малими підприємствами агробізнесу. Вісник ЖДТУ. Сер.: Економічні науки. Житомир : ЖДТУ. 2010. № 2 (52). 2010. С. 292–295.
166. Ужва А. М. Інфраструктура як фактор підвищення конкурентоспроможності регіональних продовольчих комплексів. Економіка та суспільство : електронне наукове фахове видання. 2016. Випуск 2. С. 436–440. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/2_ukr/78.pdf
167. Ужва А. М. Комплексна діагностика економічної складової сталого розвитку сільськогосподарських підприємств у конкурентному середовищі. Економічний аналіз. 2017. Том 27. № 3. С. 228–235.
168. Ужва А. М., Довгаль О. В. Холістичний підхід до управління конкурентоспроможністю підприємства. Український журнал прикладної економіки. 2019. Том 1. № 1. С. 223–233.
169. Фатхутдинов Р. А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление. М.: ИНФРА-М, 2000. 311 с.
170. Фатхутдинов Р. А. Стратегический маркетинг. 2-е издание, переработанное и дополненное. СПб. : Питер, 2002. С. 294–295.
171. Федорчук О. М., Протосвіцька О. І. Формування конкурентоспроможності агропромислових підприємств в умовах лімітованого інформаційного забезпечення. Сучасні проблеми обліку, аналізу, аудиту й оподаткування суб'єктів господарської діяльності: теоретичні, практичні та освітні аспекти : збірник матеріалів III всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 28–29 березня 2019 р.). Дніпро : НМетАУ, 2019. С. 495–499.

172. Федорчук О. М., Протосвіцька О. І. Методика оцінки сталої конкурентоспроможності підприємств продовольчої сфери. Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством : збірник матеріалів II всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Полтава, 23 квітня 2019 р.). Полтава : ПДАА, 2019. С. 99–101.
173. Федорчук О. М., Протосвіцька О. І. Вплив розвитку інвестиційної складової на конкурентоспроможність інфраструктури аграрного сектору України. Розвиток підприємницької діяльності в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Херсон, 18–19 квітня 2019 р.). Херсон : ХДАУ, 2019. С. 183–185.
174. Федорчук О. М., Протосвіцька О. І. Вплив інформаційно інноваційних технологій на конкурентоспроможність інфраструктури АПК України. Формування потенціалу економічного розвитку промислових підприємств : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Одеса, 25–26 квітня 2019 р.). Одеса : ОНЕУ, 2019.
175. Федорчук О. М., Протосвіцька О. І. Інвестиційно-інноваційне забезпечення формування конкурентоспроможності агропромислового підприємства. Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання. 2017. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6921>
176. Федорчук О. М., Протосвіцька О. І., Мохненко А. С. Управління конкурентоспроможністю підприємства на основі застосування системного підходу. Вісник східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія: Економіка і менеджмент. 2018. Вип. 2 (25). С. 13–25.
177. Федорчук О. М., Протосвіцька О. І. Фактори підвищення конкурентоспроможності агропромислових підприємств регіону. Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Серія: Економічні науки. № 4. – 2018. С. 453–463.
178. Федорчук О. М., Дискіна А. А., Протосвіцька О. І. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в контексті побудови конкурентоспроможної інфраструктури розумного міста. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2019. Вип. 33. С. 93–97.
179. Федорчук О. М., Протосвіцька О. І., Губко В. І. Забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств в контексті

- економічної детермінанти сталого розвитку. *Slovak international scientific journal*. № 44 (2020). Р. 33–38.
180. Федулова Л. І. Концептуальні засади управління інноваційним розвитком підприємств. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2014. № 2. С. 122–135.
 181. Фют А. А. Проблеми оцінки рівня конкурентоспроможності промислових підприємств. *Вісник Хмельниць. нац. ун-ту. Сер.: Економіка*. 2013. Т. 1. № 2. С. 7–11.
 182. Хайек Ф. *Познание, конкуренция и свобода*. СПб.: Пневма, 1999. 212 с.
 183. Халімон Т. М. Стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 10 (2). С. 117–120.
 184. Характеристика факторів впливу на конкурентоспроможність підприємства. URL: [http://www.managerhelp.org/hoks\\$352\\$7.html](http://www.managerhelp.org/hoks$352$7.html)
 185. Хвесик М. А., Хвесик Ю. М. Сталий розвиток територій як основа стратегії розвитку аграрного сектору. *Економіка АПК*. 2013. № 1. С. 66–76.
 186. Хейне П. *Экономический образ мышления: пер. с англ. М. : Изд-во «Дело» при участии изд-ва «Catalaxu», 1992. 704 с.*
 187. Хэмел Г., Прахалад К., Томас Г., О'Нил Д. *Стратегическая гибкость: пер. с англ. СПб. : Питер, 2005. С. 86.*
 188. Царенко О. В. Класифікація факторів конкурентних переваг галузі регіонів. *Економічний простір*. 2009. № 22/2. С. 13–25.
 189. Царенко О. В. Методологічні аспекти формування конкурентних переваг галузі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2009. № 3. С. 40–44.
 190. Чепурина О. П. Деякі аспекти оцінки конкурентоспроможності суб'єктів господарювання. *Вісн. СевНТУ*. 2009. С. 180–185.
 191. Черный С. А., Копотева А. В., Гуреев К. А. Анализ влияния экономического потенциала предприятия на его конкурентоспособность. *Актуальные проблемы экономики*. 2014. № 3. С. 238–247.
 192. Чумаченко М. Г. Проблеми інвестиційного забезпечення програм економічного розвитку. *Проблеми інвестиційного менеджменту в Україні*. 2000. № 2 (7). С. 28–39.
 193. Шевельова С. О. *Конкурентоспроможність молочного підкомплексу : монографія. Тернопіль : Збруч, 2001. 408 с.*
 194. Шепіцен А. Оцінка конкурентоспроможності аграрного підприємства. *Фінанси України*. 2003. № 8. С. 66–73.

195. Шершньова З. Є., Оборська С. В. Стратегічне управління : навч. посіб. К. : КНЕУ, 1999. С. 66–84.
196. Шершньова З. Є. Стратегічне управління : підруч. 2-е вид., перероб. і доп. К. : КНЕУ, 2004. 699 с.
197. Шипуліна В. О., Майборода В. Є. Оцінка конкурентних позицій підприємства на ринку. Вісник Хмельн. нац. ун-ту. 2009. № 4. Т. 2. С. 99–102.
198. Шлапак В. О. Про вирощування екологічно чистої продукції в Україні. URL: <http://www.lol.org.ua>
199. Шубович Т. А. Система управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств. Університетські наукові записки. 2012. № 3 (43). С. 529–534.
200. Шубравська О. В. Чинники та індикатори сталого розвитку агро-сфери. Економіка АПК. 2005. № 12. С. 15–20.
201. Шубравська О. В. Сталий розвиток агропродовольчої системи України : монографія. К. : Ін-т економіки НАН України, 2002. 203 с.
202. Шубравська О. В., Молдован Л. В., Пасхавер Б. Й. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки : монографія. К. : НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. 2012. 496 с.
203. Шульський М. Г. Особисті господарства населення: стан, можливість, перспективи : монографія. Львів : Край, 2003. 280 с.
204. Школьний О. О. Організаційно-економічні механізми управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств : монографія. Уманський держ. аграрний ун-т. Умань, 2007. 308 с.
205. Шпак Н. О., Кирилич Т. Ю. Конкурентоспроможність малих промислових підприємств як вагомий чинник їх претензій на рейтингові місця на оптових ринках. Економіка та держава. 2013. № 4. С. 51–56.
206. Шпильова В. О. Ідентифікація факторів конкурентоспроможності сучасного підприємства в процесі формування його конкурентних переваг. Інвестиції: практика та досвід. 2014. № 4. С. 58–61.
207. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982. 455 с.
208. Юданов А. Ю. Конкуренция: теория и практика. М.: АКАЛИС, 1996. 272 с.
209. Юшкевич О. Конкурентний розвиток сільськогосподарських підприємств Франції. Соціально-економічні проблеми і держава. 2013. Вип. 1 (8). С. 297–306.
210. Ярош-Дмитренко Л. Підвищення міжнародної конкурентоспроможності як фактор розвитку промислового підприємства.

- Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка. 2017. Вип. 4. С. 51–56.
211. Pushak Y., Lagodiienko V., Basiurkina N., Nemchenko V., & Lagodiienko N. (2021). Formation the system for assessing the economic security of enterprise in the agricultural sector. *Business: Theory and Practice*, 22 (1), 80–90. <https://doi.org/10.3846/btp.2021.13013>
 212. Antony R. *Modern Elements of Marketing*. 3-rd Edition: DP Publication, Aldine Place. Shepherds Bush Green. London, 1996. 596 p.
 213. Day G. S., Wensley R. *Assessing Advantage: A Framework for Diagnosing Competitive Superiority*. «*Journal of Marketing*», April, 1988. P. 12.
 214. Fedorchuk O. M., Mokhnenko A. S., Protosivitska O. I. Concept of sustainable development of the food sector enterprises in the competitive environment [O. Fedorchuk and oth.]. *Development of the innovative environmental and economic system in Ukraine* : [collective monograph] in edition V. Khudolei, T. Ponomarenko. OKTAN PRINT s.r.o. 2019. Czech Republic. P. 123–141.
 215. Uzhva A. M. *Competitiveness of Enterprises in a Sustainable Agribusiness Development. Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2016. Vol. IV (17), Issue 108. P. 7–11.
 216. Brundtland Gro Harlem. Club de Madrid. Retrieved 23 February 2013. Access mode: http://www.clubmadrid.org/en/miembro/gro_harlem_brundtland
 217. Clark G. Evolution of the global sustainable consumption and production policy and the United Nations Environment Programme's (UNEP) supporting activities. *Journal of Cleaner Production*, Volume 15, Issue 6. 2007. P. 492–498.
 218. Hughes B., Johnston P. Sustainable futures: policies for global development. *Futures*, Volume 37, Issue 8, October. 2005. P. 813–831.
 219. Meadows D. H., Randers J., and Behrens W. W. *The Limits to Growth*. Universe Books, New York, NY. 1972. 161 p.
 220. Herman E. *Daly Beyond Growth. Economic Theory of Sustainable Development*. Boston : Beacon press, 1994. 264 p.
 221. Igor H. Ansoff, Edward I. McDonnell, *Implanting Strategic Management*. Prentice Hall, 1990. 520 p.
 222. Burfisher M. E., Robinson S., Thierfelder K. *Regionalism: Old and New, Theory and Practice*. Capri: The International Agricultural Trade Research Consortium (IATRC) Conference, 2003. 28 p.
 223. Hettne B., Inotai András and Sunkel Osvaldo *Globalism and New Regionalism*. New York : Macmillan, 1999. 308 p.

224. Jukarainen P. Any space for the postmodern identity? International conference «Border regions in transition», (14–16 June 1997). Sartavala. Joensuu : [s. n.], 1997. 17 p.
225. Marcusen A. Region: The Economics and Politics of Territory. Totowa : Rowman and Littlefield Publishers, 1987. 346 p.
226. Markovics K. Competitiveness of domestic small and medium enterprises in the European Union. European Integration Studies. 2005. № 1 (4). P. 13–21.
227. Haegan D.B. A. Literature review of the evolution of competitiveness concept. University of Oradea. 2012. P. 41–46.
228. Eriksson A. The development of Competitiveness – A theoretical approach in a European context. Uppsala University D-thesis, 2008.

ДОДАТКИ

Додаток А

Класифікація наукових підходів до визначення дефініції «конкурентоспроможність підприємства»

№ п/п	Трактування поняття	Автор, джерело
1	2	3
<i>I. Ринковий підхід</i>		
1	<i>Конкурентоспроможність підприємства</i> – це властивість суб'єкта ринкових відносин виступати на ринку нарівні з присутніми там конкуруючими суб'єктами.	М. Портер [125]
2	<i>Конкурентоспроможність підприємства</i> – це багатогранне поняття, яке характеризує здатність конкурувати на внутрішньому і зовнішньому ринках, і вимірюється рівнем придатності вітчизняної продукції на них.	О. Котистко [77]
3	<i>Конкурентоспроможність підприємства</i> – здатність діяти в умовах ринкових відносин і отримувати при цьому прибуток, достатній для науково-технічного вдосконалення виробництва, симулювання працівників і підтримки продукції на високому якісному рівні.	С. Мочерний [48]
4	<i>Конкурентоспроможність підприємства</i> – відповідальність та майстерність для ринку конкуренції, здатність посилення позиції та постійного зобов'язання, особливо внаслідок розширення успішності бізнесу, частки ринку та рентабельність.	К. Марковік [226]
<i>II. Ресурсний підхід</i>		
5	<i>Конкурентоспроможність підприємства</i> – це здатність ефективно розпоряджатися власними і позиковими ресурсами в умовах конкурентного ринку.	Г. Азоев [1]
6	<i>Конкурентоспроможність підприємства</i> – це відносна характеристика, яка проявляється в умовах конкуренції як здібність задіяти необхідні ресурси і зробити з них конкурентоспроможний товар, визначається продуктивністю використання виробничих ресурсів, обумовлює його положення на ринку і залежить від аналогічної властивості його галузі та країни.	Є. М. Карпенко [68]

Додаток А (продовження)

1	2	3
7	<i>Конкурентоспроможність підприємства</i> – це рівень його компетенції відносно інших підприємств-конкурентів у нагромадженні та використанні виробничого потенціалу певної спрямованості, а також його окремих складових: технології, ресурсів, менеджменту, навичок і знань персоналу тощо, що знаходить вираження в таких результуючих показниках, як якість продукції, прибутковість, продуктивність.	З. Є. Шершньова, С. В. Оборська [195]
III. Комплексний підхід		
8	<i>Конкурентоспроможність підприємства</i> – це комплексна характеристика діяльності підприємств, яка базується на аналізі різних аспектів виробничо-господарської діяльності (виробничий потенціал, трудові ресурси, забезпеченість матеріалами, фінансові результати діяльності та ін.) і дозволяє визначити «сильні сторони» підприємств у конкурентній боротьбі, знайти способи досягнення переваг над конкурентами.	А. Маренич, І. Астахова [101]
9	<i>Конкурентоспроможність підприємства</i> – це комплексне поняття, що характеризується системою і якістю управління, якістю продукції, широтою та глибиною асортименту, затребуваного суспільством або окремими його членами, стабільним фінансовим станом, здатністю до інновацій, ефективним використанням ресурсів, цілеспрямованою роботою з персоналом, рівнем системи товароруку і сервісом.	Л. Калашникова [66]
10	<i>Конкурентоспроможність підприємства</i> є показником, який відображає дієвість всього комплексу механізмів господарювання, і до дослідження проблем його забезпечення потрібно підходити комплексно з урахуванням усіх факторів і механізмів.	П. Беленький [8]
IV. Підхід стосовно конкурентоспроможності продукції		
11	<i>Конкурентоспроможність підприємства</i> – це відносну характеристику, що відображає ступінь відмінності розвитку даного підприємства від конкурентів за ступенем задоволення своїми товарами потреб людей, а також можливості й динаміку пристосування підприємства до умов ринкової конкуренції.	Л. Качалина [71]

Додаток А (закінчення)

1	2	3
12	<i>Конкурентоспроможність підприємства</i> – здатність підприємства виготовляти та реалізувати товари якомога швидше, використовуючи при цьому високий технологічний рівень обслуговування, керувати власним капіталом та позиковими ресурсами, щоб бути конкурентоспроможним на ринку.	І. Должанський, Т. Загорна [44]
13	<i>Конкурентоспроможність підприємства</i> – це необхідна умова забезпечення виробництва конкурентоспроможної продукції, що є в сучасних умовах важливим напрямком діяльності підприємства, орієнтованого на завоювання як внутрішнього, так і зовнішнього ринку шляхом створення продукції, що відповідає вимогам споживачів і світових стандартів у конкретних сегментах ринку в певний період часу.	Т. Бабкіна [4]
14	<i>Конкурентоспроможність підприємства</i> – це його здатність виробляти конкурентоспроможну продукцію.	Р. Фатхутдінов [169]
15	<i>Конкурентоспроможність підприємства</i> – здатність задовольняти потреби споживачів на основі виробництва товарів і послуг, що перевершують конкурентів за необхідним набором параметрів.	З. Васильєва [17]

Додаток Б

**Трактування сутності дефініції «сталий розвиток»
в науковій думці**

№ з/п	Визначення	Автор, джерело
1	2	3
1	Сталий розвиток – такий стан соціо-еколого-економічної системи, за якого існують потрібні умови і передумови для прогресивного руху вперед, для підтримки внутрішньої і зовнішньої рівноваги, для забезпечення поступового переходу економіки від простих явищ до складних, тим самим відбувається формування умов для її переходу в якісно новий стан.	Г. Гутман, А. Мирєдов, О. Звягинцева [35]
2	Сталий розвиток – це неперервний процес задоволення потреб теперішнього і майбутніх поколінь, який включає: необхідні для збереження і розвитку потреби та можливості, потреби, що накладаються на можливість задовольняти обмеження, зумовлені станом технологій і організацією суспільства.	О. Кузнецов, Б. Большаков [80, 10]
3	Сталий розвиток – процес соціально-економічного розвитку за умови забезпечення екологічної рівноваги соціо-еколого-економічної системи певної суспільної трансформації.	З. Герасимчук [26]
4	Сталий розвиток – це такий розвиток економічної, політичної, соціальної та екологічної сфер з притаманним їм як внутрішня характеристика прагнення до рівноваги і скорочення диспаритету, що забезпечує збалансування, поступальний рух регіону, наслідком чого має стати поліпшення життя людей.	М. Калининков [67]
5	Сталий розвиток – це такий розвиток, який забезпечує задоволення потреб сьогодення, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби.	І. Сигов [148]
6	Охоплює широке коло специфічних відносин: політичних, економічних, соціальних, екологічних, земельних, інших суспільних відносин, які становлять єдину систему державотворення.	І. Залуцький [56]
7	Сталий розвиток – процес гармонійного, екологобезпечного, збалансованого відтворення економічної, соціальної та екологічної систем на якісно новому рівні з метою задоволення теперішніх та майбутніх потреб людства.	М. Газуда [22]

Додаток Б (закінчення)

1	2	3
8	Сталий розвиток – такі відносини в суспільному виробництві, завдяки яким досягаються оптимальні пропорції нормалізації якісного стану середовища, економічного зростання та зростання духовних та матеріальних потреб людей.	В. Гесць, Б. Данилишин [24, 37]
9	Розвиток є сталий, якщо він максимізує чисті вигоди економічного розвитку при збереженні природних ресурсів і забезпеченні їх якості в часі, передбачає збільшення не тільки реального доходу на душу населення, але також зростання інших показників добробуту, приводить до позитивних структурних змін в економіці та суспільстві.	О. Моліна, В. Осипов [107]
10	Сталий розвиток – сукупність соціально-економічних, політичних та інших взаємопов'язаних процесів, що дозволяють послідовно збільшувати потенціал регіону для задоволення зростаючих потреб громадян, які проживають на його території.	В. Кретинін [78]
11	Сталий розвиток – узгоджений розвиток економічних і соціальних процесів, а також навколишнього природного середовища.	О. Шубравська [201]
12	Сталий розвиток – це методологічний орієнтир, що повинен узгоджуватися з національною ситуацією, з особливостями національного соціально-економічного зростання.	Є. Хлобистов [184]
13	Сталий розвиток – це визнання достатнього ліміту задоволення власних потреб, тобто обмеження споживчих інстинктів.	М. Дробноход [43]
14	Сталий розвиток – це динамічний розвиток суспільства, який забезпечує збалансоване задоволення всього спектру потреб нинішнього та майбутнього поколінь у високому рівні життя, якості довкілля, необхідних природних ресурсах на необмежену за терміном перспективу.	Л. Руденко, І. Горленко, В. Олещенко [139]
15	Сталий розвиток – це системні, людиноцентристські, адаптивні за природою і якісні за сутністю цілеспрямовані зміни, що повинні забезпечувати підвищення її економічної ефективності, соціальної прогресивності, екологічної безпечності та стійкості.	О. Л. Попова [124]
16	Сталий розвиток – збалансований розвиток, що має збалансовану динамічну рівновагу між компонентами інтегрованої екосистеми.	В. Прадун [172]

Додаток В

**Динаміка посівних площ сільськогосподарських культур
в розрізі усіх категорій господарств Миколаївської області**
(тис. га)

Види продукції	Роки						2019 р. в % до	
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2010 р.	2015 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Усі категорії господарств</i>								
Культури зернові та зернобобові всього,	918,9	955,7	832,6	873,1	876,9	890,1	96,9	93,1
в тому числі:								
– пшениця	367,9	425,9	335,4	409,4	434,8	438,9	119,3	103,1
– ячмінь	292,6	353,7	328,9	287,9	275,4	301,6	103,1	85,3
– кукурудза на зерно	55,6	137,8	122,1	124,0	113,4	115,4	207,6	83,7
Соняшник	386,0	448,4	532,7	514,7	559,9	499,1	129,3	111,3
Ріпак озимий та кольза	76,9	21,1	9,2	31,0	38,8	87,1	113,3	412,8
Соя	18,1	21,2	18,8	17,0	9,7	7,7	42,5	36,3
Картопля	19,6	18,8	18,9	18,8	18,7	18,8	95,9	100
Культури овочеві відкритого ґрунту	18,3	18,8	18,0	18,7	18,4	18,2	99,5	96,8
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>								
Культури зернові та зернобобові всього,	615,7	598,0	543,9	571,6	565,2	586,8	95,3	98,1
в тому числі:								
– пшениця	271,6	319,0	273,9	319,6	340,4	351,9	129,6	110,3
– ячмінь	203,3	189,2	190,2	159,0	144,5	165,1	81,2	87,3
– кукурудза на зерно	27,6	68,0	51,9	54,0	48,4	47,6	172,5	70,0
Соняшник	285,0	314,5	368,4	351,8	389,6	333,9	117,2	106,2
Ріпак озимий та кольза	69,8	19,1	7,6	29,2	36,9	84,2	120,6	440,8
Соя	16,5	16,4	14,2	12,5	5,5	4,1	24,8	25,0
Картопля	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	100	200

Додаток В (закінчення)

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Культури овочеві відкритого ґрунту	4,5	4,2	3,5	4,2	4,3	4,7	104,4	111,9
<i>Господарства населення</i>								
Культури зернові та зернобобові всього, в тому числі:	303,2	357,7	288,7	301,5	302,6	303,4	100,1	84,8
– пшениця	96,3	106,9	61,5	89,8	94,4	86,9	90,2	81,3
– ячмінь	89,3	107,8	138,7	128,9	130,9	136,5	152,9	126,6
– кукурудза на зерно	28,1	69,8	70,2	70,0	64,9	67,8	241,3	97,1
Соняшник	100,9	133,9	164,3	162,9	170,3	165,2	163,7	123,4
Ріпак озимий та кольза	7,0	2,0	1,6	1,8	1,9	2,9	41,4	145
Соя	1,5	4,8	4,6	4,5	4,3	3,6	240	75
Картопля	19,4	18,7	18,8	18,7	18,5	18,6	95,9	99,5
Культури овочеві відкритого ґрунту	13,7	14,6	14,5	14,5	14,1	13,4	97,8	91,8

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області [154]

Додаток Г

**Динаміка урожайності сільськогосподарських культур
в розрізі категорій господарств Миколаївської області**

(ц з 1 га)

Види продукції	Роки						2019 р. в % до	
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2010 р.	2015 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Усі категорії господарств</i>								
Культури зернові та зернобобові всього,	25,1	30,5	32,7	30,6	30,8	35,3	140,6	115,7
в тому числі:								
– пшениця	28,5	34,2	36,1	34,8	31,2	36,3	127,4	106,1
– ячмінь	24,5	27,8	27,6	26,8	24,5	32,0	130,6	115,1
– кукурудза на зерно	43,2	32,0	39,0	30,8	50,4	44,2	102,3	138,1
Соняшник	14,8	19,7	20,8	16,4	19,4	21,3	143,9	108,1
Ріпак озимий та кольза	14,0	20,1	17,7	22,9	23,2	22,7	162,1	112,9
Соя	17,0	12,6	16,7	11,1	13,3	11,8	69,4	93,7
Картопля	87,1	103,8	141,5	96,8	91,5	94,1	108	90,7
Культури овочеві відкритого ґрунту	191,1	248,6	263,1	286,2	274,8	258,9	135,5	104,1
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>								
Культури зернові та зернобобові всього,	24,5	32,1	34,6	31,8	32,9	37,8	154,3	117,8
в тому числі:								
– пшениця	28,1	35,4	36,7	35,2	32,5	37,6	133,8	106,2
– ячмінь	24,5	28,0	28,9	27,2	27,5	34,6	141,2	123,6
– кукурудза на зерно	49,1	33,0	46,1	35,4	63,6	57,9	117,9	175,5
Соняшник	14,9	21,3	22,7	17,9	20,6	23,2	155,7	108,9
Ріпак озимий та кольза	14,5	20,0	17,7	23,1	23,6	22,9	157,9	114,5
Соя	16,6	11,9	19,3	13,0	17,9	12,8	77,1	107,6
Картопля	114,5	139,8	174,4	148,6	176,5	112,6	98,3	80,5

Додаток Г (закінчення)

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Культури овочеві відкритого ґрунту	329,2	528,5	609,9	749,7	722,4	596,5	181,2	112,9
<i>Господарства населення</i>								
Культури зернові та зернобобові всього, в тому числі:	26,2	28,1	29,0	28,2	26,9	30,3	115,6	107,8
– пшениця	29,8	30,6	33,4	33,4	26,6	31,0	104	101,3
– ячмінь	24,5	27,5	25,8	26,4	21,3	28,9	118	105,1
– кукурудза на зерно	38,0	31,0	33,9	27,4	40,6	34,6	91,1	11,6
Соняшник	14,6	15,6	16,3	13,2	16,8	17,5	119,9	112,2
Ріпак озимий та кольза	9,4	21,0	17,7	19,5	15,8	18,0	191,5	85,7
Соя	20,0	14,7	8,2	5,7	7,6	10,8	54	73,5
Картопля	86,7	103,3	141,2	96,2	90,5	94,0	108,4	91
Культури овочеві відкритого ґрунту	143,6	157,3	154,9	142,0	139,2	140,0	97,5	89

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області [154]

Додаток Д

**Виробництво основної продукції
сільського господарства в розрізі усіх категорій
господарств Миколаївської області**

(тис. т)

Види про- дукції	Роки						2019 р. в % до	
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2010 р.	2015 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Усі категорії господарств</i>								
Культури зернові та зерно-бобові всього, в тому числі:	2200,7	2896,4	2725,5	2674,6	2673,4	3137,9	142,6	108,3
– пшениця	1028,4	1458,4	1215,1	1431,9	1357,9	1591,2	154,7	109,1
– ячмінь	575,8	713,6	909,1	770,0	675,5	966,5	167,9	135,4
– кукурудза на зерно	226,6	428,4	474,5	378,8	571,4	509,9	225	119
Соняшник	586,1	938,7	1162,3	875,8	1087,2	1063,4	181,4	113,3
Ріпак озимий та кольза	87,8	40,9	17,3	71,5	90,0	197,8	225,3	483,6
Соя	36,4	25,2	32,6	18,7	12,9	9,1	25,0	36,1
Картопля	171,0	196,1	268,4	183,0	171,4	176,8	103,4	90,2
Культури овочеві відкритого ґрунту	354,1	483,0	500,9	554,5	505,9	469,9	132,7	97,3
М'ясо у забійній масі	45,9	52,0	49,8	40,3	56,4	50,9	110,9	97,9
Молоко	364,0	343,8	341,6	322,7	324,6	299,0	82,1	87,0
Яйця, млн шт	572,7	284,1	271,5	234,5	240,1	275,4	48,1	96,9

Додаток Д (продовження)

1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>								
Культури зернові та зернобобові всього, в тому числі:	1408,9	1892,8	1888,3	1824,4	1860,9	2219,8	157,6	117,3
– пшениця	740,5	1129,4	1009,4	1132,0	1106,9	1321,5	178,5	117
– ячмінь	357,0	434,2	551,7	429,5	396,9	571,9	160,2	131,7
– кукурудза на зерно	120,0	212,3	236,9	187,1	307,7	275,4	229,5	129,7
Соняшник	439,0	729,4	893,9	660,6	801,1	773,7	176,2	106,1
Ріпак озимий та кольза	82,5	36,9	14,4	67,9	87,1	192,7	233,6	522,2
Соя	31,5	18,2	28,8	16,2	9,7	5,2	16,5	28,6
Картопля	3,0	3,4	3,5	3,0	4,0	1,8	60,0	52,9
Культури овочеві відкритого ґрунту	156,2	252,5	276,1	340,1	309,3	282,1	180,6	111,7
М'ясо у забійній масі	9,2	6,7	6,1	4,9	5,6	6,6	71,7	98,5
Молоко	29,2	37,8	40,3	38,3	46,3	47,4	162,3	125,4
Яйця, млн шт	436,9	143,0	131,2	108,2	107,7	146,3	33,5	102,3
<i>Господарства населення</i>								
Культури зернові та зернобобові всього, в тому числі:	791,8	1003,6	837,2	850,2	812,6	918,1	116,0	91,5
– пшениця	287,9	329,0	205,7	299,8	251,1	269,7	93,7	82
– ячмінь	218,7	279,3	357,4	340,4	278,5	394,6	180,4	141,3
– кукурудза на зерно	106,6	216,1	237,6	191,7	263,7	234,6	220,1	108,6
Соняшник	147,1	209,3	268,4	215,2	286,1	289,8	197,0	138,5

Додаток Д (закінчення)

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ріпак озимий та кольза	5,3	4,0	2,9	3,4	2,9	5,1	96,2	127,5
Соя	4,9	7,0	3,8	2,5	3,2	3,8	77,6	54,3
Картопля	168,0	192,7	264,8	180,0	167,3	174,9	104,1	90,8
Культури овочеві відкритого ґрунту	197,9	230,5	224,8	214,4	196,6	187,9	94,9	81,5
М'ясо у забійній масі	36,7	45,3	43,7	35,4	50,8	44,3	120,7	97,8
Молоко	334,8	306,0	301,3	284,4	278,3	251,6	75,1	82,2
Яйця, млн шт	135,8	141,1	140,3	126,3	132,4	129,1	95,1	91,5

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області [154]

Додаток Е

Вихідні дані для визначення інтегрального коефіцієнта конкурентоспроможності аграрних підприємств Миколаївської області в середньому за 2017–2019 рр.

Аграрні підприємства	Ефективність виробничої діяльності					Фінансовий стан, грн на:				Ділова активність, грн на:				
	вироблено продукції на 1 га, грн	витрати на 1 грн ЧД, грн	частка виробничої собівартості у повній собівартості, %	фондовіддача, грн	рівень рентабельності, %	1 ц продукції	1 га площі	100 грн затрат	100 грн вартості ОЗ	1 ц продукції	1 га площі	100 грн затрат	100 грн вартості ОЗ	1 працівника
СВФ «Агросоюз»	8542	0,815	94,6	95,4	20,3	34,7	1865	24,6	34,2	185,9	9165	124,8	128,4	3058
ПАТ «Зелений гай»	6820	0,743	72,0	90,2	24,6	35,8	1524	26,4	24,8	176,4	7082	126,4	108,5	2045
ФГ «Владам»	7410	0,834	64,9	78,6	21,5	39,8	1382	25,4	22,8	183,5	7322	128,3	127,6	1975
ТОВ «С-Росток»	6954	0,769	73,5	88,6	19,6	34,2	1347	27,5	21,6	177,2	6482	127,5	126,5	1854
ПОП «Вікторія»	7630	0,863	75,9	83,4	19,8	36,7	1864	19,0	22,3	163,6	7681	125,3	124,8	2495
ТОВ СВП «Агро-флагман»	6009	0,876	68,5	69,8	20,3	28,5	1015	24,9	19,4	158,3	6481	120,2	124,5	1643
ПАТ «Радсад»	7560	0,795	67,3	81,6	18,2	27,4	1128	25,6	21,2	156,2	8164	119,6	122,6	2682

Джерело: розраховано за інформацією аграрних підприємств Миколаївської області

НОТАТКИ

НОТАТКИ

Наукове видання

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Монографія

Технічне редагування – Т. В. Шутова
Дизайн обкладинки – А. С. Юдашкіна
Верстка – О. С. Данильченко

Підписано до друку 28.04.2021 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Цифровий друк. Гарнітура Cambria.
Ум. друк. арк. 11.39.
Наклад 300. Замовлення № 0821-382.

Видавництво та друк: ОЛДІ-ПЛЮС
вул. Паровозна, 46а, м. Херсон, 73034
Свідоцтво ДК № 6532 від 13.12.2018 р.

Тел.: +38 (0552) 399-580, +38 (098) 559-45-45,
+38 (095) 559-45-45, +38 (093) 559-45-45
Для листування: а/с 20, м. Херсон, Україна, 73021
E-mail: office@oldiplus.ua

